

319376

6.

6. évf.
1997.
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGKUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból

6. évfolyam 1997. 2. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány. 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20. Felelős kiadó: *Németh István*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Szerkesztőségi titkár: *Vetter Ilona*. Szerkesztőség 1055 Budapest, Falk Miksa u. 18-20.

Telefon/Fax: 131-8844, Szerkesztőségi órák: Minden szerdán 10–14 óra között. Megjelenik negyedévenként. Eves előfizetési ár 1200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD. Előfizethető a kiadónál az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet 63100150-12001572 (3. alszámla, Kisebbségkutatás) számláján. Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a kiadónál, a Könyvtárellátó Vállalat Kódex könyvruházban (Bp., V., Honvéd u. 5.), az Osiris kisebbségi könyvesboltjában (Bp., V., Veres Pálné u. 4–6) és a PÜSKI Könyvesházban (Bp., I., Krisztina krt. 6.). Nyomás és kötés Főnix Kft. Felelős vezető: *Soskóné Müller Judith*.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a József Attila Alapítvány és az MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály támogatja.

Válogatásunk kiadványai

Delo (Szlovénia)

Deutsche Studien (Németország)

Duklâ (Szlovákia)

East European Politics and Societies (USA)

Ethnic and Racial Studies (Anglia)

Hungarológiai Közlemények (Jugoszlávia)

Immigrants and Minorities (USA)

International Migration (Ausztrália)

Internationale Politik (Németország)

Kaindl-Archiv (Németország)

Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat (Magyarország)

Korunk (Románia)

Nationalities Papers (USA)

Osteuropa (Németország)

Relations Internationales et Stratégiques

(Franciaország)

Research on Democracy and Society

(Anglia)

Revue d'Etudes Comparatives Est-Ouest

(Franciaország)

Security Dialogue (Anglia)

Slovenské pohľady (Szlovákia)

Slovensky národoropis (Szlovákia)

A sóvidéki népi fazekasság (Románia)

Südostdeutsche Vierteljahresblätter

(Németország)

Südosteuropa Aktuell (Németország)

Századok (Magyarország)

Székelyföldi életutak (Románia)

Terrorism and Political Violence (USA)

Więź (Lengyelország)

Tartalom

KULTÚRA ÉS ÉLETMÓD KISEBBSÉGBEN	131
---------------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Hódi Sándor: Régiokuatatis. Beszámoló egy összehasonlító vizsgálatról	133
S. Benedek András: Vissza a Forráshoz! Fejzetek a kárpátaljai magyar néprajzkutatás történetéből	138

MŰHELY

Csorba Béla: Vajdaság közkönyvtárainak magyar nyelvű állománya egy felmérés tükrében	148
---	-----

PUBLICISZTIKA

Viljem Gogala: Elégia Krisztinának – A magyar melankóliáról, 1. rész –	153
--	-----

S Z E M L E

NEMZETI TUDAT. NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Életformaváltás a Székelyföldön (<i>Kovács Olga</i>)	160
Kovats, M.: Roma kisebbség és kisebbségi önkormányzatok Magyarországon (<i>Sonnevend Péter</i>)	164
Parenička, P.: A szlovák értelmiség és a nemzeti mozgalom (<i>Futala Tibor</i>)	167
Kružliak, I.: A szlovák emigráns írók egyesülete külföldön élő szlovák alkotók uniójává alakult (<i>Futala Tibor</i>)	168
Mrdjen, S.: A nemzetiségek integrációja a volt Jugoszláviában az etnikailag vegyes házasságok tükrében (<i>Kakasy Judit</i>)	170
Heraclides, A.: Konfliktuskezelés – koszovói minta szerint (<i>Lukáts János</i>)	172
Büscher, K.: Szeparatizmus Transznisztríában. A PMR Oroszország és Moldova között (<i>Lukáts János</i>)	175
A Nationalities Papers különszáma Oroszországról és Kelet-Közép-Európáról (<i>Tokai András</i>)	181
Chomra, A. U.: Az ukrainai vidéki migráció regionális összetevői (<i>Sonnevend Péter</i>)	182
Scharff, R.: Nacionalizmus és konfliktuspotenciál az Oroszországi Föderáció régióiban (<i>Sonnevend Péter</i>)	183
Sanukov, K. N.: Oroszország finnugor népeinek helyzete és nemzeti mozgalmak alakulása (<i>Sonnevend Péter</i>)	186
Ekberg, J.: Fiatal finn bevándorlók esélyei a svéd munkaerőpiacon (<i>Tokai András</i>)	189

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Silling I.: Népi vallásosság Herceg János regényében (<i>Kovács Olga</i>)	193
Nyelv és migráció: Erdélyből Németországba. (<i>Komáromi Sándor</i>)	195

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Anyanyelvi nevelés a kisebbségi magyar iskolákban (<i>Kovács Olga</i>)	197
Kovalčik, V.: Goral nyelvjárások a szlovák és a lengyel nyelv között	201

(*Futala Tibor*)

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Larry S., Mészáros András, Mester Béla etc előadásai: Kísérlet a magyar nemzeti filozófia megteremtésére a kolozsvári egyetemen (<i>Cholnoky Győző</i>)	203
Tófalvi Zoltán: Fazekasság Székelyföldön (<i>Kovács Olga</i>)	206
Hlosková, H.: Etnikai kisebbségek és kis népcsoportok élete és kultúrája.	
Egy brünni konferenciáról (<i>Futala Tibor</i>)	208
Sopoliga, M.: Kisebbségi kultúrák múzeumi bemutatása néhány közép- és kelet-európai országban (<i>Futala Tibor</i>)	210

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Történelmi kibékülés néma–francia mintára?	
A román–magyar kapcsolatok alakulása (<i>Sonnevend Péter</i>)	215
Witkiewicz, Z.: A kisebbségi „híd” és törései lengyel–német és cseh–német viszonylatban (<i>Komáromi Sándor</i>)	218
Snyder, T.: Nemzeti mítoszok és nemzetközi kapcsolatok.	
A lengyel–litván viszon 1989 és 1994 között (<i>Tokai Sándor</i>)	222

KISEBBSÉGI POLITIKA

Bailes, A. J. K.: Európai védelmi és biztonságpolitika: a NATO, a Nyugat-Európai Unió és az Európai Unió szerepe (<i>Sonnevend Péter</i>)	227
Pungur, J.: A református egyházak hozzájárulása a kommunizmus bukásához Magyarországon és Romániában (<i>Tokai András</i>)	230
Bilinsky, Y.: Az 1994-es ukrán választások és az 1995-ös ukrán értelmiségi kiáltvány (<i>Tokai András</i>)	238

KISEBBSÉGI JOG

Sproat, P. A.: Az önrendelkezési jog elismerésével az ENSZ bátorítja az agressziót (<i>Tokai András</i>)	241
Boutros-Gali, B.: Az ENSZ és az új nemzetközi konfliktusok (<i>Kakasy Judit</i>)	245

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Gulich, R.: Etnikai tisztogatás mint a 20. századi politikai szegyenletes eszköze (<i>Komáromi Sándor</i>)	248
Föglein Gizella: Egy meghiusult lakosságcsere (<i>Cholnoky Győző</i>)	250
Torbakov, I. B.: Ukrán–orosz konfliktus 1917–1918-ban: a Krím-félsziget és a fekete-tengeri flotta hovatartozása (<i>Tokai András</i>)	252
Tomaszewski, J.: Nemzeti kisebbségek a két világháború közötti lengyel jogalkotásban és gyakorlatban (<i>Futala Tibor</i>)	254
Tarka, K.: Lengyelországi litván katolikusok küzdelme az anyanyelvű szertartásokért (<i>Futala Tibor</i>)	257
Leoussi, A.: Nacionalizmus és faji hellenizmus a XIX. századi Angliában és Franciaországban (<i>Tokai Tibor</i>)	258

MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Wimmer, A.: Az idegennyűlölet és a fajelmélet fogalmának megközelítései a mai kutatási irányzatokban (<i>Tokai András</i>)	262
--	-----

KULTÚRA ÉS ÉLETMÓD KISEBBSÉGBEN

Az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének kebelében idestova évtizede, 1969 alakult *Forrás Stúdió*nak állít emléket az egyik alapító, *S. Benedek András*. Teszi ezt abból a meggyőződésből, hogy „az önismeretre, identitástudatra nevelő néprajzi kutatás a kárpátaljai magyarság megmaradásának egyik esélye”. A második világháborút követő szovjet éra az itt „ezer év óta nem volt semmi” cinizmusát erősítette. Pedig – mutat rá a szerző – a Forrás fő érdeme, hogy egy másfél évszázados gazdag folklorisztikai hagyományt kívánt feltámasztani, mégpedig nevéhez méltóan, a népelet gyökereihez visszanyúlva. S ez – szögezi le tárgyilagosan – már Bartók idején sem volt könnyű dolog, hiszen a századelőn megkezdődött a hagyományos paraszti élet eróziója, főképp a lélekben. Ennek ellenére kiváló kutatók és írók (így Krúdy Gyula és Móricz Zsigmond) végeztek itt komoly gyűjtő és feltáró munkát. Ez a tevékenység vett (igaz, jókora kényszerszünettel) újabb lendületet a nyolcvanas évektől, amit érdekes és értékes forrásdokumentumok sokasága igazol. Ám kritikusan és autentikus módon veszi számba a hiányokat és a szervező erő fogyatékoságait, s oda konkludál, hogy a kulturális autonómia körülményei biztosíthatnák a magyar nyelvű néprajzkutatás kibontakozását.

Hódi Sándor tömör és izgalmas kutatási beszámolója *három régió nemzeti ségeinek ragaszkodását-kötődését* vizsgálja lakóhelyhez, tájegységhez, országhoz és Európához. Egzakt metodikával igazolja: a többségi nemzethez tartozók erősebben kötődnek az országhoz, mint lakóhelyükhöz; a kisebbségek viszont sokkal inkább ragaszkodnak közvetlen környezetükhöz, s kevésbé az országhoz, melynek határai (ahogy ez már többször megesett) akár el is vándorolhatnak a fejük fölött.

Csorba Béla Műhely rovatban közölt elemzése a vajdasági magyar könyvtárakról arra irányítja rá a figyelmet, hogy a jelenlegi áldatlan állapotokból csak jogilag önálló magyar olvasóköri, egyesületi könyvtárak felállításával lábalhat ki a magyar közösség – természetesen az anyaország hathatós anyagi támogatásával.

A lap alapítása óta fontos célkitűzésünk olyan írásokat közölni, amelyek mintegy *tükör*ül állítanak elénk: mi szlovákok, románok etc. ilyennek látunk benneteket, magyarokat. Ez az igény magyarázza, hogy első ízben közlünk

*publicisztikát a Kisebbségkutatásban, mégpedig a szlovén Viljem Gogola né-
miképp vitára ingerlő, ám érdekes írását a magyar melankóliáról.*

A szám szemle-anyagából elsőül kell említést tennünk a csíkszeredai KAM legújabb munkájáról, a kötetbe szerkesztett székelyföldi életútfelvételekről és az *elvándorlással* kapcsolatos értékelésekről. A kötetből kiderül, hogy a város-
ba kényszerült falusi székelyek – bár parasztból munkássá válásuk óriási erő-
feszítéseket kívánt tőlük – alkalmazkodását megkönnyítette hagyományos
kapcsolatrendszerük fenntartása és mentalitásuk (szorgalom, kötelességtudat,
fegyelem, takarékoság etc.) továbbélése.

Első kézből olvashatunk világpolitikai horderejű javaslatokat az ENSZ ex-
főtitkáráról, Boutros Galitól, amelyben az etnikai alapú konfliktusok kezelésé-
ről ír. Kritikusan elemzi viszont az ENSZ szerepét P. A. Sproat, mondván: az
önrendelkezési jog elismerésével a *világszervezet tápot ad az agresszióknak.*
Számunkra különösen fontos témát taglal J. Pungur írása. Hitelt érdemlően do-
kumentálja, hogy a *magyarországi és romániai református egyházak* nemcsak
lelki támaszt nyújtottak a nehéz időkben (különösen Romániában a fordulat
idején), de *lényeges politikai szerepet* vállaltak a diktatúra felszámolásában.
Tőkés László – erős vallási és nemzeti meggyőződésből táplálkozó – bátor
helytállását egyenesen Luther Márton magatartásával rokonítja.

Végül A. Wimmer *idegengyűlöletről és rasszizmusról* szóló tanulmányában
négy lehetséges elméleti megközelítést vázol: az ún. racionális választás, a
funkcionalizmus, a koncepciók primátusa és a fenomenológia teóriája. A hig-
gadt elemzéshez képest kissé meglepő utópisztikus javaslata, amely szerint a
xenofóbia és a rasszizmus kiküszöbölésére egy olyan konstrukciót kell alkal-
mazni, amelyben az állam szerepét egy, az államok fölött álló transznacionális
szervezet venné át.

Budapest, 1997. május 9.

Cholnoky Győző

Hódi Sándor

Régió kutatás.

Beszámoló egy összehasonlító vizsgálatról

Az Európa Tanács támogatásával a *temesvári Szórvány Alapítvány* 1996 telén és 1997 tavaszán a magyarországi *Csongrád megyében*, a romániai *Bánságban* és a jugoszláviai *Vajdaságban* felmérést végzett, amelynek során összesen 907 személy véleményét kérte ki a ma három országhoz tartozó régió helyzetéről, az etnikai viszonyokról, a szülőhelyhez való kötődésről, illetve az elvándorlás szándékáról, valamint az emberi kapcsolatok más aspektusairól. Az adatok feldolgozására és a részjelenségeket vizsgáló tanulmányok megírására még csak ezután kerül sor. Ez alkalommal magát a mintát szeretnénk bemutatni, valamint a felmérés egyik vonatkozásáról: a szülőföldre való ragaszkodás és a nemzeti hovatartozás közötti összefüggésekről kívánunk röviden számot adni.

A minta lefrása

A régió hat településén került sor adatfelvételre. Magyarországon: Békéscsabán és Bánhegyesen, Vajdaságban: Adán és Szabadkán, Romániában: Temesváron és Varjason. A minta néhány globális jellemzője: a megkérdezett személyek életkora 16–84 év között volt, az átlagéletkor 42,2 év. Nemek szerinti megoszlás szerint 446 férfi és 458 nő vett részt a felmérésben, három személy nemére vonatkozólag nincs regisztrált adat. Családi állapot szerint a megkérdezettek 63 százaléka él házasságban vagy élettársi viszonyban, 29 százaléka nőtlen, illetve hajadon, 7,5 százaléka özvegy, míg 5 személy (0,5 százalék) esetében hiányzik a családi állapotról való válasz. Vallási hovatartozását illetően a 907 főből római katolikus 453, ortodox hitű 231, evangélikus 90, református 74, görög katolikus 18, egyéb vallású 6, nincs megkeresztelve 30 személy, és nincs adat 5 személy esetében. Nemzetiségi megoszlás szerint 475 (52,37%) magyar, 134 (14,77%) román, 133 (14,66%) szlovák, 104 (11,46%) szerb, 19 (2,09%) horvát, 6 (0,66%) roma, 36 (3,96) pedig egyéb nemzetiségű.

A kötődés intenzitása

A felmérés – egyebek mellett – annak megismerésére irányult, hogy vajon egyforma mértékben ragaszkodnak-e a régió különböző népei ahhoz a térséghez, amelyben élnek: lakóhelyi környezetükhöz, saját településükhöz, az adott községhez (megyéhez, járáshoz), a régióhoz, az országhoz és Európához? Mihez kötődnek inkább? Mely népek, milyen mértékben jelent otthon a lakóhely, hazát az ország? Mit jelent Európa számukra? Stb.

Kötődés a lakóhelyhez

A kötődés intenzitását egy értékskálán kapott válaszok átlaga fejezi ki. (1 – gyengén, 2 – közepesen, 3 – erősen kötődik.) Lássuk először a lakóhelyhez való kötődést a térség három országában különböző nemzetiségekre vonatkozóan.

A lakóhelyhez való kötődés

Nemzetiség	Magyarország	Románia	Jugoszlávia
Magyar	2,33	2,54	2,52
Szerb	–	–	2,22
Szlovák	2,77	–	–
Román	–	2,57	–
Horvát	–	–	2,63
Roma	–	–	2,50

Ami a magyarokat illeti, akik számosan élnek a határokkal szétszabdalt térség mindhárom országában, a romániai Bánságban kötődnek leginkább lakóhelyükhöz (a kötődés intenzitása 2,54), ám csaknem ugyanolyan mértékű kötődés jellemzi a vajdasági magyarokat (2,52), míg az anyaországi magyarok (a 2,33-as átlagértékkel) látszólag kevésbé ragaszkodnak lakóhelyükhöz.

A kötődés intenzitását tekintve azonban a Magyarországon élő szlovákok ragaszkodnak legjobban lakóhelyükhöz (2,77). Sorrendben a vajdasági horvátok követik őket (2,63), majd a romániai románok következnek (2,57). A romániai és vajdasági magyarok (2,54, illetve 2,52) és a romák (2,50) valahol a „középmezőn” táján helyezkednek el. Jelentősen lazább kötődés jellemzi az anyaországban élő magyarokat (2,33), legkevésbé azonban a vajdasági szerbek ragaszkodnak ahhoz a környékhez, ahol élnek (2,22-es átlagértékkel).

A fenti adatok kizárólag azokra a személyekre vonatkoznak, akiknek a nem-

zetisége azonos anyanyelvükkel, és a családban is azonos nyelven beszélnek. A valóságban azonban ennél sokkal tarkább a kép: a nemzetiség, az anyanyelv és a családban leginkább használatos nyelv korántsem esik mindig egybe, ami természetesen befolyással van a kötődés intenzitására is. A lakóhelyi környezethez való ragaszkodás tekintetében ez esetben is a magukat ugyan magyar nemzetiségűnek valló, de szlovák anyanyelvű (békéscsabai) polgárok állnak a lista élén, ugyanolyan értékkel (2,77), mint ami a magyarországi szlovákokra általában jellemző. Igen magas a kötődési indexük (2,75) a magyar nemzetiségű, de román anyanyelvű, és otthon románul beszélő varjasi polgárok, valamint a szerb anyanyelvű otthon leginkább szerbül beszélő, ám magukat más nemzetiségűnek valló vajdasági polgárok esetében (2,68).

Kötődés az országhoz

Merőben más a helyzet az országhoz való ragaszkodást illetően. Bizonyos értelemben fordítottja az előzőnek. Az anyaországban élő magyarok kötődési indexe az országhoz igen magas (2,85), a romániai és a jugoszláviai magyaroké viszont alacsony (2,35, illetve 2,22). Míg a magyarországiak sokkal inkább ragaszkodnak az országhoz, mint lakóhelyükhöz, a határon túli magyar kisebbségek esetében a helyzet épp a fordítottja ennek. Sokkal kevésbé kötődnek az országhoz, mint lakóhelyi környezetükhöz, jóllehet ez utóbbi kötődésük is mérsékelt.

Az országhoz való kötődés

Nemzetiség	Magyarország	Románia	Jugoszlávia
Magyar	2,85	2,35	2,22
Szerb	–	–	2,50
Szlovák	2,75	–	–
Rómán	–	2,89	–
Horvát	–	–	1,94
Roma	–	–	2,00

De nem csak a magyarországi magyarok ragaszkodnak az országhoz. A kötődés intenzitása még kifejezettebb a romániai románok esetében (2,89). A vajdasági szerbek esetében viszont mérsékeltebb (2,50) az országhoz való ragaszkodás, ami nyilvánvalóan a jugoszláviai helyzettel s azon belül Vajdaság státusának rendezetlenségével magyarázható. A magyarországi szlovákok erős kö-

tődést (2,75) mutatnak az országhoz. A magyar nemzetiségű, de szlovák anyanyelvű békéscsabaiak kötődési intenzitása még kifejezettebb (2,92). Vajdaságban leginkább azok a szerb anyanyelvű polgárok ragaszkodnak az országhoz, akik a családban is szerbül beszélnek, de más nemzetiségűnek – többen közülük pl. „jugoszlávnak” – vallják magukat (2,68). Legkevésbé kétségtől a vajdasági horvátok kötődnek az országhoz (1,94), ami a balkáni események tükrében nyilvánvaló.

Kötődés a településhez, tájegységhez

A településhez, illetve a tágabb közigazgatási egységhez (járáshoz, községhez, megyéhez) való kötődés a lakóhelyhez viszonyítva nem mutat lényeges újdonságot. Általános jellemzőként talán annyit lehetne elmondani, hogy a kötődés intenzitása a saját településhez valamelyest kifejezettebb, mint a lakókörnyezethez, de az eltérés nem számottevő. A tágabb környezet (község, járás, megye) a kötődés szempontjából nem játszik különösebb szerepet: a kötődés intenzitása többnyire marad a közvetlen lakókörnyezethez, illetve településhez való kötődésnek.

Kötődés Európához

Az Európához való kötődés intenzitása meglepően magas értékeket mutat a régió mindhárom országában, s csaknem valamennyi népnél. Ez alól a vajdasági magyarok és szerbek, illetve a cigányok képeznek kivételt. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Európához való kötődés a vajdasági magyarok esetében (2,49) magasabb az országhoz való kötődésnél (2,22), míg a szerbeknél fordított a helyzet: az országhoz jobban kötődnek (2,50), mint Európához (2,34).

Európához való kötődés

Nemzetiség	Magyarország	Románia	Jugoszlávia
Magyar	2,81	2,79	2,49
Szerb	–	–	2,34
Szlovák	2,89	–	–
Román	–	2,85	–
Horvát	–	–	2,68
Roma	–	–	2,00

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a többségi helyzetben levő népek erősebben kötődnek az országhoz, mint közvetlen lakóhelyükhöz, vagy ahhoz a településhez, amelyen élnek. Nyilván azért, mert az országot, bárhol is éljenek azon belül, a sajátjuknak érzik. A kisebbségek esetében más a helyzet. Sokkal inkább ragaszkodnak ahhoz a környékhez, ahol élnek, míg az országhatár akár el is vándorolhat a fejük fölül, mint ahogyan ez már több ízben megesett velük. Kivételt képeznek ez alól a magyarországi szlovákok, akik egyaránt kötődnek az országhoz és lakóhelyükhöz, mi több, Európához is. A cigányok viszont a másik véglet, az ország és Európa számukra nem sokat jelent, viszont egyaránt közepes mértékben kötődnek lakóhelyi környezetükhöz, a településhez, amelyen élnek, illetve a szélesebb közigazgatási egységhez. Az élettérhez való kötődés és a nemzetiség, illetve az anyanyelv közötti összefüggések az elköltözési szándék függvényében válnak igazán értelmezhetővé. A költözési szándékról azonban egy újabb elemzés keretében kívánunk számot adni.

Vissza a Forráshoz!

Fejezetek a kárpátaljai magyar néprajzkutatás történetéből

Jó negyedszázada a Kárpát-medencén elemi erővel söpört végig a táncházmozgalom, a Balladák könyve többszöri újrakiadása után sorra jelentek meg a regionális gyűjtemények és váratlan sikert hozott még az eleve kudarcra „ítélt” Röpülj páva is. Európai jelenségről van szó kétségtelenül, ezt igazolják az ír, brit, francia vagy akár holland párhuzamok. De kétségtelen az is, hogy itt, nálunk beleszövődött a másképp tiltott nemzeti öntudat s a lefojtott '68, az európai diáklázadások visszfénye is.

A külső kényszer és a felülről jövő „beszámoltatás” tételes elvárása ebben a népköltészet iránt fogékony korszakban a kárpátaljai magyar tudományosság hivatalos műhelyét, az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékét két gyűjtemény összeállítására sarkallta. Az egyik, a *Három arany nyilvessző* a Móra Könyvkiadó és a Kárpáti Kiadó segítségével 1973-ban látott napvilágot, s a kárpátaljai magyar népmesekincset volt hivatott reprezentálni. A gyűjtemény hitele kétszeresen is megkérdőjelezhető. Már a beküldött anyag szakmai ellenőrzése során is megfogalmazódtak kételyek Kósa László lektorban, az autentikusság kérdését pedig végképp „lezárta” Tordon Ákos, aki a Móra Kiadó megbízásából a szó legszorosabb értelmében átírta a meseszövegeket. Ilyen a 19. század közepe óta nemigen fordult elő a magyar folklorisztikában, sejtethjük tehát azokat a szakmai-minőségi okokat, amelyek a kiadót erre a lépésre készítették.

Sok mindent elárul a tanszék munkájáról és szemléletéről a kárpátaljai népballadák „autentikus” gyűjteménye, amely *A kárpátontúli magyar lakosság népballadái* címmel, az egyetem kiadásában segédkönyvként látott napvilágot. Már maga az előszó is tanulságos. Megtudhatjuk, hogy „a kapitalizmus fejlődése ... kiélezi az osztályellentéteket”, s azt is, hogy „a felszabadulás óta lelet években a kárpátontúli parasztság élete gyökeresen megváltozott, s megváltozott szemlélete is. A társadalmi javak a társadalom valamennyi tagjának közös javaivá váltak”. S természetesen a szakirodalmi hivatkozásban ott szerepel *Az SZKP XXIV. kongresszusának anyagai* c. pótolhatatlan forrásmű is.

Pedig ekkor a már nevében is jelképes Forrás Stúdió hagyományfeltáró

programja már túl volt első gyűjtőútjain, munkájuk eredményéről a csoport teljes ellehetetlenítése előtti rövid időszakban a sajtó is hírt adott. Fontosabb volt azonban az „ezer év óta nem volt itt semmi” parancsának betartása. „Területünk magyar népköltészeti alkotásai szinte teljesen ismeretlenek” – mond le hagyományairól az említett gyűjtemény előszava, és a kötet első „balladája” rögtön felvillantja előttünk az új, a szovjet korszakban fogant folklórhagyományt:

*„Hej proletár, hej proletár,
Töröld le a könnyedet.
Nyújtsd fel szorított öklödet (sic!),
Vedd kezedbe fegyvered!*

*Nézd csak, nézd csak Kelet felől
Jön felénk egy fergeteg,
Vörös színe, vörös szele
Rázza fel a lelkedet.*

A margitkörúti fogházban

A Forrás Stúdió kezdeményezése azonban nem múlt el nyomtalanul. A Kárpátalja-szerte tanítóként, újságíróként stb. dolgozó Forrás-tagok és szimpatizánsok maguk is folytatták a gyűjtést s ami a legfontosabb, érzékenyebb tanítványaikban felébresztették a népköltészet iránti érdeklődést. Jó másfél évtized csöndje után a kárpátaljai magyar folklorisztika hirtelen megélénkülése tehát törvényszerűen következett be. S a feladatvállalás egyben tudatos is. „Magyar viszonylatban különösen nagy tét forog kockán – hangsúlyozza Kovács Elemér e sorok szerzőjét idézve –, hiszen lehetséges, hogy az önismeretre, identitástudatra nevelő néprajzi kutatás a kárpátaljai magyarság megmaradásának egyik esélye”. (Néprajzi tanulmányok vidékünkéről. *Pánsíp* 4.; 1993. szeptember)

Ez a kétségtelenül látványos, érdekes publikációkat hozó munka azonban nem épülhet be szervesen egy kisebbség hagyományaiba a helyi folklorisztikai hagyományok számbavétele nélkül.

A kárpátaljai népköltészet-kutatás másfél évszázados múltra tekinthet vissza. A Kossuth által is kedvelt, fiatalon elhunyt Bereg megyei jurátus, Uszky Mihály 1846-ban, a *Magyarföld és népei* c. füzet sorozatban tette közzé *Tiszaháti népelet Bereg megyében* c. színes írását, amelyet Kósa László a kiadvány legértékesebb népmesmereti írásaként értékelt. Ezt az alapszöveget a későbbi-

ekben többen is „hasznosították”, többek közt Lehoczky Tivadar, Bereg vármegye neves monográfusa is.

A kiegyezés táján Viski Krüzsely Bálint ügyvéd, jogakadémiai tanár, számos honismereti írás szerzője foglalkozott a máramarosi magyar folklórral (*Visk-városi népbabonák; A Máramaros megyét lakó egyes nemzetiségek jellemrajza; A magyarok*). Munkái már közelebb állnak a tudományos gyűjtéshez–feldolgozáshoz; ugyanakkor a teljesség igényével taglalja az életmód, tárgyi néprajz, hitvilág és a népnyelv kérdéseit.

Uszky Mihály kapcsán a Bereg vármegye monográfiája magyar néprajzi fejezetét már említettük. Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy Lehoczky nála sokkal alaposabban foglalkozott a ruszinok néprajzával, népköltészetével. Természetes ez, hiszen a Ruszinföld már ekkor elkülöníthető etnikai–földrajzi egység volt, míg az itteni magyar folklór a kapcsolódó alföldi, illetve peremvidéki magyar lakosságrész népköltészetének volt el nem különíthető része. Nem véletlenül foglalkoztatta tehát a ruszin néprajz a reformkortól századunk közepéig a kutatók egész sorát, így például. Duliskovics Mihályt, Benczúr Jánost, Zombory Gusztávot, Várady Károlyt, Hodinka Antalt, Krúdy Gyulát(!), Bonkáló Sándort, Bacsinszky Tivadart, vagy éppen Ortutay Gyulát és Pataki Máriát.

A mai Kárpátalja magyar folklórjáról az első összefoglaló munka a millenium éveiben született. A Bereg vármegyei Tanítóegyesület felhívására állította össze mindmáig kéziratban maradt díjnyertes monográfiáját Szini Péter, a tüdőbajban fiatalon elhunyt beregi tanító.

A kétkötetes, mintegy 400 oldalas gyűjtemény bevezetőjében a tiszaháti nép életmódjáról, műveltségi állapotáról szól. Ezt követi a tájnyelv ismertetése, majd 200 közmondás és szólás leírása. A továbbiakban önálló fejezetek foglalkoznak a keresztelői szokásokkal, a bállal és egyéb mulatási alkalmakkal, a leánykéréssel, a lakodalmi, valamint temetkezési szokásokkal (benne a temető humorával!), az évkör ünnepeivel s egyéb – elsősorban a gazdálkodással összefüggő – szokásokkal. A szellemi néprajzzal foglalkozó részekben 79 találós kérdést, 17 gyermekmondókát, névnapi köszöntőket, húsvéti verseket, karácsonyi és pünkösdi köszöntőket, gyermekjátékokat, babonákat, valamint közel ötszáz népdalt találunk, igaz, mindössze 6 balladás dallal.

A gyűjtemény hiányosságait említeni (zenei lejegyzések hiánya, néhány szubjektív „kiszólás” a kor aktualitásaira) történelmietlen volna. Jelentőségét csak akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk, milyen szellemi közegben született. Érdekes ellenpróba lehet Kiss Mózes *Pacsirta-költemények és tiszaháti népdalok* c., 1905-ben Beregszászban megjelent kötete, amely a nóták és hallgatók

határát súroló újabb kori népköltés mellett átköltött kurucdalokat, a lengyel ellenállás iránti szimpátia dalait is tartalmazza – lényegében mindazt, ami a fel-törekvő értelmiségi, az iparosság, a megyei adminisztrációban munkát találó dzsentriréteg és az elmagyarosodott zsidóság képviselőiből verbuválódott pol-gárság szellemi közéletére jellemző volt.

Századunkban a mai Kárpátalja területén folytatott néprajzi gyűjtőmunka kezdeteinél a magyar kultúra legkiválóbb képviselőivel találkozhatunk.

Móricz Zsigmond a Kisfaludy Társaság megbízásából 1903 és 1906 közt több alkalommal járt népköltészeti gyűjtőúton Szatmár megyében, s ennek kap-csán a mai Kárpátaljához tartozó Nagypaládra, Csetfalvára és Tiszabökénybe is eljutott. 1933-ban, egy Kodály Zoltán-előadás hatására emlékszik vissza az író ezekre az utakra, amelyeken „több ezer népdalt és népmesét” írt össze. Úgy em-lékszik, hogy a Kisfaludy Társaság soha nem kérte tőle az anyagot, néhány éve azonban megkezdődött a kéziratos anyag közzététele. A munkának tehát még-sem csupán erkölcsi üzenete volt (mint ahogy azt a Sarló fiataljai érzékelték az első csehszlovák köztársaság éveiben, a Tiszahát falvait járva, ahol többször is az író emlékébe, néprajzkutató „legendájába” ütköztek).

Móricz Zsigmond Tiszabökényben 33, Nagypaládon 64 dalt jegyzett le. A csetfalvi református templom festett mennyezetkazettáinak több helyen emlí-tett lemásolásáról az egykori helyi lelkipásztor 1927-es emlékezéséből tudunk.

A népdalokat dallamukkal együtt rögzítő első gyűjtő a mai Kárpátalján Bar-tók Béla volt (akit iskolás évei amúgy is Nagyszőlőshöz kötöttek). 1911-ben Dolha, Veresmart és Száldobos ukrán községekben gyűjtött ruszin népzene-t, majd ezt követően 1912-ben a Bereg megyei magyarlakta Barkaszót, Rafajnaújfalut, Dercent és Fornost kereste fel, tehát az egykori mocsárvidék peremközségeit, ahol bizonyított volt az Árpád-kori megletelepülés kontinuitá-sa. 1912. március 30-án írta feleségének egy francia nyelvű levelezőlapon: „Barkaszón egyáltalán nem találtam semmit. Egyetlen ember sem tátotta ki a száját, hogy énekeljen nekem.”

Érdemes ezeket a sorokat megjegyeznünk, hiszen itt nem egy kollektíva ál-talános amnézisérről, hanem egy már akkor megjelenő hozzáállásról van szó, amellyel sokkal határozottabb formában találkoztak a Sarló fiataljai 1927-ben és 1932-ben. Bartóknak a többi említett Szemye-mocsár környéki faluban, ahol a közösség nyitottabb volt, sikerült azonban zeneileg is szép, hasznos anyagot gyűjteni.

A néprajzi gyűjtés a mai Kárpátalja területén is századunk második évtizedé-nek elején, közvetlenül a világháborút megelőző években élénkült meg, amikor létrejött a Folklore Fellows mozgalma, s ennek irányítását, valamint a Kisfaludy

Társaságtól a szervezett gyűjtést Sebestyén Gyula vette át. Az ő felhívása nyomán gyűjtött például Sütő Gyula éppen a fentebb említett Barkaszón. Láthatóan a parasztsorsból látszólag kiemelkedő „paraszt-polgár” újsütetű gőgjét kellett legyőznie (s ezt csak helyi, s nem messziről érkezett „nadrágos” ember volt képes megtenni). Sütő Gyula mintegy 400 oldalas gyűjteménye vegyes műfajú anyagot tartalmaz, balladák, mesék, szokások mellett többek közt archaikus népi imádságokat. Vári Fábrián László a Sütő Gyula által gyűjtött szövegeket, illetve változatait még néhány évvel ezelőtt is élő népköltészeti anyagként találta meg Barkaszón és a szomszédos községekben.

Sebestyén Gyula biztatására kezdett gyűjtőmunkájába Deák Geyza, az ungi Tiszahátról származó sárospataki gimnáziumi rajztanár. Vegyes gyűjteménye (balladák, dalok, játékok, táncszók, regősénekek, találós mesék, babonák, betlehemes játék) önmagában is értékes, de különösen azzá teszi az ungi kistájakat rendszerező tanulmánya és kísérő rajzanyaga is. Sajnos, a gyűjtés helye és az adatközlő nem minden esetben megkülönböztethető, éppúgy, mint a gyűjtött anyagba beépített reformkori kéziratok anyag, amelyet csupán stílusa alapján tudunk kiszűrni.

A Folklore Fellows mozgalmanak helyi vonatkozásait Novák Sándor, Solyom Zoltán és id. Vozáry Gyula Bereg megyei, valamint Gaál István ungi gyűjtése teszi teljessé. Az eddigi tapasztalatok azonban szinte bizonyossá teszik, hogy magángyűjteményekben, vidéki levéltárakban vagy a nagy, országos gyűjtemények ún. „profilidegen” anyagában a gyűjtő talál még helyi népköltészeti vonatkozású anyagokat.

A szervezett folklorgyűjtési programoktól függetlenül az 1915 és 1926 közötti „átmeneti” időszakban – a témakört a hatvanas években áttekintő Sándor László szerint kellő felkészültség nélkül – Szirmai Fóris Mária folytatott gyűjtőmunkát az ugoccai Tiszabökényben. Kocsisné Szirmai Fóris Mária ugyanakkor a tárgyi néprajz gyűjtőjeként, dokumentálójaként és reprodukátoraként végzett igen értékes munkát: az ő nevéhez fűződik a tiszaháti keresztzemes hímzés leírása és népszerűsítése.

Mint a fenti „átmeneti” jelző érzékeltetni kívánja, ez a gyűjtés a terület történetének egy újabb korszakába vezet, a politikai határok általi mesterséges elkülönítés időszakába.

Az államfordulat után a felvidéki magyarság nehezen alkudott meg sorsával. Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* c. kulcsregényének megfogalmazása szerint „káprázatban éltek, magányos óráikban talán még csíptek is egyet a karjukon. Vajon álmodnak-e csak, vagy ez igazán igaz, ami itt körülöttük, mellettük, fejük fölött zuhog.”

Sajátos módon az ún. ellenzéki pártok és a radikális gondolkodók egyaránt elmulasztották a kisebbségi helyzettel való szembesülést. Az előbbieket az abszolutizmus korából átörökölt passzív rezisztencia és a „mindent vissza” természetes, de egyáltalán nem konstruktív hozzáállásból alakították ki politikai álláspontjukat, és az átmeneti korra nem dolgoztak ki mai szóval „túlélési stratégiát”. A baloldaliak ugyanakkor eszmerendszerük világméretű győzelmében bízva már ekkor az „automatizmus” elméletének alapváltozatát tekintették kiindulópontjuknak. Így a realitásokkal csupán „az egy millióért államhű kisebbséget szállító” (l.: Masaryk-akadémia) aktivisták vetettek számot. Az akadémia főtitkára, Szerémi Ferdinánd a húszas években a beregszászi, nagyszőlősi és ungvári járások Közművelődési Tanácsai által közösen kiadott Néplapban dolgozta ki honismereti-néprajzi programját s azt a Czabán Samu által Beregszászban szerkesztett *Magyar Iskola* c. havi folyóiratban hirdette meg tétélesen: „Nekünk meg kell teremtenünk közös munkával falvaink honismeretét. Nem száraz adatokra gondolok, hanem a lélek képzésére alkalmas tájbeli elemek feldolgozására... Csetfalva fatornyának az Eiffel toronnyal vetélkedő sajátosságáról tudnunk kell mindannyiunknak. Nagydobrony öreg halász mestertől meg kell tudnunk a halászoknak kiveszőfélben levő, régi szokásait. A temetőben található kopjafákat, a faragott kapufélfákat (rajtuk esetleg az istenfával), a varrottasokat, a nép játékeit, mókáit, meséit, dalait, szokásait meg kell örökítenünk. Egyetemi ifjúságunk egy része vállalta ezt a munkát, nekünk nem szabad mögöttük elmaradnunk, már csak azért sem, mert tanításaink során szükségünk van az ilyen kézikönyvekre.” A kitűzött nagyszabású munka eredményeképpen jelent meg a *Bene község jelene és múltja* c. kismonográfia, amely néprajzi anyagot is tartalmaz a történeti-szociográfiai leírások mellett (Mónus Gyula – Szerényi Ferdinánd, 1932), valamint ugyanettől a szerzőpártól látott napvilágot a honismereti oktatás elméleti segédkönyve.

A Szerényi-felhívásban említett „egyetemi ifjúságunk” a Sarló fiataljai voltak, akik az elsődleges néprajzi gyűjtőmunka mellett egyre inkább a szociográfiára koncentráltak. Mindenesetre a húszas-harmincas évek fordulóján ők még érzékletesebben tapasztalhatták, amivel már Bartók is szembesült a század első éveiben: a Tóhát magyar községeiben a népi kultúra már-már szegyllni való volt, felváltotta a tömegkultúra készen kapott „kultúrkincese”. Politikai felhangoktól sem mentes kampány jellegű gyűjtőútjaik nem adtak lehetőséget a tartózkodás feloldására. S ami helyben kialakult, az sajátos ötvözetet képezi a népi és népies kultúrának: a Gyöngyöskaláris!

A Sarlóhoz és a Magyar Iskolához, tehát a Szerényi Ferdinánd által elindított mozgalomhoz egyaránt kapcsolódik Ilku Pál munkássága. Etnográfiai cik-

keit (*Csónak alakú fejfák, Egy nyári nap a magyar legény életéből*) a Mi Lapunk közölte. Leíró, információs anyaga ma is érvényes, és fontos adalékot jelent a tágabb tájegység hasonló jellegzetességeinek feltárásában.

A csehszlovákiai magyar fiatalok körében a néprajzi érdeklődés a harmincas évek közepére lanyhult, különösen Fábry Zoltán kritikus hangú *Etnográfiai szocializmus* c. cikkének hatására. 1938, tehát a visszacsatolás után a gyűjtőmunka azonban újabb lendületet vett. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy ez a tájegység ekkor újra a megnagyobbodott Magyarország néprajzi szempontból feltáratlan területeként vált elsősorban érdekessé, annál is inkább, mert 1939-től sajátos kettősség érvényesült. A magyarlakta sáv visszaépült a megyerendszerbe, míg a Ruszinföld elsősorban Teleki Pál tudatos politikájának köszönhetően elnyerte azt az autonómiát, amely a mai magyar kisebbségek céljai közt az alig elérhető vágyálmok közt szerepelhet csupán.

Kivételként Csomár Zoltán munkásságát említhetjük, aki tudatosan a helyi, ung megyei hagyományok, elsősorban Nagydobrony folklórájának feltárására törekedett. A többi gyűjtő és gyűjtőcsoport a magyar néprajzkutatás „fehér foltjainak” eltüntetésére törekedett egy néprajzilag még alig feltárt és érintetlenségében gazdag anyagot kínáló peremvidéken. (Ortutay Gyula és Pataky Mária munkái ennél is tágabb horizontúak; a magyar–ruszin néprajzi kapcsolatok feltárásával az összehasonlító folklorisztikát alapozták meg ezen a területen is.)

A Csomár Zoltán érdeklődési körének középpontjában álló Nagydobrony ugyanakkor szinte optikai gyűjtőpont. 1939-ben Dincsér Oszkár gyűjtött itt népdalokat és népmeséket, s ezekből egy válogatást Kodály Zoltán biztatására Pátria-lemezre is felvételre készített Nagydobronyban és környékén a különös sorsú Tagán Galindzsán, aki Nagydobrony halászata címmel összefoglaló tanulmányt is írt az Ethnológiai adattár számára. Nagydobrony halászatával elsőként még Herman Ottó foglalkozott s egykori leírása és rajza Szerényi Ferdinánd „óhaja” szerint itt szembesült a valósággal; a Tagán Galindzsán által a halászoknak megmutatott háló rajzára ugyanis azok megvetéssel jegyezték meg, hogy azzal bizony halat fogni nem lehet; a nagy tudós csöppnyi „elrajzolása” ugyanis szemben állt a helyi halászok sok évszázados gyakorlati tapasztalatával. A Nagydobrony iránti érdeklődés ugyanakkor nem véletlen. Ez, az egyesek által palóc szigetnek tekintett nagy református közösség az észak-keleti peremvidék talán legsajátosabb magyar települése.

A tágabb közép–európai összefüggéseket kutató Gunda Béla közvetlenül a Ruszinföld visszafoglalását követően indult el munkácsi költő-barátjával, Sáfáry Lászlóval a Vicsa és a Latorca völgyébe, valamint a Tisza felső forrá-

sához, a huculföldre. 1940-ben a Néprajzi múzeum munkatársaival azonban már a magyar területsáv határára indul: a Szernye-mocsár peremvidékére, Dercenbe, Beregújfaluba, Beregre. Itt gyűjtött anyaga fel-felbukkan nagyobb tanulmányaiban, így *A rostaforgató asszonyban*, a *Falucsúfolókban*, stb.

Az Államtudományi Intézet (a háttérben újra Telekivel) által szervezett szociológiai-néprajzi programban is helyet kapott a mai Kárpátalja. A Táj- és Népkutató táborok közül jelentős munkát végeztek a viski gyűjtőtáborban 1941-ben (résztevői: Peja Győző, Hilscher Rezső, Turányi Miklós, Kelemen József, Szabó László, Kiss Sándor). 1943–44-ben pedig Ugocsában szerveztek gyűjtőtábort Fancsika központtal. Résztevői: Soltész Edit, Madas Gabriella, Szondy Mária, Tarnay Margit, Dolinszky János. Míg a viski tábor tájleíró anyaga időközben a szaksajtóban is megjelent, az ugocsei tábor vegyes gyűjtéményanyaga ma még feldolgozásra, hasznosításra vár.

1944 októbere után Kárpátalján nemcsak a magyar néprajzi, de minden más kulturális tevékenység is évtizedekig szünetelt. Csupán az igen szűkre zárt keretű oktatás és a fordításos sajtó (később mutáció, majd ún. „önálló” újság), valamint az évkönyv-szerepet is betöltő Kárpáti Kalendárium jelentette a kultúra kereteit. Néprajzi szempontból kivételként említhetjük a „veteránként” számon tartott Sándor László mesegyűjtését 1956 és 1961 között. E gyűjtésből néhány mese a Kárpátok c. egyszeri irodalmi évkönyvben is megjelent, maga a teljes és szakszerűen feldolgozott anyag azonban csak 1988-ban láthatott napvilágot Budapesten az Akadémiai Kiadó gondozásában (*Pallag Rózsa* címmel). A kárpátaljai magyarság és értelemszerűen a néprajzi gyűjtőmunka helyzetét azonban jobban tükrözik az Ungvári Állami Egyetem magyar tanszékének bevezetőben említett tanulmányai, „forráskiadványai”.

Ugyancsak bevezetőben érintettük a Forrás Stúdió gyűjtőmunkáját, amely első ízben produkált hiteles, hangszalagra vett anyagot elsősorban az ugocsei tájegység népdal- és népballadaanyagából. Ezt az anyagot a későbbiekben Vári Fábián László egészítette ki és jelentette meg jó két évtizedes késéssel (*Vannak ringó bölcsők*, Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó 1992). Jellemző, hogy a Sándor László-féle gyűjtéshez hasonlóan ennek magyarországi kiadása is szóba került, de több éves kiadói hanyattatás után az összeállító egy gyorsabb, de szerényebb és egyben szűkebb körbe eljutó kiadás mellett volt kénytelen dönteni.

A kiadványt Kriza Ildikó igazán melegen üdvözölte, rámutatva számos nővumára. A hagyományos kultúra hiteles bemutatása (elevenség, frissesség) kiemelte az összeállító és hét gyűjtőtársa lelkiismeretes munkáját – a Forrás Stúdió kései elismeréseként is egyben. (Balladák ringó bölcsője. *Pánsíp* 93. 5. sz.)

A szervezett gyűjtő és feldolgozó munka kereteinek bővülését ígérte a magyarországi szakemberek segítségével 1992-ben létrejött Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság, amely első elnökéül Vári Fábián Lászlót választotta. Sajnos, a Társaság időközben beolvadt a Kárpátaljai Honismereti Társaságba. Ez ugyan nem szükségszerűen, de a gyakorlatban a kárpátaljai szervezett néprajzi munka stagnálását hozta magával. Talán nem tévedünk, ha emögött ott érezzük az egyre csökkenő anyagi-erkölcsi támogatást az anyaország részéről.

Szerencsére a bővülő publikációs lehetőségek, másrészt a kiindulópontot, tájékozódási viszonyrendszert nyújtó és hozzáférhető irodalom gyarapodása még szervezeti feltételek nélkül is élénkítette a néprajzi gyűjtő-leíró munkát. A Forrás Stúdióban „iskolázottak” (Vári Fábián László, Penckóferné Punykó Mária, Czébely Lajos – és a szerző helyett egészítsük ki a névsort S. Benedek András-sal – a szerk.) mellett a fiatalabbak is jelentkeztek, legtöbbször saját szűkebb tájegységük egy-egy jellegzetességének leírásával. Az önálló kötetek (Penckóferné Punykó Mária: *Tűzoltó nagymadár. Beregújfalusi népmesék és mondák*. Hatodik Síp Alapítvány. H. n., 1993.; Móricz Kálmán: *Nagydobrony* (falumonográfia néprajzi fejezetekkel). Hatodik Síp Alapítvány 1993.) mellett gyűjteményes kötetek is napvilágot láttak. (*A Tisza bölcsője. Kárpátaljai honismereti és néprajzi írások a reformkortól 1945-ig*. Hatodik Síp, Budapest–Beregszász 1996.; „Szem látta, szív bánta...”. *Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok*. Hatodik Síp. Beregszász–Budapest 1996.) Ez utóbbit szerkesztői a néprajzi–honismereti mozgalom évkönyveként szeretnék – természetesen alkalmanként más–más címmel – megjelentetni. Kevés új anyagot tartalmaz ugyanakkor Keresztyén Balázs *Kárpátaljai történeti és helyi mondák c. gyűjteménye* (Intermix Kiadó. Ungvár–Budapest 1992.) A teljesség igénye nélkül idézzük fel az utóbbi néhány év fontosabb néprajzi publikációit: Ivaskovics Mária: *Húsvéti népszokások a kárpátaljai Nagydobronyban*; Balla Teréz: *Ünnepi étkezési szokásaink*; Varga Ibolya: *Babonák és hiedelmek Szalókán*; Hutterer Éva: *A születéshez kapcsolódó népszokások Ráton*; Czébely Lajos: *Halottas szokások és hiedelmek Visken*; Czébely Lajos: *Elmennék én tihozzatok. Ismerkedési, udvarlási és párválasztási alkalmak Visken az 1930-as években*; Penckóferné Punykó Mária – Borsos Balázs: *Faragott fejfák a Szernye-mocsár környéki magyar falvak temetőiben*; Prófuszt Marianna: *Kincsiünk, a beregi szöttek* (In: „Szem látta, szív bánta...”); Füzesi Magda: *Keresztelő Nagyberegen*.

A különböző gyűjteményes kötetek anyagai korábban a Kárpátaljai Szemle, a Pánsíp és a miskolci Néprajzi Látóhatár hasábjain láttak napvilágot, így olvasóink s egyben hatásuk is jelentősebb, mintha csak az éves, viszonylag kis példányszámú antológiákban jelentek volna meg.

Ez a felsorolás is érzékelteti, mennyire szükség lenne a Kárpátaljai Magyar Néprajzi Társaság újraélesztésére, a hagyományok rendszerbe állítására és a mai oktatási és népművelő munkában való hasznosítására (spontán módon ez utóbbi már érezhető az iskolai vetélkedőkön, szavalóversenyeken stb.).

A népköltészetnél sokkal jobban nélkülözi a szervezett kereteket a *tárgyi néprajz*. A népi kultúrának ez az a terrénuma, amely stabil szinterek nélkül nem őrizhető meg. Amit megemlíthetünk: az ungvári skanzen viski tájháza, a tiszabökényi falumúzeum s az Ungvári Területi Honismereti Múzeum. Ez utóbbi igen sok magyar vonatkozású néprajzi tárgyat őriz, néhányat még a Lehoczky-gyűjteményből örökölve, de ezek helyi vonatkozása korántsem volt elsődleges szempont. Legtöbbjük rosszul vagy szándékosan félremagyarázóan adatolt. Kiscsuk Tamarának a Kárpáti Kalendáriumban megjelent sorozata a pontos leírás és rajz mellett ezért marad az általánosságok szintjén s nem lokalizálhatóan Tiszahát községei, esetleg kisebb tájegységei szerint.

Gazdag néprajzi és azzal határ értékű iparművészeti (elsősorban a helyi kis öntödék jóvoltából) anyag található a központi és regionális magyar gyűjteményekben, így leírások, rajzok, fényképek segítségével bizonyos rekonstrukció elképzelhető ugyan, de kiállítási terek, bemutató szinterek hiányában elsősorban monografikus szempontból. Érdekesnek ígérkezik az a néhány éve megkezdett feltáró-leíró munka, amely a kárpátaljai egyházak művészettörténeti szempontból fontos tárgyait veszi számba, köztük a tárgyi népművészet nem egy alkotását.

Az elmúlt közel egy évszázad tárgyi néprajzi gyűjtőmunkájának vonatkozásában különleges, de jellemző tisztaásványi paticsfalu festett mennyezetkazettás református templomának sorsa, amelyet „szakszerűen” lebontva a két világháború közti időszakban Szlovákiába szállítottak, további sorsa ismeretlen, pedig mai magyarországi „rokonságával” együtt szinte mintapéldánya lehetne a II. József rendeletei előtt ezen a tájon igen elterjedt népi templomépítészetnek.

Ezek a példák érzékeltetik talán, hogy a kulturális autonómia feltételrendszere nélkül, a leépülő közművelődési intézmények időszakában ezen a téren szinte lehetetlen továbblépni. Pedig a kárpátaljai magyar néprajzkutatás lépéskényszerben van. Sürgeti az idő, és sürgeti a feladat, amelynek megvalósítása egyszerre nyújthat értékeket az egységes magyar kultúrórökség számára s rekonstruálhatja a megtartó hagyományt egy veszélyeztetett nemzeti közösség megmaradására-boldogulására.

Vajdaság közkönyvtárainak magyar nyelvű állománya egy felmérés tükrében

Teljesen visszhangtalan maradt mind szakmai, mind politikai berkekben az a felmérés, amelyet a vajdasági tartományi kormány megbízásából az újvidéki Matica srpska könyvtáros szakemberei készítettek még 1994 őszén. A több mint tíz gépelt oldalnyi anyagnak és a hozzá kapcsolódó táblázatoknak számtalan nemzetiségi vonatkozása is van, s tekintettel arra, hogy a korábbi években hasonló felmérés nem készült, érdemes a vajdasági magyarokra vonatkozó legfontosabb mutatókat közzétennünk, igyekezve eközben a legfontosabb tanulságokat is levonnunk. Annál is inkább, mert 1994 óta a közkönyvtárak helyzete lényegesebben nem javult.

A jelentés kapcsán azonnal meg kell állapítanunk, hogy az nem teljes. Például nem tartalmazza a felsőoktatási intézmények kisebbségi nyelvű könyvtárára vonatkozó adatokat, az újvidéki bölcsészkar szemináriumi könyvtárára vonatkozó adatok pedig erősen hiányosak a nemzetiségi vonatkozástól függetlenül is, továbbá a Hungarológiai Tanszék könyvtárának adatai is foghíjasak.

Az ún. népkönyvtárak – Magyarországon közművelődési, újabban közkönyvtáraknak hívják őket – mutatói között még véletlenül sem találni utalást arra vonatkozóan, hogy a nemzetiségi hovatartozás és a könyvtárosok nyelvtudása tekintetében milyenek az arányok egészében, de külön-külön, községenkénti lebontásban is. Mondani sem kell, hogy ez mennyire fontos, hiszen a könyvtáros nyelvtudása, jártassága vagy járatlansága egy-egy nemzeti és kisebbségi kultúrában döntő mértékben határozza meg a könyvvásárlások jellegét, a könyvtártagokkal történő kapcsolattartást, a tagtoborzás irányát, az újságok és folyóiratok nyelvét és jellegét, valamint a könyvet és olvasást népszerűsítő rendezvények, író–olvasó találkozók stb. nyelvi és nemzetiségi mibenlétét is.

Ha tudjuk, hogy a vajdasági könyvtártagok több mint 70 százaléka általános- és középiskolás, akkor mindezek jelentőségét nem hangsúlyozhatjuk eléggé.

A jelentés alapján meglehetősen siralmas kép tárul elénk. Beruházásokra gyakorlatilag sehol sem tudtak eszközöket fordítani az alapítók, magyarán mondva: a könyvtárfenntartók (a népkönyvtárak esetében a községi önkor-

mányzatok). Egyetlen kivétel a zentai könyvtár, amelynek felújítását az akkor még VMDK-s irányítású községi önkormányzat is támogatta. Új könyvek vásárlására általában ugyancsak nem sikerült biztosítani az anyagiakat; ott, ahol mégis gyarapodott az állomány, ajándékba kapott könyvekről van szó. (Így például Óbecsén és Topolyán is.)

Az összesen 44 községi népkönyvtár 1993-ban 208 fiókkönyvtárral működött – egy évvel korábban az utóbbiak száma még 38-cal több volt! A felsőoktatási intézményekben összesen 40 szakkönyvtár fogadott olvasókat.

Az állandó olvasók és az egy főre jutó könyvek száma alapján készült mutatók szerint a lakosságnak mindössze 8,90 százaléka könyvtárrag, az egy lakosra jutó könyv pedig 1,63. A magyar lakosságra lebontva ez a szám csak kis mértékben módosul (1,60). Mindez elég kedvezőtlen arány, ha tudjuk, hogy a nemzetközi standard szerint egy főre 2,5 könyv a kívánatos.

A 44 községi könyvtárból összesen 32-nek van magyar könyvvállománya is. Az első pillantásra kedvező képet azonban beárnyékolja az, hogy a 32-ből öt községben még az ezret sem éri el a magyar könyvek száma (Palánka, Beocsin, Ruma, Szécsány, Titel), kettőben (Bács, Indija) pedig az egyezret alig haladja meg. Hódságon nem éri el a háromezret. S ami még tragikusabb: a magyar-csernyei község területén 1993-ban a jelentés készítői szerint már nem működött magyar fiókkönyvtár, pedig a község két települése (Csernye és Tóba), mondhatni, színmagyar. De hasonló sorsra jutott a plandistei (itt született Csuka Zoltán műfordító!) községhez tartozó Ürményháza a maga közel ezer magyar lakójával. Az Üröghöz tartozó Satrinca és Dobrodol felemlítése pedig szinte már csak arra jó, hogy keserűséggel állapítsuk meg: az asszimiláció gyakorlatilag befejeződött, a fiatalabb korosztályok valószínűleg már akkor sem igényelnék a magyar könyvet, ha volna.

A községekre lebontott statisztikai adatokat áttanulmányozva megállapíthatjuk, hogy az általános könyvinség ellenére is – Petrőcöt kivéve – a szerb nyelvű állomány kisebb-nagyobb mértékben mindenütt növekedett. Ezzel szemben új beszerzésű magyar könyvhöz csupán a községi népkönyvtárak fele jutott hozzá – elsősorban is a jobb körülmények között működő bácskai településeken, bár ilyen szempontból is van kivétel.

Kisebbségi lakosságra vonatkozó mutatók nem készültek ugyan, azonban a lakosság nemzetiségi összetétele alapján (az 1991. évi népszámlálási adatokra támaszkodva) viszonylag egyszerűen megállapíthatjuk a tényleges – korántsem rózsás – helyzetet.

Akár katasztrófálisnak is nevezhető a titeli állapot, ahol az ezer magyar lakosra – írd és mondd – összesen 175 könyv jut, a szécsányiról nem is szólva,

ahol a község területén élő 2 400 főnyi magyarra összesen 50 (azaz ötven) magyar nyelvű könyv esik. Palánkán, Bácsón és Rumán a helyzet hasonló, az utóbbi község 1 700 magyar lakosának összesen 537 magyar nyelvű könyvtári könyve van!

Nemcsak a szükségesnél, de az átlagosnál is jóval rosszabb a helyzet a tartományi székvárosban: az újvidéki 20 ezer magyarra ugyanis mindössze 18 ezer kötet magyar könyv jut. (1995-ben a városi önkormányzattól és az államtól függetlenül működő magyar olvasóköri alakult, amely elsősorban magyarországi ajándékkönyvekből hozta létre állományát, de legfeljebb csak enyhíteni tud az áldatlan helyzeten, orvosolni nem tudja, és az nem is lehet a feladata.)

Ám a magyar többségű községekben sem lehetnek elégedettek a polgárok. Az egy főre jutó magyar könyv mutatószáma Kanizsán 1,20, Szabadkán 1,43, Kishegyesen 1,53, Óbecsén 1,56, Zentán 1,58, Adán 1,67. Az átlagos és átlag alatti összképből egyedül Topolya emelkedik ki a maga egy főre eső 2,10 magyar könyvével, ami egészen nyilvánvalóan a nyolcvanas évek átgondolt állománygyarapítási örökségének tudható be.

A népkönyvtárak magyar könyvállományának fokozatosan romló, súlyos helyzete és lemaradása akkor válik igazán nyilvánvalóvá, ha a mennyiségi mutatókat összevetjük a szerbhorvát nyelvű könyvek és a szerbhorvát anyanyelvű lakosság arányszámával. Amíg például az óbecsei szerb és a szabadkai szerb és horvát anyanyelvű lakosság az egy főre eső könyvek száma tekintetében elérte az európai átlagot, eközben a magyarokra vonatkozó mutatószámok még a vajdasági átlagot sem érték el. Kifejezetten rossz a helyzet Csókán, ahol ugyan a szerbhorvát nyelvű állomány is a vajdasági átlag alatt van, a magyar azonban a maga 0,65-ös mutatójával a legrosszabb eredményt produkáló magyar többségű községek közé helyezi ezt a többre érdemes Tisza menti bánáti falut.

Milyen következtetések vonhatók le mindebből? Mik a tennivalók? Erre válaszolni nyilván a könyvtáros szakemberek feladata volna. Általában azonban elmondható, hogy:

- a magyar többségű (s félig-meddig magyar önkormányzatú) községek területén sürgősen javítani kell a magyarságra nézve rossz arányokon, magyar könyvek vásárlására, bármilyen szegények is az önkormányzatok, módot kell találniuk;
- a magyarországi céltámogatást elsősorban a szórvány-helyzetű, de még életképes magyar közösségek, illetve könyvtáraik megsegítésére kell felhasználni;

– támogatni kell az önállóan működő magyar olvasóköri megalapítását, mindenütt, ahol ezt a formát igénylik;

– pártjaink, politikai szervezeteink községi, tartományi, köztársasági és szövetségi képviselőinek politikai eszközökkel kell felhívniuk a figyelmet a könyvtárügy területén burjánzó, ám csendben zajló diszkriminációra, s törekedniük kell a helyzet megváltoztatására;

– ezzel egy időben mindent meg kell tennünk tényleges állapotaink megismerése és megismertetése érdekében.

Ez utóbbit tűzte ki célul e dolgozat szerzője is...

*A vajdasági népkönyvtárak szerbhorvát
és magyar könyvállományának aránya
(A vajdasági kormány 1994. évi jelentése alapján)*

Sor- szám	Tartományi/ Községi adatok	Szerbhorvát nyelvű könyvek: 2 501 189		Magyar nyelvű könyvek: 548 567	
		Az összesenből 76,6%	Az 1993-ban be- szerzettből 84,74%	Az összesenből 16,77%	Az 1993-ban be- szerzettből 84,74%

1.	Ada	20 392	82	28 015	68
2.	Apatin	50 784	294	11 387	–
3.	Bács	11 334	367	1 000	–
4.	Bácpalánka	94 085	1 711	927	–
5.	Topolya	37 477	930	57 202	842
6.	Beocsin	23 133	80	574	–
7.	Óbecse	41 934	220	36 725	74
8.	Verbász	85 428	448	8 166	79
9.	Versec	78 594	520	9 640	–
10.	Begaszentgyörgy	33 484	381	7 699	–
11.	Becskerek	108 878	1 213	18 588	–
12.	Indija	75 142	316	1 175	–
13.	Kanizsa	17 444	637	33 010	985
14.	Kikinda	106 407	767	30 717	85
15.	Kovačica	?	?	?	?
16.	Kovin	35 757	584	6 630	–
17.	Kula	61 262	370	5 046	–
18.	Kishegyes	12 249	99	12 504	90

Sor- szám	Tartományi/ Küzségi adatok	Szerbhorvát nyelvű könyvek: 2 501 189		Magyar nyelvű könyvek: 548 567	
		Az összesenből 76,6 %	Az 1993-ban be- szerzettből 84,74%	Az összesenből 16,77%	Az 1993-ban be- szerzettből 84,74%
19.	Törökbecse	34 209	421	13 956	–
20.	Törökkanizsa	21 229	266	12 558	–
21.	Újvidék	324 291	2 408	17 980	197
22.	Hódság	48 878	358	2 762	4
23.	Pancsova	177 753	2 669	14 913	66
24.	Ruma	73 349	1 609	537	–
25.	Zenta	26 915	372	35 494	368
26.	Szécsány	14 751	250	50	–
27.	Zombor	207 402	1 845	58 948	166
28.	Szenttamás	31 211	460	7 294	41
29.	Szabadka	163 173	758	91 968	778
30.	Temerin	20 851	74	17 205	499
31.	Titel	12 974	95	175	–
32.	Csóka	8 598	165	5 782	12
33.	Alibunár	7 880	451	–	–
34.	Petrőc	21 150	–	–	–
35.	Zsablya	39 994	369	–	–
36.	Ürög	17 194	363	–	–
37.	Magyarcsemye	22 608	1 138	–	–
38.	Opova	55 305	292	–	–
39.	Pecinci	12 944	553	–	–
40.	Plandište	16 982	300	–	–
41.	Mitrovicas	100 252	1 080	–	–
42.	Pazova	96 937	675	–	–
43.	Sid	30 674	317	–	–
44.	Fehértemplom	19 901	71	–	–

Viljem Gogala

Elégia Krisztinának

– A magyar melankóliáról, 1. rész –

„Vár állott, most kőhalom, / Kedv s öröm röpkedtek, / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyetek. / S ah, szabadság nem virül / A holtnak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből!”

A bús melódia élesen belehasít az olimpiai Atlanta úszómedencéje körüli, adrenalinnal teli szurkolók euforikus hangulatába. Az emelkedő háromszínű magyar zászló alatt a csinos Egerszegi Krisztina aranyéremmel a nyakában győzelemittasan várja, hogy villámgyorsan bekerülhessen a nemzeti történelembe – mint az új pannóniai olimpiai Niké. Miért mégis a himnusz – egy siratóének a kísérfője a bajnoknak, aki a kétszáz méteres hátúszásban könnyedén győzött? Mi ez az állandó zokogás abban a tízmilliós országban, amely különben tiszteltbeli tagja annak a klubnak, ahol az egy állampolgárra eső legtöbb olimpiai arannyal büszkélkedhetnek a világon? Kölcsey Ferenc himnusza egyik „gyermek” a túl érzelmes romantikus költőnek, azok egyikének, akik a múlt század első felében azon versenyeztek, melyikük tárja ki minél jobban összetört szívét. A vers mára tényleg „ősz vénemberré” vált-e, aki csak a régmúlt idők után siránkozik? Röviden, mit keres ez a ború a fiatalság és a forrongó szurkolók optimizmusának ünnepén? Hát a magyaroknak sehogysem sikerül egy olyan verset költeniük, amely himnuszként is ösztönöznék nemzetüket? Nos, nem harkodjuk el a választ, amely elég meglepő: a pannon lélek, bár minden forradalmával, háborújával, a fasizmussal és a kommunizmussal, a múltó korszakok minden terhével és betegségével elbánt, olyan maradt, amilyen volt: makacsul bánatos és melankolikus, lesütött szemű, pesszimizmusra ítélt. A himnusz ennek hiteles kifejezője.

Osztrák batás alatt

Ez az az idő, amikor a népek tavasza köszöntött be Európába, és a császárságban úgy virágoztak a buzdító, ébresztő dalok, mint még soha. Magyarorszá-

gon sem volt jobb akkoriban, mint Krajnában. A városi uraság a főneveket „der, die, das”-szal cifrázta, és Franzra hallgatott a hazai Ferenc helyett még a híres zeneszerző, Liszt is, aki minden kétséget kizáróan magyar származása ellenére sem beszélt a magyar nyelvet. Sajnos még a művelt rétegeknek is jobban „passzolt” a világi német, mint a vidék elnyomott nyelve! A kívülálló akaratlanul is azt állapítja meg, hogy talán a finnugor nyelv sajátos és nagyon bonyolult szerkezete rémisztette őket. Viszont az a húszéves költő, akinek szláv vér csörgedezett ereiben, és szláv volt a vezetékneve is (Petrovics), lelkében magyarnak érezte magát, s tollal a kezében szállt harcba a mellőzött–elfelejtett nyelv érvényesüléséért. Hazafias költeményeivel, mint amilyen a Magyar politikusokhoz szóló is, az 1848-as márciusi forradalom forgatagában az osztrákoktól való elszakadás fő ideológusává vált. Miután egy évig fáradhatatlanul ébresztgette az alvó pesti patríciusokat, elment a hazáért harcolni. A legenda szerint „elveszett a ködben” valahol Erdély közepén, és Petőfi Sándor néven a legnagyobb magyar költőnek fenntartott piederstálra lépett. De még túl korán volt, nem ébredt fel a magyar, a remények odavesztek. Bajtársa, Jókai Mór az osztrák amnesztiának köszönhetően maradt életben. Mégsem adta fel, csökönyös kitartással írt éjjel-nappal, és nemcsak a nemzeti prózairás kiemelkedő személyiségévé vált, hanem több mint száz kötetével az életműve mennyiségben is meghaladta minden addigi és valószínűleg későbbi magyar íróét. Kétséges azonban, hogy csakugyan hazafias érzések vezették-e; a rossznyelvek szerint a felesége is nagyon erőltette az írást. Úgy gondolhatnánk, hogy öreg napjaira, már az új évszázadban és a gyakorlatilag önálló államban, az akkor leghíresebb magyar író megnyugodhatott. Ugyan! Mikszáth Kálmán, aki életrajzírója is volt, az író öregkorát mérhetetlenül szomorúnak találja, tele keserű felismeréssel a nemzet virágzó jövőjével kapcsolatos csalfa reményeket illetően. Igaza lett.

A tenger nélküli admirális traumái

Ha a történelem valóban az élet tanítómestere vagy inkább útmutató a jövőbe, akkor a magyarok tényleg nem tehetnek mást, mint hogy siránkoznak a sorsuk felett. Azzal, hogy a magyar történelem a 15. századtól a katonai vereségek, sikertelen forradalmak és különböző csapások sorozata, szinte mindenki egyetért. Az az állam, amely Korvin Mátyás idején Közép-Európában a leghatalmasabb volt, az elkövetkezendő évszázadokban területileg csak fogyatkozott: húszezer áldozatot követelt tőle Mohács, a Rigómező magyar változata. Amit akartak, azt meg is kapták a Habsburgok; osztrák–orosz kooperá-

cióban verték le az 1848-as márciusi forradalmat. De az igazi kálvária még várattott magára a huszadik században. Mindkét világháborúban a rossz oldalon harcoltak a magyarok, a büntetés – sőt nem is büntetés, hanem valódi diplomáciai Szodoma és Gomorra – már az első világháború után – Trianon 1920 néven – bekövetkezett. E döntéssel Magyarország elvesztette területének 67 százalékát, és a határ túlsó oldalán találta magát a magyarok egyharmada, többek között a jelenlegi elnök, Göncz Árpád szülei és felesége is, akik egy Csáktornytól (Čakovec) nem messzi faluból származnak. Csoda-e, hogy az akkor élő hazai írónemzedék – a szabadkai Kosztolányival az élen – késlekedés nélkül csatlakozott a tehetetlenül zokogókhoz? Hát meglepő-e, hogy a hatalmat már abban az évben egy nacionalista tengerész admirális, Horthy vette át, aki már csak azért is sérült, mert közben az ország tenger nélkül maradt? Ő később Erdély visszaszerzéséért kész volt a lelkét is eladni magának a reichstagi Mefisztónak. Ez a második világháborúban újabb magyar vereséghez vezetett. A trianoni sokk következményeit még ma is érzik: a cigányokat nem számítva, a legnagyobb – és bizony a legelnyomottabb – európai kisebbség most is a magyar nyelvet beszéli. Szlovákiában élő honfitársaik, a romániai Erdélyben élők és a vajdasági magyarok „az új közép-európai” renden alapuló egyezmény áldozataként, melynek szellemi atyja a cseh Masaryk volt, még ma sem számíthatnak megfelelő törődésre.

Danke Ungarn!

A magyaroknak a szlávokkal nincsenek valami jó tapasztalataik. A háború utáni szovjet fennhatóság számukra az összes „szatelit”-sors között a legnehezebb volt. Miközben a szovjet hadsereg – a németek kiűzése után – meghagyta a lengyelek és a csehszlovákok területi status quó-ját, a magyarok, mint már többször, áldozatnak érezték magukat. Ezúttal a változatosság kedvéért a kommunista zsarnokság és a pánszláv imperializmus áldozatának. Fájdalmat okozott nekik a budapesti kommunista kormány ígérete, miszerint lemond mindenfajta területi revíziós igényéről. De még súlyosabb sebet hagyott a nemzeti tudatban az 1956-os felkelés elfojtása. A Nyugat teljes passzivitása csak elmélyítette az amúgy is mély csalódottságot. Az országon apátia hatalmasodott el, talán még súlyosabb, mint amilyen az osztrák fennhatóság alatt volt.

A megaláztatás ellenére vagy éppen azért – s ettől az oroszoknak is „sírhatnékja” támadt – ezt az országot a „gulyás kommunizmus” hazájaként a vasfüggöny túloldalán lévő legnyitottabb állammá minősítették. Emlékezetem szerint végül is ez volt az első állam, amely a vasfüggönnyt saját kezével húzta szét a

„trabantos” száz menekültek előtt. A „legnyugatibb” elnevezés a már annyiszor összetört pannon léleknek azért kedvére való volt. Ezért kapott az ország könnyen nyugati kölcsönöket. Amikor aztán nagy zajjal leomlott az ideológiai fal, a magyarok szippantották fel a tőke felét, melyet a nyugati világ az európai Kelet térségeibe kívánt fektetni.

Ahogy a mondás járja, „a szerencse nincs otthon ebben az országban”, és az, ami először szépen hangzik, itt másként ül el. A dollár, frank és márka csilintgelését elnyomta az a nap, amikor az adósságokat vissza kellett fizetni. Miközben a volt KGST tagországai saját adósságukat sikeresen rendezték, és a Nyugat a lengyel és bolgár adósságok legnagyobb részét egyszerűen leírta, a kevésbé boldog Magyarország még mindig görnyed ugyanennek az adósságnak a súlya alatt, amely ráadásul az egy főre eső adósságok közül a legnagyobb az összes térségi ország között. Ennek ellenére tisztességesen törleszt a kamatokkal együtt. A másik tőke sem szamaritánus szándékokkal érkezett az országba. Amit a Horn kormány nyújt a külföldieknek, azokat a viszonyokat legjobban úgy írhatnánk le, mint egy lepusztított nagyáruházat a sikeresen befejezett kiárulás után (spontán helyeslő taps). Magyarország volna az új Szingapúr vagy talán az Európába áthelyezett délkelet-ázsiai tigris? Nem, más az eredmény: a nemzeti össztermelés másfél (1,5) százalékos növekedésével tavaly a hozzá hasonló közép-európai országok között az utolsó helyet foglalta el. Igen, néha sokba kerül tisztességes adósságtörlesztőnek lenni.

A szellem, amelynek vissza kellett térnie a palackba

Állítólag éppen idén van 1100 éve annak, hogy a magyarok nomád elődei ezen a területen találták meg a Kánaánt, amelyet szlávok vesznek körül a filiszteusok helyett, és amelynek „sáros tengere” (Balaton – Blatno jezero) van a „holt” helyett. Az a nemzet, melynek történelmi tudata hasonlítható a szerbekéhez, ilyen tiszteletre méltó évfordulót nem hagyhat figyelmen kívül, már csak azért sem, mert osztrák szomszédai velük egyidőben ünnepelnek – csak jó száz évvel kevesebbet. Megalomán terveket készítettek az ünnepekre a még élő Beatles-tagokkal és világhiálítással Budapesten. Azonban a félig üres államkasszában szellem kísért, az ún. magyar patriotizmusnak újra vissza kell térnie a palackba, és ott bezárva jobb időkre várnia. Az „előadás” színvonala nem különösebben változott, de a megnyirbált programot spártai hangulat kísérte. Sőt. Az idei augusztus végi ünnepek tetőpontjaként Szlovákiában – a „Magyarok a Duna mögé” jelszóval – a legnacionalistább beállítottságú városban, Nagysurányban felvonulások voltak a szlávokat 1100 évvel ezelőtt ért

magyar agresszió elleni tiltakozásként. Szánalmas ez a millicentenárium, ha összehasonlítjuk az 1896. évi ezeréves évfordulóval, amelyet fantasztikusan ünnepeltek meg a budapesti metróvonal kiépítésével, a neogótikus parlamenttel, a nagy visszhangot keltő kiállításokkal és olyan népi ünnepekkel, amelyekre még nem volt példa. Akkor hosszú évszázadok után az önállóság volt születőben, ma pedig az ország az előtt áll, hogy az általános jólét a szorosabb európai gazdasági együttműködés és a kölcsönös bizalom megőrzése érdekében ennek egy részét elveszti. Az Európai Unió és NATO várótermét Magyarország nem kívánja elhagyni, bár az is igaz, hogy az állampolgárok súlyos euroszeptizmussal vannak megfertőzve. A NATO-ba való belépés pedig még kevésbé vonzza őket. Talán cinikus a megállapítás: miért védjen minket külföldi a külfölditől, ha saját magunkat sem tudjuk magunktól megvédeni. Kitalálhatják, rövid értekezés következik most az öngyilkosságokról.

Fehér vasárnap feketében

A múlt század közepén Magyarországon az elsők között kezdték feljegyezni és összehasonlítani a magyar öngyilkossági eseteket. Az orvosok, pszichológusok, szociológusok tehetetlenül csóválták a fejüket. A történelem sodrában a melankólia az öngyilkosságot választotta útítársként. A múlt évszázad utolsó évtizedeiben, a Habsburg Monarchia keretén belül Magyarország az öngyilkosságok magas számát tekintve még osztozott Ausztria keleti részével, hamarosan azonban megelőzte azt, és ezzel a szomorú mutatóval az európai államok listájának élére került. Vezető helyét az átlagosan 100 ezer lakosra eső negyven öngyilkossággal, néhány év kivételével, máig sem veszítette el. Higgyék el, hogy ennek a magyarázatát már sokan keresték. A legnagyobb visszhangot keltők közé tartozott az a feltevés, amely szerint az osztrák–magyar börtönbéklyói a hibásak, amelyek a magyarokat legalább annyira szorították – ha nem jobban –, mint a szomszédos szlávokat (ezt bizonyítják az Egyesült Államokban elvégzett kutatások is, ahol a magyar emigránsok és az Osztrák–Magyar Monarchiából kitelepültek utódai több generáció után is nagyobb hajlamot mutattak az öngyilkosságra, mint szomszédaik). Mások az agrárországok túl gyors iparosításában találták meg a magyarázatot; ismét mások a szegénységben és a protestáns dél-kelet individualizmusában. Többen a jobb vagyoni helyzetben lévő Nyugat közelségében vélték az okot felfedezni, s ugyancsak többen a magyar introvertáltságot, alkoholizmust és az annyit emlegetett melankóliát hibáztatták. Jöttek és mentek a demokráciák, diktatúrák, de nem segített semmi. Magyarország az öngyilkosok nemzete maradt. Ha azt

állítom, hogy az a dal, amely a legtöbb öngyilkost meghihlette, Magyarországon keletkezett, nem fogják elhinni. A szerelemtől összetört szívű budapesti újságíró bánatos verséhez a szívet fájdtató zenét Seress Rezső szerezte, aki zenei karrierjét és földi pályafutását is öngyilkossággal zárta le. Nálunk Vlado Kreslin és Beltinci bandája számaként ismerjük *Bela nedelja* (Fehér vasárnap) címmel. A dal a harmincas években egész Európában nélkülözhetetlenné lett azok számára, akik önszántukból léptek át a másvilágra, ugyanúgy, mint a kötél vagy a méreg. Valóban egy generáció requiemje ez.

Idegen a tükörben

Ha figyelembe vesszük, hogy keleti szomszédainknál az évenkénti válások száma is nagyon magas, nem csodálható, hogy utódaik sem sietnek a világra. A melankólia nem tevékenységre ösztönző dolog. Bár melankóliától szenved gyakorlatilag egész Közép-Európa, ha valakinek, hát a magyaroknak a génjeiben van ez. Önbecsülésük nem ritka jelenség – külföldön. Egyéniségükben való magabiztosságuk ott többek között a hazai és az emigráns magyarok által kapott tizenkét Nobel-díjban kereshető. Ez a tízmillióس nemzetet ismét a világelsőik közé emeli, de a hazai zárt kapuk mögött az önmagukba vetett bizalmat ismét a saját magukról alkotott rossz vélemény cseréli fel. „Mi magyarok nem szeretünk a tükörbe nézni, mert a kép, amely visszanéz ránk, minden, csak nem szimpatikus” – jegyzi meg Hankiss Elemér professzor, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének igazgatója. „Az önsajnálát és a panaszkodás nemzeti hagyományunk. Ez történelmileg meghatározott tény, és nagyon nehéz lesz gyökerestől kitépni. Az elmúlt időkben ugyan néha használt, például a kommunizmusban, az állandó panaszkodás, hiszen csak így juthattál valamihez. A piacgazdaságban ez már nem így van, csak a siker lehet az újabb siker forrása.”

***

De cseréljük fel a magyarokat a szlovénnel, és olvassuk el még egyszer az eddigi írtakat. A hasonlóságok szembeötlőek. Sőt. Atlantában megelégedtünk ezüstérmekkel, és ez év első felében elkövetett 500 öngyilkossággal pedig – mi most először – a lista vezetői vagyunk. Magyar vereségekről írni abban az évben, amikor hét briliáns olimpiai győzelmet értek el, hm... egyáltalán nem fair, bevallom... Nem róhatják fel nekem azt, hogy hű maradtam a régi szlovén rossz szokáshoz, amely szerint a szomszédoknál mindenbe beleüthetjük az orunkat, a magunk házatáján pedig nem söprögetünk elég alaposan. Vezeklés-ként, legközelebb kicsit biztatóbb dolgokról írok.

Megjelent a Delo c. szlovén napilap 1996. évi október 5-i számában, fordította: Bálint Júlia.

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLÉ

Életformaváltás a Székelyföldön

Elmentünk? Székelyföldi életutak. Csíkszereda, 1996. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó. 259 p.

E kötetben a Csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport (KAM) – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja által 1992 és 1995 között folytatott élettörténeti kutatásokból rajzolódik ki az életformaváltó székelyföldi társadalom képe. Az intézet munkatársai 33 életútfelvételt készítettek egyenként kb. 50 gépelt oldalnyi terjedelemben. Célravezető módszertani eljárásként az életformaváltás sodrába belekerült „családbokrok” keretében történő vizsgálódást választották. A megkérdezettek a Székelyföld különböző mikrorégióiban található kilenc családbokorhoz tartoztak. A lejegyzett szövegeket a Teleki László Alapítvány, valamint a csíkszeredai intézet adattárában helyezték el.

A kutatás fontos módszertani követelményének tekintették egy olyan kérdései szituáció kialakítását, amelyben a beszélők a személyes tapasztalatok mélyrétegeit a lehető legtermészetesebben mondhatták el. A kiszemeltek nagy, jelentős életforma váltáson átesett családok tagjai voltak.

Az életutak és az életformák összefüggései nyilvánvalóak. Az életutakat egyediségük ellenére súlyos szociológiai törvényszerűségek alakítják. Az egyén életformáját messzemenően befolyásolja saját életpályája, ezt pedig annak a családnak a múltja, amelyben az egyén született. Az életútkutatás az egész életútra vagy annak lényeges részét kitevő társadalmi folyamatokra vonatkozik, különös tekintettel a családok és a háztartások sorsára, történetére, a műveltség és képzettség alakulására, a kereset és foglalkozás változásaira, a lakóhelyváltoztatásokra. „Mindezek a tényezők együttesen nemcsak az egyedi életutakat strukturáló hatáselemek, hanem az életforma jellemző vonásai is... Az egyéni életutakat kauzális összefüggésrendszernek tekintő paradigmákban az egyes életterek – a foglalkozás, család, művelődés, otthon – belső folyamatai nem érthetők meg más életterektől elkülönítve.” Az életútkutatás itt kapcsolódik össze az életformakutatással. Az élettörténetekben megjelennek azok a szociológiai törvényszerűségek, politikai, gazdasági kulturális minták, amelyek az egyéni életutakat intézményesítik. Így az egyéni életút a makrotársadalmi folyamatok része lesz.

A kutatásban rögzített anyag sokféle elemzésre, számos metodikai kérdés tisztázására ad alkalmat. A vizsgált társadalmi folyamat mértékéhez viszonyítva azonban nem elégséges a mennyisége: a 33 élettörténet nem reprezentálja, hanem csak magában hordozza a székelyföldi életformaváltó csoportok tipikus élethelyzeit.

Romániában, hasonlóan a többi kelet-európai társadalmakhoz a nagyarányú változások nem mehettek volna végbe, ha a társadalom alapzatát nem egy mobil paraszti társadalmi réteg alkotta volna. Jórészt a parasztság tömegereje táplálta az extenzív iparosítást.

A szocializmus évtizedeiben lezajlott tömeges életforma-változásról általában úgy szokás beszélni, mint az államhatalmi szféra által kikényszerített társadalmi folyamatról. Ez a determinista szemlélet azonban lefokozza a folyamatban résztvevők autonómiáját, eltekint a személyes döntések mikrotársadalmi meghatározottságaitól.

A székelyföldi életformaváltás makrotársadalmi feltételrendszerének bemutatása azonban nem lehet a vizsgálat célja. Vázolható azonban az a társadalmi mikroklíma, amelynek hatásai érvényesülnek az egyedi életutak alakulásában, és kifejezhető általa a városba érkező falusi népesség magatartásbeli sajátossága is.

A Székelyföldön a szocialista iparosítás kezdetekor a lakosság többsége falvakban élt, önálló parasztegzisztenciák ezreiben. A premodern hiánygazdaság azonban képtelen volt lekötni az itteni munkaerőt.

Mint szociomentális közeg a székely falu olyan világ, amely az egyénre mindennapi léte során a kötelességek és a „mintakövetések” sorozatát kényszeríti. A magatartások – mint tartósan követett viselkedésminták – tudatos állásfoglalások valamilyen életkérdéssel szemben, ennél fogva messzemenően meghatározzák az életút alakulását.

Empirikus tapasztalat a vidéki népesség nagyfokú mobilitáskészsége az elmúlt évtizedekben, és ez nem csupán a szocializmus makrotársadalmi változásaira adott előzmények nélküli válasz volt. A székely gazdaságok nagy hányadát ugyanis már nemzedékekkel az erőltetett ugrásszerű szocialista iparosítás előtt is két- vagy hárombázisú megélhetési forma jellemezte. A családok jövedelmei a földművelő-állattenyésztő tevékenység mellett erdőmunkából, különféle népi mesterségek űzéséből vagy időszakos kereső tevékenységből származtak. Erre azonban gyakran nem a pusztá létfenntartás kényszerítette az embereket. Indítékaik sokkal inkább társadalmi beágyazottságúak voltak. Az élet a faluban állandó ellenőrzés mellett zajlott, az elvárt értékek közvetítésére számtalan alkalom nyílt. Ha a faluban felnőtt és ott élő ember nem teljesítette a mindennapokban elfogadott és elvárt kötelezettségeket, környezete az elismerés helyett különféle szankciókról „tudósította” az illetőt, akinek ily módon pozitív azonosságtudata, önértékelése vált kérdésessé. Olyan akcióba kellett tehát kezdenie, amely személyes helyzetét szilárdította meg.

A székely falusi környezetben társadalmi rang, elismerés nincs – és a múltban sem volt – anyagi javak meghatározott mennyiségének birtoklása nélkül. Koronként változott persze, hogy milyen státuszjelző javakat illet birtokolnia egy felnőttnek. Mindez a székely falusi státuszviszonyok e századi labilitásához vezetett. A feltörekvés és a felemelkedési vágy általános magatartás lett. Ez már a szocialista iparosítás előtt kimozdította az egyént – tömegesen a húszas évek óta – a hagyományos falusi környezetből. A jelenség akkor vált tömegméretekben véglegessé, amikor a városi környezetben is létrejöttek a befogadás feltételei (munkalehetőség, lakásépítés). Ugyanakkor a hatalmi beavatkozás a falusi családi gazdaságokat megfosztotta alapvető termelői funkcióitól, felszámolva ezzel a visszatérés gazdasági bázisát.

A negyvenes–ötvenes évek fordulójától a hatvanas évek második feléig a székelyföldi mobil falusi népesség a közeli jelentős ipari központok hiányában a távoli országrészek felé vándorolt (Bánság, Nagybánya vidéke, Zsil völgye). Ezek a nemzedékek végleges életformaváltáson estek át. A folyamat visszafordíthatatlanságát a kilencvenes évek elejének társadalmi változásai mutatták meg (Rácz Zsigmond élete: 33–75. p.).

A hatvanas évek második felétől nekilódult székelyföldi ipar- és városfejlesztés, a közlekedési hálózat bővítése lehetővé tette a foglalkozásváltást lakóhelyváltoztatás nélkül is. Akik pedig a közeli kisvárosokba (többnyire fiatalok) költöztek, számos kötelékkel kapcsolódtak a falusi környezethez. Így a foglalkozás és lakóhelyváltoztatás ebben a korban már nem jelentett teljes életformaváltást. A KAM által kötetbe gyűjtött életútfelvételek főleg a végleges életformaváltáson átesettek életrajzi elbeszéléseit közli, de beavaglottak a kötetbe „felemás” életformaváltást jelző élettörténeteket is (Dénes Gáspár élete: 75–94. p.; Eröss Dénes élete: 201–221. p.).

Oláh Sándor bevezető tanulmányában felhívja a figyelmet a hasonlóságokra a falujukat nem kisebb ambícióval elhagyó magyar szegényparasztság és a székelység magatartásbeli jellegzetességeire. „A szubkultúra kiemeli a beállítottságot, gondolkodásmódot, a személyiségtípust.” Márkus István szerint „a magyar szorgalom különös minőség” szerte Európában. Így a KAM is számos tapasztalatot nyert arról, hogy Romániában minden történelmi korszakban igencsak jó ajánlólevél volt a székely szorgalom és munkabírás. Emellett még a tisztaság mint kulturális sajátosság, az etnikumközi érintkezésekben gyakran felmerülő szempont. Hogy ebben mennyi az etnikai sztereotípiát, és mennyi a valós tényanyag, arról csak fenntartásokkal lehet véleményt mondani. Az idegen környezetbe kerülő székely munkások egy másik – nemzedékeken átívelő – tulajdonsága a takarékoskodás volt. A beosztó-tartalékoló beállítódás nemcsak

a faluba visszatérő családokra jellemző, hanem a városon megtelepedett munkáscsaládokra is.

A takarékoság és a magas munkamorál mellett a tanulási készség az, ami még figyelemre méltó, továbbá az a körülmény, hogy az új környezetben az elérhető tanulási formákat átlagon felüli ambícióval használták ki az erdélyi magyarok. Ezek a magatartásmódok erőteljes feltörekvés szándékot, emelkedési igényt, biztonságot jeleznek. Ehhez a beállítódáshoz hozzátartozott a hátrányos életkörülmények vállalása is. Az újonnan érkezettek magától értetődő kötelességtudattal segítették mindig a régiek.

Az életformaváltás folyamatában fontos szerepe van a családi és a társadalmi kapcsolatok hálózatának. Mint általában az archaikus kelet-európai falusi földműves társadalmakban, a székelyföldi családmodellre is jellemző volt az aszimmetrikus családi viszonyrendszer. A család tekintélytiszteletre, erős függésre nevelte az egyént. A városi kultúra elemeinek lassú térhódítása, továbbá a családok anyagi helyzetének megrendülése a kapitalizálódó anyagi környezetben a család magatartásirányító szerepének fokozatos csökkenéséhez vezetett.

Az életútfelvételek alapján kétféle módon viszonyultak a családok az életforma váltáshoz. Vagy nem akadályozták (Kertész Béláné sz. Sebestyén Júlia élete; 119–145. p.), vagy konfliktusokkal volt terhes a kiválás (Rác Sándor élete: 33–75. p.). A család sokszor utánanyúlt a városra távozott tagjainak. Pl. a fiatal nők gyári munkavállalását az 50-es évek elején sok esetben ellenezték a falusi családokban, mert alacsonyabb rangú tevékenységnek tartották, mint szolgálóként dolgozni úri házaknál (Muerth Péterné sz. Sándor Ilona élete: 95–119. p.).

„A lokális közösségekben felnőtt egyének hosszú és megterhelő folyamat volt, amíg az életformaváltók egyéni életükben felszabadultak a közösség által rájuk rótt mindenféle kötelesség és kötöttség alól. A székelyföldi életformaváltás második, „felemás” fázisába bekerülő egyéneknél a kibocsátó környezettől való mentális eltávolodás távolról sem befejeződött folyamat, és feltehetően nem is zárul le a városra költözött első nemzedék életében.”

A székely falura jellemző az igen sűrű szociális kapcsolatháló. Az életútfelvételekből megállapítható, hogy az életformaváltásban a társadalmi kapcsolatoknak sokrétű, támogató szerepük volt. A hátrahagyott életvilágra jellemző kapcsolatok nemcsak a rövid távú alkalmazkodást segítették, hanem tovább éltek a nagyvárosi környezetben is. Megvédték az egyént a bizonytalanságtól, és az új környezet ismerőségét, otthonosságát jelentették. Mindezek ellenére a parasztból munkássá válás a legnagyobb erőfeszítések és megpróbáltatások

egyikét jelentette. Ma már csak a személyes emlékezet mélyén élnek az egykori kultúraváltás – sokszor drámai konfliktusokkal terhes – tapasztalatai.

Az eddigi kutatások alapján csak korlátozott érvényű megállapításokat lehet tenni az urbanizálódó családok életútjának alakulásáról. Úgy tűnik, a városra kerülő falusiak nem alkotnak homogén társadalmi csoportot. Ezek az „alakulatok” differenciáltak a követett életmódminták, társadalmi célok, gondolkodásmód, anyagi ellátottság, szakmai képzettség, társadalmi kapcsolatok tekintetében. Különbözőek a kialakított életkeretek is.

„Az életút kutatás során rögzített visszaemlékezésekből a társadalmi létezés mikroszintjeinek eseményeiről értesülünk, azokról a kulturálisan meghatározott stratégiákról, viselkedésformákról, amelyek jelzik, hogyan értették az emberek a világot, hogyan próbáltak megbirkózni a mindenkori helyzettel. A kis életek eseményei számtalan egyéni változatban megvalósuló viszonyulásmódról tudósítanak, változatos társadalmi színterekről, intézmények, társadalmi–gazdasági szervezetek belső világáról, azokról a mechanizmusokról, ahogyan a nagy társadalmi folyamatok lefordítottak a mindennapok nyelvére. Minden életpálya külön elemezhető, és társadalmi érvényességű következtetések, általánosítások levonására alkalmas. Az egyéni életvilágok különbségei, a társadalmi–gazdasági élethelyzetek eltérései a valóság, a történelem pluralitására, az össztársadalmi fejlődés sokszínűségére figyelmeztetnek.”

A kötetet Bíró A. Zoltán kutatómódszertani tanulmánya zárja, melyben az élettörténet-kutatás régióbeli professzionális megalapozásának lehetőségeit fejtegeti, valamint az antropológiai megközelítési stratégiák és eljárások mi-
benlétét vizsgálja.

Kovács Olga

Roma kisebbség és kisebbségi önkormányzatok Magyarországon

Kovats, Martin: The Roma and Minority Self-Governments in Hungary. = Immigrants and Minorities, 15. vol. 1996. 1. no. 42–58.

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól több éves előkészítés után 13 magyarországi nemzetiség számára határozott meg jogokat és önkormányzati lehetőségeket. Egyes adatok szerint a magyarországi népesség mintegy 5%-a roma (kb. 550 ezer ember), a németek 220 ezren, a szlovákok 110 ezren, a horvátok 90 ezren vannak, míg a többi nemzetiség lélekszáma az iméntiekénél csekélyebb.

A romák szétszórva élnek az ország minden vidékén, ugyanakkor 44%-uk a kevésbé fejlett északi és keleti megyékben található, másrészt 60%-uk falusi települések lakója – állapította meg az MTA Szociológiai Intézetének újabb kutatása (Beszámoló a magyarországi roma /cigány/ kisebbség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról.) A kutatás fontos megállapítása, hogy a magyarok és a romák közti különbség nem elsődlegesen nyelvi, hiszen az ún. romungro népesség (a romák 70%-a) magyarul beszél, hanem főként gazdasági és társadalmi.

A romák helyzete az elmúlt évtizedben drámaian romlott. A nyolcvanas évek közepén a roma férfiak 85, a nők 45%-a rendelkezett munkahellyel. Ezzel szemben tíz évvel később mindössze a roma felnőttek negyede tudott állandó munkahelyen dolgozni, miközben az össznépszerűség átlagos munkanélküliségi rátája 11%. A szociális feszültségek növekedése következtében a roma és a nem-roma népesség közti súrlódások is fokozódhatnak.

A kisebbségi törvény a kisebbségi önkormányzatnak helyi és országos szintjét „rendszeresíti”. A helyi kisebbségi önkormányzat kétféle módon jöhet létre. Ha a helyi önkormányzat képviselőinek fele ugyanazon kisebbség kebeléből kerül ki, akkor ez magára veheti a kisebbségi önkormányzat funkcióit is. Másrészt közvetlen kisebbségi önkormányzati választás útján jöhet létre ez a szerv. Az 1994-es kisebbségi önkormányzati választások során négy olyan település volt, ahol mind a 13 hivatalosan regisztrált kisebbség önkormányzatot választott. A jelölések feltétele, hogy legalább öt személy egyetértsen velük. A kisebb – 1300 lélekszám alatti – településeken az adott kisebbség önkormányzata három főből áll, míg a nagyobbaknál öt főből. A fővárosi kerületi vagy városi kisebbségi önkormányzat kilenc főből állhat.

A kisebbségek képviselői és a szakértők általában úgy vélekednek, hogy a kisebbségi önkormányzatok hatásköre eléggé korlátozott. Ugyan a maguk működése tekintetében ugyanolyan függetlenek és szuverének, mint bármely társadalmi egyesület, ám egyrészt igen szerények működési feltételeik, másrészt nincsenek szervezetileg hozzákapcsolva a helyi önkormányzathoz, így kétséges működésük hatékonysága. Vitás esetben bírósághoz fordulhatnak, ám ennek költségessége és idővonzata korántsem kecsegtet sok reménnyel.

A kisebbségi törvény végrehajtásának állami támogatása avval számol, hogy az első két év mindegyikében 500–500 millió Ft lesz keretében felhasználva. Ezen túlmenően egyszeri támogatásként 300 MFt-ot osztanak szét a 13 önkormányzat közt. Az országos kisebbségi önkormányzati szervek igényt formálhatnak egyenként 150–300 négyzetméter irodahelyiségre. A roma kisebbségi önkormányzat startfinanszírozásként 60 MFt-ot kapott.

egyikét jelentette. Ma már csak a személyes emlékezet mélyén élnek az egykori kultúraváltás – sokszor drámai konfliktusokkal terhes – tapasztalatai.

Az eddigi kutatások alapján csak korlátozott érvényű megállapításokat lehet tenni az urbanizálódó családok életútjának alakulásáról. Úgy tűnik, a városra kerülő falusiak nem alkotnak homogén társadalmi csoportot. Ezek az „alakulatok” differenciáltak a követett életmódminták, társadalmi célok, gondolkodásmód, anyagi ellátottság, szakmai képzettség, társadalmi kapcsolatok tekintetében. Különbözőek a kialakított életkeretek is.

„Az életút kutatás során rögzített visszaemlékezésekből a társadalmi létezés mikroszintjeinek eseményeiről értesülünk, azokról a kulturálisan meghatározott stratégiákról, viselkedésformákról, amelyek jelzik, hogyan értették az emberek a világot, hogyan próbáltak megbirkózni a mindenkori helyzettel. A kis életek eseményei számtalan egyéni változatban megvalósuló viszonyulásmódról tudósítanak, változatos társadalmi szinterekről, intézmények, társadalmi–gazdasági szervezetek belső világáról, azokról a mechanizmusokról, ahogyan a nagy társadalmi folyamatok lefordítottak a mindennapok nyelvére. Minden életpálya külön elemezhető, és társadalmi érvényességű következtetések, általánosítások levonására alkalmas. Az egyéni életvilágok különbségei, a társadalmi–gazdasági élethelyzetek eltérései a valóság, a történelem pluralitására, az ösztársadalmi fejlődés sokszínűségére figyelmeztetnek.”

A kötetet Bíró A. Zoltán kutatómódszertani tanulmánya zárja, melyben az élettörténet-kutatás régióbeli professzionális megalapozásának lehetőségeit fejtegeti, valamint az antropológiai megközelítési stratégiák és eljárások mi-
benlétét vizsgálja.

Kovács Olga

Roma kisebbség és kisebbségi önkormányzatok Magyarországon

Kovats, Martin: The Roma and Minority Self-Governments in Hungary. = Immigrants and Minorities, 15. vol. 1996. 1. no. 42–58.

Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól több éves előkészítés után 13 magyarországi nemzetiség számára határozott meg jogokat és önkormányzati lehetőségeket. Egyes adatok szerint a magyarországi népesség mintegy 5%-a roma (kb. 550 ezer ember), a németek 220 ezren, a szlovákok 110 ezren, a horvátok 90 ezren vannak, míg a többi nemzetiség lélekszáma az iméntieknél csekélyebb.

A romák szétszórva élnek az ország minden vidékén, ugyanakkor 44%-uk a kevésbé fejlett északi és keleti megyékben található, másrészt 60%-uk falusi települések lakója – állapította meg az MTA Szociológiai Intézetének újabb kutatása (Beszámoló a magyarországi roma /cigány/ kisebbség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról.) A kutatás fontos megállapítása, hogy a magyarok és a romák közti különbség nem elsődlegesen nyelvi, hiszen az ún. romungro népesség (a romák 70%-a) magyarul beszél, hanem főként gazdasági és társadalmi.

A romák helyzete az elmúlt évtizedben drámaian romlott. A nyolcvanas évek közepén a roma férfiak 85, a nők 45%-a rendelkezett munkahellyel. Ezzel szemben tíz évvel később mindössze a roma felnőttek negyede tudott állandó munkahelyen dolgozni, miközben az össznépesség átlagos munkanélküliségi rátája 11%. A szociális feszültségek növekedése következtében a roma és a nem-roma népesség közti súrlódások is fokozódhatnak.

A kisebbségi törvény a kisebbségi önkormányzatnak helyi és országos szintjét „rendszeresíti”. A helyi kisebbségi önkormányzat kétféle módon jöhet létre. Ha a helyi önkormányzat képviselőinek fele ugyanazon kisebbség kebeléből kerül ki, akkor ez magára veheti a kisebbségi önkormányzat funkcióit is. Másrészt közvetlen kisebbségi önkormányzati választás útján jöhet létre ez a szerv. Az 1994-es kisebbségi önkormányzati választások során négy olyan település volt, ahol mind a 13 hivatalosan regisztrált kisebbség önkormányzatot választott. A jelölések feltétele, hogy legalább öt személy egyetértsen velük. A kisebb – 1300 lélekszám alatti – településeken az adott kisebbség önkormányzata három főből áll, míg a nagyobbaknál öt főből. A fővárosi kerületi vagy városi kisebbségi önkormányzat kilenc főből állhat.

A kisebbségek képviselői és a szakértők általában úgy vélekednek, hogy a kisebbségi önkormányzatok hatásköre eléggé korlátozott. Ugyan a maguk működése tekintetében ugyanolyan függetlenek és szuverének, mint bármely társadalmi egyesület, ám egyrészt igen szerények működési feltételeik, másrészt nincsenek szervezetileg hozzákapcsolva a helyi önkormányzathoz, így kétséges működésük hatékonysága. Vitás esetben bírósághoz fordulhatnak, ám ennek költségessége és idővonzata korántsem kecsegtet sok reménnyel.

A kisebbségi törvény végrehajtásának állami támogatása avval számol, hogy az első két év mindegyikében 500–500 millió Ft lesz keretében felhasználva. Ezen túlmenően egyszeri támogatásként 300 MFt-ot osztanak szét a 13 önkormányzat közt. Az országos kisebbségi önkormányzati szervek igényt formálhatnak egyenként 150–300 négyzetméter irodahelyiségre. A roma kisebbségi önkormányzat startfinanszírozásként 60 MFt-ot kapott.

A kisebbségi törvény új helyzetet, új jogokat és kötelezéseket teremtett. Ez ugyanakkor korántsem old meg minden élő problémát, másrészt a feszültebb társadalmi helyzetben a kisebbségek külön támogatása, s a számukra biztosított új jogok kiválthatják a többségi nemzet fokozott ellenszenvét. A helyi szintű irányításban sok függ ugyanakkor mindkét fél belátásától és önmérsékletétől. A helyi önkormányzatok pénzeszközei az elmúlt években reálértékben érezhetően csökkentek, ugyanakkor a tennivalók egyre fokozódtak. Ebben a helyzetben a kisebbségek újként megfogalmazódó elvárásai komoly kihívást jelentenek az irányítás számára.

Jóllehet a kisebbségi törvény 1993 júliusában született meg, az első közvetlen kisebbségi önkormányzati választásokra csak a következő év őszén került sor. Országosan összesen 654 kisebbségi önkormányzati választást bonyolítottak le. Ezek kétharmadát a romák kezdeményezésére. Egyes roma vezetők 1500 körüli településen számítottak roma önkormányzati választásokra. Azonban csak 518 helyen született ilyen kezdeményezés. Végül érvényes választás 431 helyen ment végbe. Ha e számot a feltételezett 550 ezernyi roma lakosságra vetítjük, akkor átlagban majd minden 1300 roma lakosra jutott egy-egy önkormányzati választás.

Kisebbségi önkormányzati választást tartottak minden megyében, s a főváros 23 kerületéből 17-ben. A roma választások döntő többsége (73%-ban) tízezer alatti lélekszámú településeken lett megrendezve. Országosan összesen 1896 roma kisebbségi önkormányzati képviselőt választottak meg, ezeknek közel fele (873) került ki a hivatalos roma szervezetek jelöltjeiből. Minthogy a kisebbségi választásokon bármely választásra jogosult magyar állampolgár részt vehetett, így érthető, hogy országosan összesen egy és háromnegyed milliós szavazatot adtak le, s ezek közül 888 ezer szavazat esett a roma önkormányzatokra. Becslések alapján állítható, hogy a roma kisebbségi önkormányzatokra adott szavazatok elenyésző kisebbségét adták le a romák (talán 10%-át).

1995 áprilisában tartották meg Szolnokon az országos roma önkormányzati választást a 2 244 küldött háromnegyedének részvételével. Elsőprő győzelmet aratott a Lungo Drom nevű szervezet, amelynek támogatói közül 53 személy kapott helyet az országos testületben. A többi szervezet (Phralipe stb.) ezt nem akarta elfogadni, s fellebbezett az Alkotmánybírósághoz. Ez döntésével az eredményt szentesítette, mire Osztóján Béla, a Phralipe vezetője alternatív országos testület létrehozását kezdeményezte. A korábbi széttagolt roma szervezeti világ így egyre inkább a duális rendszer (Lungo Drom – Phralipe) felé tart, s ezzel valószínűleg hosszabb időre kizáródnak az országos vezetésből más szervezetek.

A magyar kisebbségi törvény Európában egyedülálló kisebbségi irányítási struktúrát teremt. Ennek eredményes működtetése a magyar politikai elitnek is érdeke, hiszen ezzel európai hírnevét is növeli, illetve a határon túli három millió magyar életkörülményeinek javítását is eredményesebben követelheti. Másfelől a kisebbségeknek is új lehetőség adatik, a törvény esetleges tökéletlenségei ellenére is.

A roma kisebbség magyarországi gondjai ettől még nem fognak megoldódni, de már az is nagy dolog, ha a romák közügyekhez jobban értő képviselői fogják felkarolni a romák problémáit.

Sonnevend Péter

A szlovák értelmiség és a nemzeti mozgalom

*Parenička, Pavol: O slovenskej inteligencii, exile, Matici a národnej hrdošti.
= Slovenské pohľady, IV + 112. roč. 1996. 9. no. 129–131. p.*

A szlovák nemzeti mozgalom élén a XVIII. század végétől, Anton Bernoláktól kezdve mindig is (és kizárólagosan) a népi származású értelmiség állt. Kezdetben szinte kivétel nélkül katolikus és evangélikus papokból verbuválódott, később a hozzájuk csatlakozó tanítókból, tisztviselőkből, orvosokból, mérnökökből és egyéb műszakiakból is.

Az elmúlt majdnem fél évszázad folyamán iszonyatos traumák érték ezt az értelmiséget, illetve annak különféle irányzatait. Mindenekelőtt az ún. ludák (a Hlinka-féle Néppárthoz tartozó) értelmiség nagyobbik részének kellett eltűnie a közéletből. Maradéka az 1948. évi februári kommunista fordulatot követően szenvedett vereséget Prága és Moszkva bérenceitől. A ludákok neves képviselőinek egy részét felakasztották, más részét szibériai munkatáborokba vagy hazai börtönökbe küldték. És voltak, akiknek sikerült emigrálniuk. Az emigrációra részint 1945-ben, részint – második hullámként – 1948 után került tömegesen sor.

Amikor a kommunisták már biztosan befészkelődtek a hatalomba, a „burzsoá nacionalisták” ellen indítottak koncentrált támadást. A baloldali szlovák értelmiség ekként megbélyegzett tagjai 1944-ben a szlovák nemzeti felkelést szervezték és irányították, és ők voltak azok, akik végül is eldöntötték Szlovákia részvételét a második Csehszlovák Köztársaságban. Ennek ellenére nem számíthattak kegyelemre: legexponáltabb tagjaikat a szó szoros értelmében kiirtották. E kampány mellékterméke az egyházak üldözése volt, különösen a katolikus egyházé.

Végül az „emberarcú szocializmus” szlovák intelligenciája került az 1968. évi lerohanás után a vádlottak padjára vagy az kényszerült emigrálni.

Szerzőnk summázata: „Csehszlovákiában Gottwald, Zápotocky és Novotny kommunista érája alatt néhány év elteltével sikerült az, amire a magyarok évtizedeken át sikertelenül törekedtek, azaz a szlovák nemzeti értelmiség öntudatos részének megsemmisítése. A tohonya álpedagógusok, áltörténészek és általában az álintellektusok, még ha született szlovákok voltak is, a legújabb korban is, a szlovák történelmet a kötelező kommunista ideológia internacionalizmusának és ateizmusának megfelelően oktatták, adták elő. Ezen az iskolán kénytelen volt a legutóbbi két szlovák nemzedék átmenni. Mindez nem volt más, mint a saját történelem elfeledtetése, sőt megvetése, a tények kiforgatása és elferdítése, a tudatos elhallgatás és a tabuk alkalmazása...”

A szlovák nemzeti értelmiség korábbi megítélése csak 1989-ben kezdett megváltozni, teljesen szabaddá pedig az ország önállóvá válása után lett. Ennek ellenére csak a Matica slovenská foglalkozik módszeresen szélesebb körű megismertetésével és méltatásával. Különösen a volt emigráció tagjainak van szükségük ismételt „felfedezésre”. E célból a Matica külön szervezeti egységet hozott létre. Kegyeleti dolog a neves értelmiségiek hamvainak felkutatása, hazahozatala és a turócszentmártoni nemzeti temetőben való eltemetése.

Futala Tibor

A szlovák emigráns írók egyesülete külföldön élő szlovák alkotók uniójává alakult

Kružliak, Imrich: Od spolku po úniu. = Slovenské pohľady, V.+113. roč. 1997. 2. no. 142–148. p.

1945 után az emigráns szlovák politikusokon kívül az ugyanilyen sorsra jutott írók és irodalmárok is elsősorban Rómában koncentrálódtak. Az új csehszlovák állam közülük többeket minősített „háborús bűnössé”, s ha tehette volna, bíróság elé állítja őket. Ilyen eljárás várt volna J. C. Hronskýra, K. Cuľenre, F. Hrusovskýra és S. Meciarrá.

1946 közepén – M. Šprinc USA-ba településével – indult el az emigráns írók tengerentúlra költözése. Itt 1947-ben jelent meg – *Száműzetésben* címmel – az első szlovák nyelvű irodalmi antológia. 1954-ben M. Šprinc folyóiratot alapított (*Most* – Híd címmel), 1956-ban pedig a szlovák emigráns írók egyesülete is megszületett. Az egyesület elnöki tisztségét A. Žarnov töltötte be.

Sem a folyóirat, sem az egyesület, illetve a mellettük kifejlődött könyvkiadás nem vallott kizárólagos ideológiát: a demokraták, liberálisok, keresztényszocialisták, sőt (főként 1968 után) a szocialisták is egyaránt belefértek keretükbe. A művészeti „krédó”-t ugyancsak magánügyként kezelték. Ez mindvégig így maradt, mégha időközben több más könyv- és folyóirat kiadási vállalkozás is kibontakozott.

1988-ban az egyesület a német és az osztrák kormányhoz fordult a hazájukban bebörtönzött írók kiszabadításának elősegítése érdekében, továbbá a vezető szovjet folyóiratokat és kulturális intézményeket is felkérte az ország szovjet megszállása elleni tiltakozásra.

A „bársonyos forradalmat” követően a hazatért emigráns írókat „udvarias visszafogottság” fogadta az anyaországi irodalom képviselői részéről. És ez az elhatárolódás azóta sem szűnt meg. Viszont jóleső érzés volt tapasztalni, hogy a Matica slovenská az emigrációs irodalom időközben elhunyt képviselőit megbecsülésben részesítette.

Az egyesület vezetői csakhamar belátták, hogy az emigráns státusra többé nincs sem szükség, sem igény. Ezzel szemben meglehetősen időszerű az ország határain kívül működő irodalmi és egyéb művészeti műhelyek összefogása. Ezért 1991 októberében az érdekelt szerbiai, horvátországi, romániai, magyarországi, ukrainai, lengyel- és csehországi szlovák írók és művészek képviselőit kulturális konferenciára invitálták, mégpedig Budapestre. (Ezzel kapcsolatban a szerző megjegyzi: „Budapestre tudatosan mentünk azért is, hogy hangsúlyozzuk történelmi részesevésünket Magyarország történelmében. Ezt a tanácskozást a magyar köztársasági elnök, Göncz Árpád is üdvözölte. Itt nyilatvánvalóvá vált, hogy a kulturális kapcsolatok az évszázados sérelmekkel megterhelt magyar–szlovák viszony szempontjából is fontosak.”)

A budapesti alkalom módot adott arra, hogy az emigráns írók egyesülete a külföldön élő szlovák alkotók uniójává alakuljon. Ez a forma azért kívánatos, mert benne minden részt vevő szervezet megőrizheti önállóságát. 1993 augusztusában a romániai Nagylakon került sor az unió státútumának elfogadására és a tisztségviselők megválasztására. (Szerző megjegyzése: a romániai szlávok sokkal magatudatosabbak a magyarországinál.)

Az uniót – Pozsony székhellyel – időközben hivatalosan is regisztrálták, s így apparátusának is Pozsony lesz a székhelye, mivel csak ilyenképpen lehet önállóan fellépni a közös érdekek védelmében.

Futala Tibor

A nemzetiségek integrációja a volt Jugoszláviában az etnikailag vegyes házasságok tükrében

Mrdjen, Snezana: La mixité en ex-Yugoslavie. Integration ou ségrégation des nationalités? = Revue d'Études Comparatives Est-Ouest, 1996. 3. no. 103–144. p.

A vegyes házasságok gyakorisága mutatja legjobban a különféle etnikai csoportok közötti kapcsolatok mélységét. Felfedi a társadalmi–kulturális egységesülés szintjét, illetve az elkülönülésre, távolságtartásra való törekvést az etnikai csoportok között. A volt Jugoszlávia esetében, ahol mintegy húsz nemzetiség él egymással egybeékelődve, mégis saját nyelvi, hitbeli, történelmi jellemzőkkel, különösen is érdekes a vegyes házasságok, s az ezekből született gyermekek identitásának vizsgálata.

Jugoszláviában bármely nemzetiséghez tartozás gyakorlatilag az egyén szabad választásán múlott (a muzulmán etnikumot csak 1961 óta ismerték el). Ezért is érdekes, milyen nemzetiséget hagyományoztak utódaik számára a különböző etnikumhoz tartozó szülők.

A tanulmány első felében az 1956–1990 közötti időszakban kötött etnikumok közötti házasságokat elemzi, második részében pedig az exogám házasságokból született gyermekek bejegyzett nemzetiségét. Ez utóbbihoz csak az 1981-es népszámlálás óta vannak megbízható adatok.

A II. világháborút követően oly divatosá vált exogám – vegyes – házasságkötések száma 1990-ig fokozatosan emelkedett. Földrajzilag jól elhatárolható módon északon jobban, mint az ország déli felében. A két szélsőséget Vajdaság és Koszovó példája mutatja.

Az exogámia etnikai fölépítését, szintjét befolyásoló számos tényező (demográfiai, anyagi stb.) közül az etnikai hovatartozás az egyik legfontosabb. Nagy általánosságban a hasonlóságot mutató, egymáshoz közel eső kulturális-vallási etnikumok között jön létre. A nemzetiségek integrációjának nyilvánvaló módja az egymással kötött házasságok szaporodása. Az is figyelemre méltó azonban, mennyire őrzi meg és örökíti tovább saját nemzetiségi identitását a szülők valamelyike. Az exogám házasságoknak csak 12,7%-ában vallották 'jugoszláv' nemzetiségűnek a gyermeket.

A különféle etnikumokból származó házasfelek neme, illetve később az exogám házasságból született gyermekek nemzetisége között szoros az összefüggés. Észak-Jugoszláviában az anya vagy az apa nemzetisége nagyjából egyforma mértékben öröklődik, míg délen inkább az apáé a domináns. Az ún. 'jugoszláv' nemzetiségű gyermekek minden régióban és etnikumban föllelhetők.

Minél nagyobb a szülők etnikuma közötti különbözőség, annál szívesebben adományozzák gyermeküknek a 'jugoszláv' nemzetiséget. De ez a folyamat északon sokkal markánsabban megy végbe. A vajdasági szerb–magyar házasságok esetében ez 20%, ha az anya magyar, és 33%, ha az apa magyar. Ugyanabban a térségben a horvát házaspár sokkal inkább ragaszkodik nemzetiségének továbbadásához.

Az interetnikus házasságok száma is Vajdaságban a legmagasabb: 65%.

Az anya nemzetisége azonban kevesebb, mint 10%-ban játszik szerepet a közös gyermek nacionáléjában. Talán csak a szerb feleségek esetében magasabb ez a mutató, míg a szerb férj 80%-ban, a horvát férj pedig 75%-ban dönt dominánsan a gyermek identitásáról. A statisztikák lezártakor egyébként még a magyar számított a második legnagyobb népességnek Vajdaságban.

Bosnia-Hercegovina esete is sajátos: a volt Jugoszlávia közepén elhelyezkedő régióban mindhárom nagy nemzetiség, a szerb, a horvát, a muzulmán szép számmal él, ám relatív többséget egyikük sem képvisel. Az exogám felek itt adják leginkább utódaiknak a 'jugoszláv' identitást. Mégis, a várthoz képest itt a legalacsonyabb az etnikumok között megkötött házasságok száma.

Szlovéniában asszimilálódnak legkönnyebben a nemzetiségek. A szlovének egyébként is meglehetősen homogén egységet alkotnak; az etnikumok közötti házasságokból született gyermekek dominánsan szlovének lesznek. A többi, volt jugoszláviai régiótól eltérően, itt elsősorban az anya nemzetiségét veszik figyelembe a gyermek nemzetiségét megjelölendő.

Az anya nemzetiségének elsődlegessége fokozatosan halványul, ha ő maga a horvát, még inkább ha a szerb etnikumból származik. Macedóniában és Montenegróban különösen is kevésbé meghatározó az anya nemzetisége. Szerbiában, Macedóniában és Montenegróban a nem muzulmán nemzetiségűek egyébként szívesen házasodnak egymással. Egyrészt a nem-muzulmánok integrációja igen magas, másrészt viszont a muzulmánok szegregációja is egyre erősebb. Az utóbbiak igyekeznek területileg is egységbe tömörülni, és az iszlámhoz tartozásukat kinyilvánítani. Az endogám közösségek apajogú jellegzetessége mellett, a volt jugoszláviai muzulmán nők erős etnikai identitással rendelkeznek. Ezt példázza, hogy Macedóniában és Montenegróban is a muzulmán anya igencsak ragaszkodik ahhoz, hogy gyermeke muzulmán legyen.

A jugoszláviai testvérháborúk után létrejött új államokban a nemzetiségi identitás mindenütt fölerősödött. Az eltérő etnikumúak közötti házasságok száma tehát várhatóan csökken. De kérdés, hogy pl. a Horvátországban maradt, csekély számú szerb milyen nemzetiségűnek nyilvánítja utódját? A politikai és a nemzetiségi hovatartozás itt szembekerül egymással. Az ugyancsak kérdéses,

hogy a Horvátországból Koszovóba telepített szerbek – még akkor is, ha ők a leginkább ‘jugoszláv’ öntudatúak – miként akarnak/tudnak asszimilálódni az ottani endogám közösséghez?

Kérdés a bosznia-hercegovinai horvátok és muzulmánok integrációja is. A horvátok hagyományosan nyitottak az asszimilációra, a muzulmánok viszont zárt közösségbe tömörülnek. Az exogám házasság lehetősége tehát továbbra is csak az itt területileg meglehetősen elkülönült szerbekre korlátozódik? Olyan kérdések ezek a kérdések hosszú sorából, melyekre csak a távolabbi jövő adhatja meg az egzakt választ.

Kakasy Judit

Konfliktuskezelés – koszovói minta szerint

Heraclides, Alexis: Konfliktlösung am Beispiel der Kosovo-Frage. = Internationale Politik, 50. vol. 1995. no. 12. 33–38.p.

A szerbek és az albánok szembenállása a koszovói konfliktusban – úgy tűnik – kibékíthetetlen. Szerb vélemény szerint ez elsősorban belső okra vezethető vissza: Koszovó mindig is Szerbia integráns része volt, és a jövőben is annak kell maradnia. Az albán lakosság pedig egyike az ott élő népcsoportoknak, s mint ilyen, megfelelő kisebbségi jogokkal rendelkezik, de önálló nemzetet semmiképpen sem képvisel. Abszurdnak tartják, hogy – Albánia mellett – egy másik albán állam jöjjön létre, vagy hogy a „jugoszláv föderatív köztársaságon” belül önálló föderatív egységet alkosson Koszovó, illetve hogy keretében külön albán nemzeti tanács alakuljon. Az albán öngazgatás minden további formája egy-egy lépés volna azon az úton, amely Koszovó elszakításával járna, és végül az Albániával való egyesüléshez vezetne. A kívánatos érdemi tárgyalások kiindulópontja, hogy az albánok ismerjék el Koszovó területi integritását Szerbiával, amint ezt az 1974-es jugoszláv alkotmány leszögezi.

A szerbek Koszovót a szerb nemzeti gondolat szülőföldjének, kultúrájuk, szellemi életük és történelmük alapítási helyének tekintik. Különösen igaz ez a megállapítás a középkorra vonatkoztatva: Koszovóban máig megcsodálhatjuk a szerb templomokat, kolostorokat, kastélyokat (vagy azok lenyűgöző maradványait) – és végül Koszovó földjén vívták 1389-ben a sorsfordító rigómezei csatát. Mindezekért a terület joggal tekinthető a szerb nemzeti azonosság életfontosságú helyszínének.

De más szempontok is hozzájárulnak a koszovói kérdés napirenden tartásához. Az ismeretlenségből előkerült Slobodan Milošević, ez „a zavarosban ha-

lászó oportunista”, a maga „anakronisztikus, autoriter vezetői stílusát” éppen azzal akarja elfogadtatni, hogy a koszovói kérdés „nemzeti prominenciáját” hangoztatja. Személyes magatartásának ezzel a sovinszta alapállásával egyúttal kifogja a szelet az övénel valójában jóval nacionalistább ellenzéki pártok vitortlájából (gondoljunk csak Vuk Drašković, vagy Vojislav Šešelj politikai környezetére). Nem elhanyagolható továbbá az a pszichológiai tényező sem, amellyel Milošević „ellenséget farag” a koszovói albánokból, démonizálja őket, s ezáltal új ellenségképet teremt a szerbek számára a birodalomból kivált horvátok helyébe. A koszovói kérdés megoldásának lehetőségét nehezíti a szerbek merev és végletes nemzetállami szemlélete, amely nem tűr meg semmiféle különállást vagy politikai pluralizmust, mert mindezekben területi egysege fenyegetését érzi. Végül egy reálpolitikai-gazdasági körülmény: Koszovó természeti kincsei, a cink, a szén, az arany és a kőolaj – mindezekre egyre nagyobb szüksége van a szerb gazdaságnak.

A koszovói albánok magatartása ugyanakkor egyértelmű elszakadási törekvést tükröz. A darabokra töredezett Jugoszláviában ui. ezt látják a maguk számára az egyetlen kivezető útnak. (Korábban az egyik szövetségi állam harmadik legnagyobb népeként jutottak valamelyes szerephez, de az összezsugorodott Szerbia vezetése ezt a kvázi mozgásszabadságot sem engedi meg nekik.) Az önállósodás vágya olyan mértékű a koszovói albánok között, hogy az a helyi politikai vezető, aki ezt kétségbe vonná vagy mellékes szempontnak tartaná, minden hatalmát és támogatottságát elveszítené. A célhoz vezető eszköz tekintetében azonban nincs egység az albánok között. A függetlenségért eddig folytatott passzív ellenállás kora lejárt – mondják sokan, „a szabadságot nem szolgálják fel ezüsttálcán”. Az 1974-es alkotmányban vázolt föderációs megoldást ma már csak egyes értelmiségi körök vélik valódi tartalommal megtölthetőnek, ők ui. a teljes függetlenséget – a tényleges szerb hatalom ellenében – illúzióknak tartják. A békés megoldás kilátásai nem közeliak és nem is biztatóak, mégis elképzelhető akár a dél-afrikai vagy az eriteai példára emlékeztető kiút vagy egy olyan békefolyamat, amely az izraeliek és a palesztinok között jött létre.

Milyen tényezőkből táplálkozik ez az óvatos optimizmus? A szerb–albán szembenállás nem fajult tartós erőszakhullámmá vagy fegyveres konfliktussá. Az események „mederben tartását” sem külföldi nyomás eredményezte, hanem a helyi politikai vezetés (mindkét részről megmutakozó) óvatossága. Olyasfajta erőszakos megoldásokra (elszakadási törekvések, határmódosítások, etnikai tisztogatás) nem került eddig sor, mint Cipruson, Karabahban vagy Kasmírban.

A konfliktus különös sajátja, hogy a koszovói albán „szecesszionista párt – mint főerő – nem széttagolt, hanem ellenkezőleg: egységes és nemzetköz kapcsolatokkal rendelkezik, ami etnikai és szakadár törekvéseknél ritkán tapasztalható. A szembenálló felek tárgyalásainak megkezdésekor ez a körülmény értékes politikai rendező elv lehet.

Az albánok számszerű többségben élnek Koszovóban, ez a tény az államot nem juttathatja arra az elhatározásra, hogy ki- vagy áttelepítéssel a terület etnikai összetételét megváltoztassa (mint Izrael vagy Dél-Afrika tette).

A koszovói albánok természetes szövetségese Albánia, amely azonban messzemenően óvatos, és békés megoldást szorgalmaz, még ha nem is zárja ki eleve a határmódosítás lehetőségét. A terület soknemzetiségű jellegét maguk és szerbek is elismerik, de idegenkednek attól, hogy Koszovó lakosságának többségét egységes és öntudatos (vagy legalábbis egységes nemzeti identitást való) albánnak minősítsék.

A valódi pluralista demokrácia létrejötte Szerbia-Montenegróban – állítja az athéni Pantheon Egyetem tanára, egyre sürgetőbb politikai feladat. Megvalósulásához azonban több tényező együtthatása volna szükséges, nem csupán Milosevic távozása. Személyére ugyan ráosztható a bűnbak szerepe, de a nemzetiségi türelem ettől önmagában még aligha valósul meg.

De tulajdonképpen milyen is volna az a megoldás, amely mindkét szembenálló fél számára elfogadható volna Koszovóban? A meglévő területi feltételek megtartása mellett is új együttélési, politikai formák megteremtése szükséges, mindenképp a széles értelemben vett, célszerűen kidolgozott területi autonómia (például mint Dél-Tirolban). Maga a koszovói autonómia szervezeti illeszkednék az ország többi részén azonos elvek szerint kidolgozott és megvalósított autonómiarendszerbe (a Vajdaságban, Montenegróban, – afféle „autonómia-státust” teremtve). Ezt az elvet követve végülis olyan, 3-4 egységből álló szövetséges tartományrendszer jöhetne létre, amilyen Európában Belgium, Európán kívül India, Nigéria vagy Malaisia. Az egyes szövetséges „egységekben” a kisebbségeket mindenhol egyenlő jogok védnék (pl. a szerbeket is Koszovóban), ám e kisebbségek az érdekelt tartományokban (Orwell-i szóhasználatlal élve) „egyenlőbbek” lennének, amint például Kanadában Quebec tartomány franciáit megkülönböztetett jogvédelem illeti, vagy amiként az egyes kis nyelvcsoportokét Svájc különböző kantonjaiban. Végül az autonómiatervezést képeznék a „konszociális keret”, amely nagyobb részvételi lehetőséget biztosítana az albánok számára, mint amekkorát a létszámuk indokolna. Ennek lehetőségét a svájci modell vagy a finnországi svédek autonómiatörvénye tartalmazza.

Ez a „modellcsomag” arra szolgál, hogy kellően széles kínálatot nyújtson az egymással meglehetősen mereven szembenálló és már-már végletes álláspontok számára, és mindegyiküknek megteremtse a nemzeti identitás, fejlődés és biztonság lehetőségét, és egyúttal a diszkrimináció fenyegetését is eliminálja. Ebből a szemléletből logikusan következik, hogy a koszovói albánokat önálló nemzetnek kell tekinteni, nem pedig kisebbségnek, számukra tehát bármiféle módon korlátozott autonómia szóba sem kerülhet (sőt még a széles körű autonómiát is csak nehezen volnának hajlandók elfogadni). Az albánoknak olyan biztonsági záradékra van szükségük, amelyik kimondja, hogy autonómiájuk bármiféle korlátozása vagy megszüntetése esetén a függetlenséget választhatják. A föderatív jugoszláv állam területi integritásának elismerése tehát elfogadhatatlan számukra. Ezért olyan nemzetközi biztosítékokat követelnek, amelyeket az egyes államok és nemzetközi szervezetek egyaránt szavatolnak, és hosszabb-rövidebb időre aktív megfigyelőcsoportok révén valósítanak meg.

A legradikálisabb megoldásnak Koszovó függetlenségének kimondása tűnik, illetve felosztása Jugoszlávia és Albánia között. Ez a „szelíd szétválásnak” nevezett megoldási terv azt az előírást is tartalmazná, hogy Koszovó nem egyesülhetne Albániával (amire nemzetközi garanciák kellenének), ahol is a szerbek kisebbségi jogait messzemenően tiszteletben tartanák, történelmi emlékeiket megőriznék, nyitott és széles körű gazdaságpolitikát folytatnának Szerbiával. Mindazonáltal a fentiekben vázolt elképzelésekhez mindkét tárgyaló fél részéről a józan önmérséklet, a jól kidolgozott részletmegoldások rendszere és a problémák megoldására törekvő szemlélet állandósulása szükséges.

Lukáts János

Szeparatizmus Transznisztriában. A PMR Oroszország és Moldva között

Büscher, Klemens: *Separatismus in Transnistrien. Die „PMR” zwischen Russland und Moldova*
= *Osteuropa*, 46. vol. 1996. 9. no. 860–875. p.

1996. szeptember 2-án ünnepelte a Dnyeszterentúli Moldvai Köztársaság (anyanyelvű rövidítéssel: PMR) „szuverenitásának” hatodik évfordulóját – katonai parádéval és szovjet stílusú ünnepélyességgel. A Moldvai FÁK-köztársaságból 1990-ben kiszakadt keleti országrészre a moldvai fővárosnak (Chisinau, oroszul Kisinyov) valójában kevés befolyása van. A Dnyesztertől keletre eső területeken és a tőle nyugatra fekvő Benderyben a moldvai reform-

folyamatokkal szemben 1989–1990-ben ellenzéki mozgalom bontakozott ki amelyet a konzervatív orosz és ukrán gazdasági elit irányított. A chisinaui vezetés 1990 júliusában nyilvánította ki függetlenségét, amelynek lényegi velejárója a nyelvi és nemzeti „románosítás” volt. Vele szemben a PMR – tiltakozó megmozdulások és sztrájkok kíséretében – 1991 decemberében (Tiraszpollal mint fővárossal) a keleti országrészben alakult meg.

A két ország közti feszültségek 1992 májusában háborús konfliktusban robbantak ki, a Transznisztriában állomásozó 14. orosz hadseregnek „köszönhetően” azonban két hónap után fegyverszünetet kötöttek. Ekko Transznisztria különleges státust kapott a független Moldvai Köztársaság keretében. A Dnyeszter mindkét partján biztonsági övezeteket alakítottak ki, ahol háromoldalú (orosz, moldvai, transznisztriai) békefenntartó erők ellenőrzik a fegyvernyugvást. (A biztonsági övezetben fekvő Bendery is különleges státuszt kapott, de valójában a tiraszpoli kormány felügyelete alatt áll.)

A kiszakított terület jó 700 ezer lakosa a moldvai összlakosság 16%-át teszi ki, Moldva területének pedig egyhatodát. Az iparilag fejlettebb, városias települések többsége, az energiaipar 90%-a Transznisztriában található. 1990 óta a PMR minden jelentősebb politikai és gazdasági kezdeményezést megtorpedóztat és ma a „Szovjetunió múzeumának”, az „ortodox kommunisták utolsó bástyájának” számít. Bár a PMR a szovjet időkben „jóléti területnek” számított, napjainkban mégis drámai gazdasági válságot él át, lakossága tömegesen szegényedik el. A tiraszpoli vezetés a kilátástalan gazdasági helyzet, a perspektívátlan politikai körülmények és a nemzetközi bezártság ellenére mereven ragaszkodik hatalmi pozíciójához. Ez a hatalom nagyrészt Szmirnov elnök személyes tekintélyén és az Oroszországból érkező sokoldalú támogatáson nyugszik.

A két országrész konfliktusa ugyan nem látványos, de mivel Moldva az Európa Tanács tagja, területi integritása sürgető és megoldandó probléma Kelet-Európában.

A PMR vezetőségét 1995 végén választották újjá, alkotmányát pedig 1990 elején fogadták el, amely – természetesen – „demokratikus, jogállami” vonásokat tartalmaz. Az állam jellegét tekintve „a hatalom megosztására épülő elnöki rendszer”, a törvényesség felett a legfelső tanács, a harminckét tagú törvényhozó kamara és az alkalmanként összeülő képviselői kamara örököl (az utóbbiba az állam 5 kerülete és 2 nagyvárosa 5-5 képviselőt küld). Az elnöki rendeletek hatáskörét az alkotmány szabályozza. Népszavazásokra is tág lehetőség van.

A tiraszpoli vezetés általában biztosítani kívánja a törpeállam komolyságát és normális működését (saját pénz, hadsereg, állami jelképek, az emberi jogi

normák elismerése). Valójában azonban Szmirnov autoriter rendszere a „transznisztriai szeparatizmust” cementezi le. A chisinaui vezetés törekvését (hogy – mint mondják – csatlakozzék „a román fasizmushoz”) elutasítja, és ehelyett „a szláv mentalitású etnikai csoportok” közösségének szolgálatába szegődik. Transznisztria ősi orosz terület – hangoztatják, melynek a jövőben is Oroszország vagy legalábbis az orosz kultúrkör részének kell maradnia. Történelmi érvként az 1924-ben kialakult (valójában a szovjetek által kikényszerített) határookra hivatkoznak, amely azonban Bendery városára semmiképpen sem alkalmazható. A legfőbb állami szervek választásakor egyetlen posztra sem állítottak második jelöltet, egyetlen sajtópublikáció sem emelt szót a két ország-rész – Moldva és Transznisztria – egyesülése mellett. A hatalmi és a biztonsági apparátus kritikája, valamint a PMR politikai jogokat sértő tevékenysége a legszigorúbb tabutéma.

Az elszakadás ellenzőinek elhallgattatására a KGB-jellegű biztonsági szolgálat és több félkatonai egység specializálódott. Ezek „gondoskodnak” az ellenzék folyamatos üldözéséről és a félelem légkörének fenntartásáról. Az országban szabályos lakosságcsere megy végbe, a reformok ellenzőit Tiraszpolba telepítik, az egység híveit elűzik a fővárosból. A transznisztriai ellenzék a moldvai Chisinauba menekült. Hazatérése egyelőre életveszélyes vállalkozás volna, mivel Szmirnov elnök az alkotmány módosításával megteremtette ellenük a törvényes fellépés jogi alapját. 1996 januárjában bevezették a sajtócenzúrát, a másológépek nyilvántartásba vételét, és korlátozták a gyülekezési szabadságot – mindezt „a szervezett bűnözés elleni harc jegyében”.

Lebegy tábornok, a volt 14. szovjet hadsereg parancsnoka, valójában teljes ellenőrzést gyakorol a tömegkommunikációs és a propaganda eszközök fölött. Igaz: Chisinauból sugárzott (többségükben román nyelvű) rádió- és televízióadások az ország egész területén foghatók ugyanúgy, ahogy az orosz nyelvűek is, és mindkét említett nyelvterület nyomtatott sajtójának a termékei szintén elérhetőek. A hatalom birtokosai tehát nem a totális cenzúrára törekednek, hanem a politikailag aktív, idősebb lakossági rétegek elérésére és megtartására a propaganda segítségével. Az agitáció középpontjában a szlávok védelme áll, akiket Chisinau, a románság és a nyugati világ fenyeget.

A transznisztriai legitimitást szolgálja az 1992-től kialakított hőskultusz, amely a Nagy Honvédő Háború ideológiáját idézi (kiállított páncélosokkal, márvány örökmécsesekkel stb.), és vele kapcsolatban Chisinaut „blokádpolitikával” vádolja, illetve „amerikai összeesküvést” emleget. A propaganda minden eszközzel az orosz nagyhatalom gyors visszaállításának az illúzióját táplálja, és a PMR nemzetközi elismerését ígéri. Eközben azonban Moszkva és

Kijev valóságosan követett Transznisztria-politikáját figyelmen kívül hagyja.

Szmirnov elnök a kelet-moldvai gazdaság gyors felvirágzására számított. Az ipari potenciál alapján ez nem látszott lehetetlennek. (A létező iparágak: kohászat, építőipar, elektrotechnika, gépgyártás, bútór-, textil-, cipőipar.) Szem előtt Hongkong vagy Szingapúr példája lebegett. A gazdaság szintje ezekkel szemben 1994 óta „szabadesésszerűen zuhan”; a nyersanyagellátás egyre nagyobb mértékben kötődik az orosz és az ukrán szállításokhoz, a termékek pedig továbbra sem versenyképesek a világpiacon. Az országban hiperinflációs folyamat indult meg, az áruellátás korlátozott, a havi átlagkereset 8 dollár (azaz az nyolc a moldvai 27-tel szemben!), ami a lakosság katasztrofális elszegényedését jelenti.

A gazdasági helyzet elleni tiltakozás egy sor „radikális patrióta” szervezetek volt rektorokkal együtt tiraszpoli egyetemi hallgatókat és számos közalkalmazottat is tüntetésekre és sztrájkmegmozdulásokra készítetett. A „radikális patriótának” nevezett transznisztriai mozgalom valójában azokat a vulgár-marxista erőket fogja össze, amelyek Szmirnov elnök maffiabarát reformációit, a klán-részvénytársaságokat ellenzik, és helyettük újra-államosítást követelnek. A politikai paletta másik oldalán a piacgazdasági reformot sürgetők a szövettsége áll. Ez azonban a lényegi kérdésekben ugyancsak lojális Szmirnovhoz, legfeljebb kevésbé angazsálódik a külsőségekben (románellenesség, szovjet nosztalgia). A két oldalról érkező bírálat nagyrészt kioltja egymást, és még inkább megkönnyíti a tiraszpoli vezetés helyzetét. A biztonsági szervek és a nagyszámú gazdasági és közigazgatási funkcionárius támogatására Szmirnov feltétlenül számíthat.

1995-ben a választásokon a lakosság alig 50%-a vett részt, a legaktívabbak a szervezett veteráncsoportok. Az ifjúság kevés érdeklődést mutat a politikai iránt. Az ország legégetőbb gondja az infláció, a kuponrendszer, amelyről nyilvánosan nem lehet bíráló szót ejteni. Magánbeszélgetésekből levont következtetés szerint a lakosság túlnyomó többsége a stabil moldvai lej bevezetését üdvözölné.

A transznisztriaiak legnagyobb része az egységes Moldova megteremtését (illetve visszaállítását) kívánja, és szívesen lemondana a terület különleges státusáról. Él ugyan bennük, a „balpartiakban” bizonyos identitástudat, amely azonban átgondolt autonómiajogokkal kielégíthetőnek érznek. Az állami különállást csak egy militáns kisebbség forszírozza, amelyet 1992 után a nagyvárosokba költöztettek (Bendery, Dubosari, Tiraszpol).

A történelem folyamán Transznisztria egyébként sohasem tartozott Moldovához vagy Romániához, sőt a helyi lakosság nagy részében határozott románellen-

lenes előítéletek is élnek, különösen, hogy 1989 után a moldvai vezetés az egész országban a moldvai nyelvet akarta államnyelvvé tenni: sietősen és türelmetlenül. Most ellenben a transznisztriai tanárok és szülők egyre nagyobb része küzd a latin betűs írásmód bevezetéséért, amihez ugyancsak nagy bátorság kell (a cirillbetűs moldvai nyelvezet az oroszsal és az ukránnal együtt tölti be az államnyelv szerepét Transznisztriában). Jelenleg az ország öt iskolájában folyik latin betűs moldvai nyelvtanítás – cirillbetűs tankönyvekből. A tiraszpoli vezetés a latin betűkben a sláv identitás veszélyeztetését érzi. (A moldvaiak az ország lakosságának 40%-át, az ukránok 28, az oroszok pedig 26%-át teszik ki, miközben az ukránok eddig alig voltak képesek saját nemzeti érdekeiket kifejezni. A „transznisztriai ukrán nemzeti reneszánsz” most van kibontakozóban, képviselőit azonban nagyrészt a keményvonalas szeparatisták között találjuk.)

Az érdemi párbeszéd a két „testvérellenfél” között 1994-ben kezdődött, amikor a moldvai parlamenti választásokon a románbarát erők a politika határmezsgyéjére szorultak, és a „pragmatikus agrárdemokraták” szereztek abszolút többséget. A lakosság az önálló Moldva fenntartására szavazott (a Romániával való egyesülés helyett). A chisinaui parlament a FÁK-tagságot 1994-ben ratifikálta. A két ország kapcsolatát azóta tárgyalások egyengetik. Ezek következtében jelentős előrehaladás történt, mind Transznisztria államjogi helyzetének megnyugtató rendezése, mind pedig a két fél kapcsolatainak normalizálása tekintetében. A kapcsolatok azonban ennek ellenére sem zavartalanok, Tiraszpol ui. két olyan önálló állam kapcsolataiként igyekszik feltüntetni a tárgyalásokat, amely saját hadsereggel rendelkezik, és önálló külpolitikát folytat, bár a meghatározatlan jövőben esetleg kialakulhat az „átmenet az egységes ország létrejötte felé”. A „közös érdekeltsgű területek” irányítását szerződések szabályozzák. Ezek garantálásához Tiraszpol harmadik országok és nemzetközi szervezetek részvételét igényli, így akarván országát külpolitikailag is elismertetni. Szmimov a tárgyalási készséget állandóan hangoztatja, a szerződések lényegi végrehajtását ellenben állandóan megtorpedózza.

A közelgő elnökválasztás érdekében Szmimov elnök elfogadta az erőszakról való lemondás okmányát, és beleegyezett a moldvai lej transznisztriai bevezetésébe (az egység végrehajtását lényegtelen részletkérdések hangoztatásával késleltetik Tiraszpolban).

A chisinaui vezetés – a lakosság érdekében – eltekint a PMR teljes körű elszigetelésétől: a „szakadár területek valamennyi településének” van közigazgatási egysége a Dnyeszter jobb partján is, ahol dokumentumokat, útlevelet válthatnak ki a rászorulóknak. A magánforgalom is többé-kevésbé zavartalan, bár

a PMR vámszervei esetenként megnehezítik a közlekedést és az áruszállítást (1996-ban még az ENSZ segélyszállítmányainak az országba való bejutását is). Nincs gond nélkül a Dnyeszter két partján fekvő városok kapcsolatának a fenntartása sem.

A PMR létrejötte és megmaradása elképzelhetetlen Oroszország támogatása nélkül, ezt maga Jelcin elnök is megerősítette. Ugyanakkor az orosz gazdasági támogatás következtelen, és időnként egyértelműen politikai indíttatású. A katonai támogatás megbízhatóbb; ezt szolgálta az az orosz kezdeményezés is, hogy a Dnyeszter mindkét partján hozzanak létre biztonsági övezetet. Az intézkedés a miniállam érdekeit szolgálta-szolgálja. Amíg a tiraszpoli vezetés az övezet jobbsparti részében is vétőjoggal rendelkezik, addig az orosz ellenőrző szervek jóváhagyásával a balpart demilitarizált részén saját fegyveres határőrséget állomásoztathat. A volt 14. szovjet hadsereg 6500 fővel, nehézfegyverekkel és kiképző tisztekkel az 5 ezer fős transznisztriai hadsereg kiegészítését jelenti. Semlegességről és „megfigyelői szerepről” szó sincs.

Moszkva most is arra törekszik, hogy katonai jelenlétét biztosítsa Transznisztriában, ui. a Snegur moldvai elnökkel kötött csapatkivonási egyezményt az orosz parlament máig sem ratifikálta. Szmirnov ellenben a teljes szovjet hadfelszerelést, a „harminc éven át felhalmozott” készleteket a „PMR tulajdonának” nyilvánította, és más orosz válságövezetek fegyvereit is összevásárolja. Az orosz békefenntartó alakulatok félévenkénti cseréjét szerződés írja elő, Tiraszpol azonban állandó orosz hadibázis kiépítésén fáradozik, miközben álnok módon takarékoságra hivatkozik.

A hivatalos orosz vezetés mindenestre óvakodik attól, hogy a nemzetközi politika színterén is elismerje a szakadár tiraszpoli kormányzatot. A moszkvai polgármester kompenzálásként a rubelkuponok stabilizálását ígéri a Sztolicsnaja bankon keresztül, sőt az orosz ortodox egyház is létrehozta a dubosari egyházkerületet, amelynek határa Transznisztria határával azonos.

A transznisztriai szakadár állam létrejöttében hat évvel ezelőtt ténylegesen szerepet játszott Chisinau megnövekedett nacionalizmusa és szovjetellenessége. Ez azonban – láttuk – már a múlté. Mára a moszkvai patrióták támogatásával a tiraszpoli politikai nézetrendszerben is bekövetkezett annyi változás, hogy itt-ott érvényre tett szert az az álláspont, miszerint Chisinauval érdemi egyezsége kellene jutni. Ám ez csak a PMR alapvető, belső megváltoztatásával érhető el. A PMR-beli rendszer mássága mindenestre megnehezíti az érdemi autonómiatárgyalásokat a két „testvérhatalom” között.

Egyébként az autonómia megteremtése nem szolgálja igazán a hivatalos Moszkva érdekeit, főként annak a célnak elérését, hogy a FÁK-tagállamokban

visszaálljon az orosz befolyás. Ha ui. ez az autonómia kodifikálnék, többé nem lenne szükség biztonsági övezetekre, bennük az orosz csapatok jelenlétére. Magyarul mondvá: ez pozícióvesztés volna az oroszok számára. A jelenlegi helyzet fenntartása végett a Tiraszpolnak folyósított orosz segítség csökkenésére sem kell számítani.

Lukáts János

A *Nationalities Papers* különszáma Oroszországról és Kelet-Közép-Európáról

Is Russia still Important? The Beginning of History Again. (Editorial Note.) = Nationalities Papers, 24. vol. 1996. 4. no. 599–600. p.

Mielőtt a *Nationalities Papers* az idén jubileumi 25. évfolyamába lépett volna, 1996. évi 24. évfolyamát egy Oroszországról és Kelet-Közép-Európáról szóló különszámmal zárta le. A számot bevezető előszó címének kérdése, a „fontos-e még Oroszország?” az alcím kijelentésére, az „egy történelem újrakezdődésé”-re támaszkodva nem hagy kétséget afelől, hogy – bizony – fontos, bár hozzá kell tenni: másként, mint eddig, azaz a belső egyensúly kiküzdése vonatkozásában.

A *Nationalities Papers* – mondja az előszó –, akkor indult, amikor a Szovjetunió valamennyi népét-nemzetét az oroszok uralták, és a soknemzetiségű Kelet-Közép-Európában is ez a birodalom határozta meg végső soron a társadalmak életkörülményeit. Ez a politikai realitás immár a múlté. A szóban forgó régióban nemcsak a szovjet (értsd: orosz) hegemonia szűnt meg véglegesen, hanem a poszt-kommunista utódállamok közötti kohéziós elemek is felmondták a szolgálatot, s ezért jelenleg többségük a dezintegráció jeleit mutatja.

A kelet-közép-európai változások első számú meghatározójává a korábban lappangó etno-nacionalizmus lépett elő. Az egykor a birodalmak által meghúzott gyarmat-rendszerű határvonalat a Kaukázus térségében az oszétek, az iráni határ mentén az azerik feszegetik, szétváltak a szerbek és a horvátok útjai, és Boszniában már ölik is egymást. Továbbá – folytatódik az előszó – „a magyar nemzetiségűek fontolgatják valamennyi magyarlakta terület esetleges „begyűjtését”, nem is beszélve az oroszokról, akik viszont Északkelet-Észtország és Észak-Kazahsztán bekebelezéséről álmodoznak.

1917 óta, amikor is a katonai vereség, a forradalom és a polgárháború szaggatta szét az orosz államiság hatalmas szövétét, még nem került az oroszország ra-

dikálisabb helyzetbe, mint amelyet az imént jellemzett „bolsoj raszpad” (nagy szétesés) idézett elő.

A folyóiratszám valamennyi tanulmánya-dolgozata bizvást ajánlható a t. érdeklődők figyelmébe. A Kisebbségkutatás e gazdag kínálatból két ukrán vonatkozású írást külön is referál. Közülük az egyiket, az 1917 és 1918 közötti ukrán–orosz konfliktusról, illetve a Krím-félsziget és a fekete-tengeri flotta hovatatartozásának problémájáról szólót, Igor B. Torbakov, a másikat, az 1994. évi ukrán választásokat és az 1995. évi ukrán értelmiségi kiáltványt ismertetőt pedig Jaroslav Bilinsky írta.

Tokai András

Az ukrainai vidéki migráció regionális összetevői

Chomra, A. U.: Entwicklungstendenzen der Migration der ländlichen Bevölkerung in der Ukraine. Regionale Aspekte. = Der Wandel des ländlichen Raums in Südosteuropa. Südosteuropa Aktuell, 19. vol. Leipzig, (1994), Südosteuropa-Gesellschaft -Institut für Länderkunde. 215–221. p.

A téma kutatását a megye (oblaszty) szintjén lehet korrektül végezni, minthogy a járások (rajon) esetében torzító hatást gyakorol egyebek mellett az, hogy jelentős vidéki körzetek tartoznak irányítás szempontjából a nagyobb városokhoz, melyek viszont esetenként köztársasági alárendeltségűek. A megye szintjén ráadásul a ki- és beköltözők űrlapot kötelesek kitölteni, s így e mozgás maradéktalanul követhető. Egy járáson belüli falvak lakóinak mozgását nem regisztrálják.

A vizsgálódás keretében az 1970–1978, illetőleg az 1979–1988 közti időszakok szolgáltak. Kiegészítésként az 1992-es adatok is rendelkezésre álltak.

Első megállapításként az kínálkozik, hogy az utóbbi időben megfordult a migráció iránya. A hetvenes években a vidéki lakosság migrációs vesztesége 226, majd a nyolcvanasokban 192 ezerre rúgott. Ezzel szemben 1992-ben az egyenleg pozitívrá fordult: csaknem 79 ezres növekedés következett be a vidék javára. Ráadásul ez a növekedés elég arányosan csaknem egész Ukrajnára jellemző volt. A korábbi elvándorlás fő okának azt lehet tekinteni, hogy a falusias települések minimális mértékű komfortot biztosítottak, más szóval az urbanizáltsággal fordított arányban jelentkezett az elvándorlás. Ezzel szemben 1992-ben ez az ok egyszerűen megszűnt hatni, sőt a visszavándorlás határozottan ama vidékekre irányult, melyek a legkevésbé voltak urbanizáltak. Ekkor már olyan új tényező játszott fő szerepet, mint a városi életkörülmények radikális romlása. Emellett sokan készülnek a földtulajdont érintő mélyreható vál-

tozásokra, és általánosnak tekinthető a föld értékének folyamatos növekedését tételező várakozás is.

1979–1988 közt inkább vándoroltak el az egy főre számítottan relatíve nagyobb termőfölddel rendelkező területekről, mint onnan, ahol kevés termőföld állt rendelkezésre (az egy főre jutó 7 hektárral bíró vidékekről a migrációs veszteség 14 ezrelék, az egy hektár alattiaknál 7 ezrelék alatti maradt). Ezzel szemben az 1992-es évben a fejenkénti egy hektárnyi földterületekkel rendelkező települések félezreléknyit sem növelték lakosságukat, míg az egy főre számított hét hektár fölöttiek esetében a növekedés elérte az egy százalékot.

Az 1992-es adatok szerint a pozitív vidéki migrációs egyenleg minden nemzetiség esetében egyaránt érvényesült. Az éves növekmény csaknem negyven százalékát mindazonáltal az ukránok tették ki, az oroszok részesedése 24,2% volt, őket a krími tatárok (2,8%) követték.

A vidéki növekmény 72%-ban a munkaképes korosztályokba tartozókból került ki, ezen belül ez különösen jellemző az ukránokra (85,3%) és a fehéroroszokra (86,5%). Feltehető, hogy számos esetben olyan, korábban városba tartó fiatalabb nemzedékekről van szó, amelyek még nem szoktak meg a városban. 1989–1992 közt Ukrajna 25 megyéjéből tízben volt észlelhető ukrán nemzetiségű népességnövekedés. Ezzel szemben különösen a nyugat-ukrajnai és a krími megyében számottevően csökkent a falusi ukrán népesség. Az utóbbi években igen vonzóknak tűnnek az ukrániai orosz lakosság számára a falusias vidékek: 1989–1992 közt ilyen népességük 3,3%-kal nőtt.

A mai ukrániai falusi-vidéki migrációs növekmény aligha lehet hosszú életű, inkább tulajdonítható a válságteljes gazdasági–politikai helyzetnek, semmint pozitív gyökerű változásnak. Természetesen a jövőendő agrár- és tulajdonpolitika, továbbá a hitelezés gyakorlata jelentősen befolyásolhatja az emberek migrációs vonatkozású döntéseit.

Sonnevend Péter

Nacionalizmus és konfliktuspotenciál az Oroszországi Föderáció régióiban

Scharff, Roland: *Nationalismus und Konfliktpotential in Regionen der Russischen Föderation.* = *Osteuropa*, 46. vol. 1996. 3. H. 128–135. p.

Roland Scharff a *Sociologiceskie issledovaniâ* című folyóirat 1995. évi 6. számában megjelent tanulmány (V. N. Ivanov – A. P. Kotov – I. V. Labodo – M. M. Nazarov: *Étnopoliticeskaâ situaciâ v regionach Rossijskoj Federacii*) összefog-

lalását kínálja olvasóinak. Az ismertetés bevezetésében Scharff utal arra, hogy a hetvenes és nyolcvanas években több közvéleménykutatás vizsgálta a Szovjetunió népeinek etnikai tudatosságát és a helyzettel való elégedettségét. Szimptomatikus értékű, hogy míg a Szovjetunió bármely helyén lakó orosz nemzetiségűek 70%-ának a „haza” fogalmáról elsősorban a Szovjetunió jutott eszébe, addig a grúzok vagy üzbégek körében legalább 80% saját köztársaságára gondolt a fogalom hallatán. A nagy ország városi körzeteiben az oroszok négyötöde pozitív módon vélekedett a többi nemzetről vagy nemzetiségről (ezen belül az értelmiségi foglalkozásúaknak kisebb, mintegy 70%-os többsége).

Az ismertetett tanulmány alapjául szolgáló felméréseket a Tudományos Akadémia Társadalmi-Politikai Vizsgáló Intézetének munkatársai végezték 1992-ben és 1994-ben.

Szembetűnő, hogy a felmérésekbe bevont régiók lakossága igen eltérő módon nyilatkozott a nemzeti–nemzetiségi kapcsolatok állapotáról. Így például a kapcsolatokat stabilnak minősítette a karél főváros, Petrozavodszk lakóinak mintegy 70%-a, míg ez az érték Moszkvában csupán 21, Groznijban pedig 20%-ot tett ki. Azon kérdésre, hogy konfliktus esetén feltétel nélkül saját nemzetisége oldalára állna-e, a különböző régiók képviselőinek átlagosan 7–13%-a nyilatkozott igenlően, ellentétben a kaukázusi válaszolókkal, ahol a pozitív válaszok aránya elérte az egyötödnyit. Arra a kérdésre, hogy konfliktus esetén aktív résztvevők kívánnak-e lenni, a 30 év alattiak adtak leggyakrabban igenlő választ. Ugyanakkor egyértelműen kiderült, hogy a konfliktus fogalma elég tág, s a részvétel szándéka igencsak a „puhább” formákra irányul, azaz petíciók aláírására, gyűléseken való részvételre, nem pedig erőszakos akciókba való bekapcsolódásra.

Mi vezet a konfliktusok esélyeinek növekedéséhez? Az efelől tudakozódó kérdésekre adott válaszokból az alábbi típusú értékelések kaptak hangsúlyt: a gazdasági helyzet rosszabbodása (23–36%), az ország politikai válsághelyzete (18–32%), a szovjet nemzetiségi politika hibái (12–23%), visszaélések a mindennapok szintjén a nemzetiségek nyelvhasználati, kulturális és más téren ígért jogaival (10–38%), a nemzetiségi civakodások céltudatos gerjesztése a különféle társadalmi csoportok körében (12–18%).

Figyelemre méltó, hogy az első két okot többnyire az oroszok említették, míg az utóbbi kettőt a más nemzetekhez tartozók. Ugyanakkor tán meglepő, de egyben könnyen érthető is, hogy 1994-ben a két évvel korábbihoz viszonyítva kevésbé voltak érzékenyek a válaszolók a felmerülő problémák kapcsán: végbemegy tehát egyfajta „hozzaadződés”, a hétköznapi problémák valamilyen passzív tudomásulvétele.

Általánosnak minősíthetők a kisebbségi és a nemzetiségi előítéletek. „A” kereskedők, „a” kaukázusi kinézetűek, satöbbi... – ezek majd mindig bizalmatlanságot váltanak ki.

A többnemzetiségű Oroszországi Föderáció tagköztársaságainak népe körében szignifikáns az eltérés orosz és helyi nemzetiség közt a tekintetben, hogy joga van-e egy népnek az önálló államiságra, más szóval a föderációból való kilépésre. Míg az oroszok legfeljebb egyötöde ismerte el ezt a jogot (amely egyébként a szovjet alkotmányban is megfogalmazódott), addig az adott nemzetiségek körében a pozitív válaszolók aránya elérte az 50%-ot. A centrifugális erők mértékére utalhatnak az olyan paraméterek is, hogy az adott régió többet ad-e vagy többet kap a többiektől (hogy többet ad, ezt gondolja a különböző régiók válaszadóinak 34–53%-a).

Majd mindenki meg van győződve, hogy a gazdasági reformok szükségesek. De már erős az eltérés azok tartalmát illetően. A radikális reformok hívei a mintasokaság 17–28%-ával, a fokozatosság képviselői pedig 45–57%-ával szerepelnek. Ehhez kapcsolódóan közel kétharmados többség támogatná a kisüzemek magánosítását, de az ipari nagyvállalatok esetében a támogatók aránya csupán 17–21% (kifejezetten ellenzi ezt 41–54%). Hasonlóképp a bankok privatizálását is csak 18–25% támogatja, miközben ellenzi 35–45%. A magánosítás támogatói és ellenzői körében elég világosan kirajzolódnak a nemzetiségi törésvonalak: míg az oroszok általában kevésbé támogatják a termőföld magánkézbe adását, e megoldás mellett voksol a karélok, jakutok stb. 55–62%-a. A társadalmi-gazdasági átalakulás körülményeinek kritikus jellegére utalnak az olyan mutatók, hogy a lakosság harmada-fele szerint a jövedelem csupán a szükséges élelem és ruházat beszerzésére elég, ám 9–26% egyenesen úgy véli, hogy még az élelem beszerzését sem fedezi.

A leggyakoribb hétköznapi problémák közül az említések gyakoriságát tekintve messze kiemelkedik két választípus: az élet drágulása és a bűnözés növekedése. Ezek kétszer-háromszor annyira foglalkoztatják a válaszolókat, mint a többi felmerülő probléma. A problémák fő okozóinak megnevezésekor a többség a központi hatalmat említi (50–70%), ezt követi a helyi hatalom (28–41%), az ányékgazdaság (14–23%), míg a más nemzetiségűek bűnbakká „avatását” csupán 2–3% kezdeményezné.

Az olyan típusú kérdésekben, mint a „nemzetiségeknek az érdekeit a hatalom szem előtti tartja-e”, feltűnően nagy – kétötödnyi arányban – nem kívántak állást foglalni a válaszolók. A különféle régiókban a „teljesen figyelembe vevő” jellegű válaszok 10–30% közt mozogtak, míg a részleges figyelembevétel mellett 18–43% szavazott. A nyitott kérdésekre („miben fejeződik ki ez?”) há-

rom típusú válasszal lehet találkozni. Az első típusba tartozók főként olyan válaszokat adtak, hogy nem kell a nemzetiségi különbségeket fokozni, az irányításban és továbbtanulásban ne kapjon szerepet a nemzetiségi hovatartozás. A helyi nemzethez tartozók inkább hangsúlyozták az olyan megközelítés fontosságát, mint a helyi tradíciók továbbélésének biztosítása, a nemzetiség nyelvének minden szinten való oktatása, az orosz sovinizmus fokozódásának kivédése. Az oroszok körében viszont ennek ellentettjeként az oroszok visszaszorítása fölötti aggodalom, a helyi autochton nemzet túlhatalmától való félelem és több hasonló probléma tekinthető tipikusnak.

A nemzetiségi problémák elmérgesedésének okait kutatva az derült ki, hogy a relatív többség a késői konfliktuskezelést hibáztatja (30–40%). Ennél alacsonyabb meggondolatlan-elsietett döntéseket hibáztatók aránya (15–23%), s közel azonos arányban kapott támogatást az olyan válasz, amely szerint a helyi hatalom a hibás (8–16%).

Sokan bizonytalanok a helyi tömegtájékoztatási eszközök szerepének megítélésében (nem tudja értékelni: 32–41%), mások viszont úgy látják, hogy nemzetiségük érdekeit a mass media részlegesen (29–39%), illetőleg elfogadhatóan fejezi ki (21–33%). Határozott elutasítást 4–6% fejezett ki e kérdéssel összefüggésben.

Sonnevend Péter

Oroszország finnugor népeinek helyzete és nemzeti mozgalmak alakulása

Sanukov, K. N.: Der finnisch-ugrischen Völker Russlands. Gesellschaftspolitische Situation und Nationalbewegungen – aus der Sicht eines Insiders. = Osteuropa, 46. vol. 1996. 3. H. 237–254. p.

Az oroszországi társadalmi-politikai mozgalmak a viszonylag kis létszámú finnugor népek számára is új lehetőségeket kínálnak: szervezeteik a felszabadultabb légkörben a nemzeti-közösségi tudat fejlesztésére, az egyes népek sajátos helyzetéből fakadó tennivalók meghatározására és elfogadtatására töreksznek. E folyamatokra természetesen hatással vannak a népességi adottságok: az egyes finnugor népek lélekszáma s a földrajzi elhelyezkedés tömör vagy szórótvolt. A Szovjetunió utolsó (1989-es) népszámlálásának adatai szerint csupán a mordvinok száma haladja meg az egy milliót (1,1), a következő legnépesebbnek számító udmurtok már csak háromnegyed milliónyian vannak, s számuk kis nép mindössze pár ezer vagy éppen csak pár száz emberrel számolható. Ma az Oroszországi Föderáció területén összesen 3,2 millió finnugor származású állampolgár él.

A szerény számú népesség ráadásul többnyire elég mostoha természeti-környezeti körülmények közt található (északi területek, Szibéria). Az újabb keletű „civilizációs” folyamatok (például az olajbányászat és a gáztermelés) pedig a korábbi létalapokat is szétúzzák. A történelem e kis népek számára nem tette lehetővé a saját államiság megteremtését. Az orosz birodalom markánsan asszimilációs jellege ezt a hátrányt tovább fokozta, hogy azután a 75 éves szovjet diktatúra „internacionalizmusa” betetőzte a negatív tendenciákat. Az állami politika – az ipartelepítéssel és más módokon – egyáltalán nem volt tekintettel a sajátos helyi érdekekre, sőt kiterjedt kedvezményekkel segítette elő a főként orosz ajkú munkások betelepítését.

A volt Szovjetunió belül viszonylag előnyösebb helyzetben voltak az észtek, akik saját köztársasági struktúrával rendelkeztek – ami például lehetővé tette az anyanyelvű oktatási vertikum fenntartását. Már jóval problematikusabb viszonyok közt élhettek az autonóm (karél, komi stb.) köztársaságok őshonos lakói, az autonóm körzet pedig alig jelentett többet fényes cégérmél.

Az államszervezet átalakulása után – a Szovjetunió szétesését követően – az orosz államon belül ugyan lekerültek a névtábláról az „autonóm” jelzők, ám attól, hogy most Mordvin Köztársaság van, érdemben semmi nem változott. A korábbi alacsonyabb szintű struktúrák (autonóm körzetek) lakói számára pedig egyenesen az jelentene valamelyes előnyt, ha nem a helyi kiskirályok igazgatnák őket, hanem közvetlenül a moszkvai központhoz kapcsolódhatnának.

Bár az új orosz állam jogi eszközökkel nem korlátozza az emberi jogokat és szabadságjogokat, ám elég a hátrányos helyzet fenntartásához az is, hogy a nemzeti kisebbségek kollektív jogait politikai szinten egyáltalán nem garantálja. A képviselői vagy vezetői helyek betöltésénél a kisebbség általában háttérbe szorul, minthogy a „szakmai rátermettség” jelszava mögé húzódva a vezetés a saját – többnyire orosz – embereit hozza előtérbe. Emlékezetes a Komi Köztársaság elnöki posztja körül folytatott politikai harc, amikor is a komi mozgalom legalább azt szerette volna elérni, hogy jelöltté az válhasson, aki mindkét nyelvet (komi és orosz) beszéli. Ezt az oroszok megakadályozták, s így válhatott a korábbi köztársasági kommunista másodtitkár elnökké egyetlen komi szó ismerete nélkül. Nagyobb baj, hogy ő nem is akar megtanulni a helyi nép nyelvén beszélni. Igencsak helyénvaló lenne, ha legalább a bennszülött népek fejlődését célzó ENSZ-megállapodás pozitív diszkriminációt javalló kitevélei érvényesülhetnének. Sajnos, erről manapság nincs szó, minthogy az adott köztársaság szuverenitási nyilatkozatát is más erők használják fel önös céljaik elérésére. Az érdekérvényesítés oly meghatározó köreiben, mint a had-

sereg vagy a gazdasági vezetés, szinte teljesen hiányoznak a helyi népességi képviselői. A helyzet paradox jellegét illusztrálhatja, hogy a Demokratik Oroszország elnevezésű mozgalom fordul a legélesebben szembe a helyi a tochtón népek önmegvalósítási törekvéseivel.

A finnugor népek saját államszervezeti egységeikben általában relatív vagy abszolút kisebbségben élnek. A mari (cseremisiz) köztársaságban az államnyelv adó nép aránya 43,8%, a mordvinoknál 32,5, az udmurtoknál 30,9, a komi (zürjén) köztársaságban 23,3, a karélokéknál 10, s az osztják–vogul körzetben 1,4%. Egyetlen kivétel a Komi–Permjak Nemzeti Körzet, ahol az őshonos népesség aránya eléri a 60%-ot. Ráadásul magas százalékarányban élnek az egyes finnugor népekhez tartozók saját köztársaságuk vagy körzetük határaitól: a cseremiszek 51,7%-a, a mordvinok 72,8%-a, a karélok 39,7%-a, az udmurtok (votjákok) 33,5%-a más köztársaságbeli. Ez nem okozna akkora problémát, ha a harmincas években még életben lévő kulturális autonómia nem szűnt volna meg, más szóval, ha a diaszpórában élők számára a nyelvi-kulturális összetartozás megőrizhető lett volna (ahogy ez adódik a külföldön élő magyarok vagy finnek számára). Említést érdemel az a sajátosság is, hogy finnugor népekhez sorolt etnikumok önmagukban is megosztottak, számos helyi-lokális különbség okán altípusok léteznek köztük.

A finnugor népek politikai ébredése a nyolcvanas évek végén kezdődött, előbb különféle tudományos vagy népszerűsítő tanácskozások formájában, majd 1990-ben szervezetek is létrejöttek (pl. a Votják Kulturális Társaság 1990. decemberében). A szervezetek létrejöttében nagy szerepet játszott a területi megosztottság, a diaszpóralét hátrányainak csökkentését célzó szándék is. Ekkor élesztették újjá az 1937-ben megszüntetett vepsze irodalmi nyelvet. Finnugor írótalálkozókat, folklór fesztiválokat és számos mozgósító hatású rendezvényt szerveztek, Juvan Sesztalov kezdeményezésére pedig újságot is alapítottak a finnugor népeknek „Fehér Daru” címen.

1992 februárjában Sziktivkarban, a komi fővárosban megtartották a finnugor népek szervezeteinek és mozgalmainak első találkozóját, hogy megvitatásuk népeik helyzetével és fejlődésével összefüggő kérdéseket. A helyzetértékelés kiemelte a negatív tendenciákat, a kis népek létét fenyegető, szuverén jogait semmibe vevő birodalmi politika veszélyességét. A javaslatok közt olyan is megfogalmazódott, hogy a nemzetiségek saját köztársaságuk parlamentjében külön házzal rendelkezzenek, amelynek lehetősége van megvétózni az őshonos nép érdekeivel ellentétes döntéseket.

1992 decemberében tartották meg ugyancsak Sziktivkarban a finnugor világtalálkozást „Finnugor világ: realitás és perspektíva” mottóval.

A társadalmi-politikai mozgalmak és követelések mögött ugyanakkor a leg-
égetőbb kérdés változatlanul a nemzeti nyelv megmaradása, ugyanis számos
kis létszámú nemzetiség esetében az etnikailag odatartozók növekvő hányada
nem a természetes anyanyelvet tartja „anyanyelvnek” (például a mordvinok
vagy votjákok körében ez az arány egyharmadot ért el). Az okok egyszerűen
fogalhatóak össze: a hatvanas évektől folytatott elnemzetietlenítő intézkedések,
a nemzeti nyelvű oktatás radikális visszaszorítása meghozták „gyümölcsüket”.
Természetesen nem csupán külső okok nevezhetők meg, hiszen a belső össze-
tartás, az összetartozás érzése is meggyengült az évszázadok során. Egészében
pedig elsődrendű befolyásoló tényező az, hogy a többségi nemzet – az oroszok
– támogató hozzáállása nélkül a helyzet érdemben aligha javítható meg.

Sonnevend Péter

Fiatal finn bevándorlók esélyei a svéd munkaerőpiacon

Ekberg, Jan: Labour Market Career among Young Finnish Immigrants in Sweden: a Longitudinal Study. = International Migration, 34. vol. 1996. 3. no. 371–384.p.

Az elmúlt években sok vita folyt a fiatal bevándorlók helyzetéről a svéd munkaerőpiacon. Az egyik feltételezés szerint a fiatal bevándorlók általában rosszul fizetett állásokban leledzenek, gyakran fenyegeti őket a munkanélküliség, nehezen haladnak előre stb. Mivel tényleges tapasztalati adatok nem, vagy alig álltak rendelkezésre, Jan Ekberg, a Växjö Egyetem Menedzsment és Közgazdasági Intézetének munkatársa úgy vélte, hogy a legnagyobb svédországi emigrációs csoport, a finn bevándorlók körében érdemes elvégezni egy longitudinális, azaz hosszú időre, húsz évre kiterjedő vizsgálatot.

Módszertanilag az amerikai munkaerő-közgazdász, Chiswick több tanulmányban is igazolt hipotézisét használta, amely szerint a bevándorló munkavégzői karrierjének sikere nagyobbrészt saját erőforrásain (tudás, munkavégző képesség és motiváció) múlik, valamint azon, hogy a befogadó ország munkaerőpiacán ezek az erőforrások miként hasznosíthatók. Ez utóbbi pedig két kérdést vet fel: a szülőföldön szerzett tudás és munkatapasztalat nemzetközileg mennyire váltható át (transzferábilis), illetve hogy mennyire működik a „pozitív szelekció”, azaz önkiválasztás, amelynek értelmében azok emigrálnak, akiknek az otthon maradóknál jobb munkaképességeik vannak, és több bennük a motiváció.

A pozitív szelekció azokat ösztönzi kivándorlásra, akik bíznak abban, hogy a migráció előnyei számukra meghaladják majd a kivándorlás költségeit. A menekültek esetében ez a pozitív szelekció hiányzik, az ő felfelé irányuló társadalmi mobilitásuk várhatóan lassabb lesz.

Chiswick 1978-ban és 1980-ban különböző amerikai bevándorló-csoportokon végzett vizsgálatai azt mutatták, hogy a bevándorlók kezdeti keresetei (összehasonlítva az azonos társadalmi-etnikai származású, de Amerikában született ellenőrző-csoportokéval) kezdetben alacsonyabbak, ám gyorsabban növekszenek. Ötéves amerikai tartózkodás után kereseteik az átlag alatt voltak 10%-kal, viszont tíz éves munka után 6%-kal az USA-átlag fölé emelkedtek.

Chiswick talán még fontosabb megfigyelése, hogy a másodgenerációs bevándorlók (olyan 25 és 64 év közötti férfiak, akiknek legalább egyik szülője bevándorló volt) az amerikai átlagnál legalább 5%-kal többet keresnek. Mivel minden egyéb feltételük azonos a „bennszülöttekével”, a jobb eredmény azzal magyarázható, hogy bevándorló szüleiktől örökölték a pozitív kiválasztódás fő hajtóerejét, a jobb munkamotivációt.

Ekberg saját korábbi svédországi vizsgálatai 1990-ben és 1991-ben a teljes svédországi emigráció körében azt mutatták ki, hogy a bevándorlók munkaerőpiaci karrierjei a hasonló svéd kontrollcsoportokéitól nem térnek el lényegesen. Csak a görög, a jugoszláv és – részben – a finn bevándorlók előrehaladása volt az átlagosnál lassúbb, míg különösen gyorsan mozogtak előre a cseh-szlovák és a nyugat-európai bevándorlók.

Az imént vázolt előzmények után szerzőnk 12 813 Finnországban született 20-24 éves finn fiatal előrehaladását igyekezett megvizsgálni, s ennek során összehasonlítani mindegyiket egy-egy „svéd ikerrel”. Alapadatait az 1970-es népszámlálásból szerezte. 1990-ben a kiválasztott csoport 70%-a még Svédországban élt. A csökkenés nagyjából a Finnországba való visszatérésből adódott.

A nagy létszámú csoport előrehaladását, hála az öt évenként tartott népszámlálási adatok részletességének (és többek között annak is, hogy például az amerikai censusoktól eltérően a svéd felvételi adatok a figyelembe vett öt népszámlálás ideje alatt nem változtak meg, igen pontosan lehetett megvizsgálni).

A munkaerőpiacon történő előrehaladás a svéd statisztikák három számjegyű, összesen 282 foglalkozást tartalmazó listája alapján került regisztrálásra. Ezenkívül felhasználták C. LeGrand 1989-ben a svéd belső munkaerő-piacra kidolgozott pontrendszerét is, amely tíz alcsoportban pontozza az elfoglalt por-

ziciót (a szakképzettség nélküli fizikai munkástól – a vállalkozókat is beleértve – egészen a vezető szellemi dolgozóig).

Természetes, hogy az 1970-től 1990-ig eltelt húsz év alatt a finnek többsége előre mozdult a ranglétrán. A svéd „ikrekkel” összehasonlítva azonban, akár a nőket, akár a férfiakat vesszük, igazán kiemelkedő eltérések nem mutatkoznak. A fizikai munkások aránya 86,4%-ról a 20 év alatt 53,4%-ra csökkent, míg a szellemi (white-collar) dolgozóké a 70-es 2,8%-ról 20% fölé emelkedett. Érdekes megfigyelni, hogy míg a táblázatból a vállalkozók arányának hatalmas emelkedése (7,1%-ról 43,2%-ra) olvasható ki, addig a szerző ezt a tendenciát a szöveges értékelésben nem emeli ki. Ő azt figyeli meg inkább, hogy a fiatal finn nők valamelyest gyorsabban haladtak előre, mint svéd ikreik. Ehhez azonban az is hozzájárul, hogy 1980-ban, amikor 30-34 évesek voltak, többen voltak közülük aktív keresők, mint svéd „alteregóik”.

Ekberg észreveszi, de nem tud erre a tendenciára magyarázatot adni, hogy a vizsgált húszéves időszak végére a finn bevándorló férfiak közt több, mintegy 10%-os a munkanélkülinél és tágabb, a leszázalékoltakat, az otthon dolgozókat és a diákokat is magában foglaló „nem kereső foglalkoztatott”-ak kategóriájának az aránya, mint a svéd kontrollcsoportban (6,5%).

A svéd kontrollcsoport 100%-nak vett éves bevételeivel összehasonlítva a bevándorlók bevételeit azt látjuk, hogy a bevándorlók és hasonló korcsoportban levő svéd férfiak közt mind a négy vizsgált évben csak ezreléknyi különbségek vannak. Ezek is a finnek javára, a finn nők pedig kb. 1%-kal többet keresnek, mint svéd „ikreik”.

Nem igaz tehát a bevezetőben említett közhiedelem, miszerint a fiatal finn bevándorlók lemaradnának svéd kortársaiktól. A nagyjából azonos társadalmi előrehaladás magyarázataként Ekberg hozzáteszi, hogy a két ország lakosai hasonló faji, etnikai háttérrel rendelkeznek, nincs tehát a finnekkel szemben különösebb diszkrimináció. Hogy esetükben a pozitív kiválasztódás nem működik látványosan, annak az a magyarázata, hogy a két országban az életesélyek, a társadalmi szokások és a keresetek nagyon hasonlóak. Azonos az iskolarendszer is, ezért könnyű a Finnországban megszerzett tudást Svédországban kamatoztatni.

Esélykülönbségek a bevándorló finn férfiak és nők között mutathatók ki. Ezek azért sem mellékesekek, mert az összes finn bevándorló között 30%-kal több a nő, mint a férfi. E nők közül többen svéd férfiakkal házasodtak össze, míg a finn férfiak között sok az egyedülálló. Aki pedig megnősül, jobbra finn nőt vesz feleségül.

Cikke összegzéséül Ekberg megállapítja, hogy ugyan a különleges pozitív szelekció a fiatal finn bevándorlók esetében nem működik, de a közvélekedéssel ellentétben elmaradások sem jellemzők rájuk. Az 1970 és 1990 között elhelyezkedett húsz esztendőben mindenképpen jól integrálódtak a svéd munkaerőpiacon, és a svéd munkaadók körülményei közé.

Tokai András

Népi vallásosság Herceg János regényében

Silling István: *Laikus szakralizmus urbánus környezetben. A népi vallásosság elemei Herceg János Módosulások c. regényében.* = *Hungarológiai közlemények*, 23. évf. U. F. 2. évf. 1996. 1–2. sz. 110–118. p.

Csak az első pillanatban tűnik úgy, hogy a népi vallásosság pusztán a falusi környezet sajátossága. Herceg János szemléletmódja, amelyben a városi és a falusi környezet szimbiózisban él egymással, különösen alkalmas arra, hogy bemutassa ennek a faluból városba „költözött” népi vallásosságnak különféle elemeit. (Zombor mellett a század eleji Szabadka, majd a későbbi Verbász és Szenttamás világa ugyanígy jelenik meg Bordás Győző és Gion Nándor regényeiben.)

Herceg János *Módosulások* c. regényében különösen sok falusi hagyomány továbbélése figyelhető meg. A török uralmat követően a hatalmát visszanyerő keresztény vallás ismételten nekilátott a települések szakralizációjának, ami mindenekelőtt vallásos objektumok építésében manifesztálódott. Az ekkor emelt térbeli létesítmények Herceg Jánosnál – néha csak földrajzi névként szerepelve – bizonyos toponímiát hoznak létre. Ilyen pl. az 1774-ben – a varbói Kruspér Pál által – emelt Szentháromság-szobor, a régi zombori Kálvária 1767-ből és a Szent Flórián-szobor 1781-ből. („Ez volt a város, a gimnáziumon túl a Szentháromság-térrel.” „...ő még meg is nőült itt, elvette Buday Ilonkát a Bezdáni útról, közel a Kálváriához...”)

A szabadtéri szakrális objektumok imént felsorolt válfajairól tudni kell, hogy általában a táj egy-egy kiemelkedő pontján helyezték el őket, s így szinte uralták a környezetet. A hozzájuk fűződő liturgikus és népi ájtatosságok pedig segítették a környékeliek szakralizálódását.

Profán fogantatású helyekhez fűződő egyházi gyakorlat is alakíthat ki szakrális teret, ahol a kultuszt kiváltó ok nem vallási jellege idővel elhalványulhat, mint ahogy az idők változásával maga a tisztelet is kikophat az emberi emlékezetből. („Pedig milyen barátságos volt mégis az a megmaradt szállás, ahol szegény M. született... [azzal a] fehér márvány obeliszkkel, mert ott törte ki a nyakát 1911-ben egy lovasvágta alkalmával Freiherr von Tobias Eibel császári és királyi őrnagy. És még sokáig minden nyáron cilinderes, napernyős úri nép vette körül egy napon az emlékoszlopot...”)

A laikus vallásosságnak az iméntinél sokkal fontosabb helyei a bizonyos csodás események által külön megjelölt szent helyek, amelyeken a szentelők közbenjárása felettébb hatékonyan kérhető. Ezek idővel általánosan ismert zarándokhelyekké lettek. Zombor környékén is több ilyen búcsújáró hely van („Búcsúhelyekre vittek. Először csak a havi boldogasszony barátságos kápolnájához a szontai országúton, ahol már korábban is voltam... Miután ez sem használt, komolyabb csodatevő zarándoklatra vitt a nagyapám. A szlavónia Aljmasra... Romantikus fekvése ellenére, a Duna mellett, a Dráva torkolata fölé, rettenetes hely volt.”)

A szentkultusz városi formái szorosan kötődtek a történelemhez. A megyeszékhellyé nyilvánított Zomborban a 19. sz. elején építették a megyeházát homlokzatán az akkori Bácska politikai köztudatában legismertebb szentnek Szent Pálnak kőbe faragott domborművével. („Mindezt Szent Pál kőbe faragva, fejét a vállára hajtva, könyvét a mellére szorítva, egykedvűen nézte a megyeháza kapuja fölött...”)

Meghatározott szentek kultuszának terjesztői szerte Európában egyes nemzetek szoktak lenni. Zomborban így vált ismert és tisztelt szentté az ideteleplült német iparosok által kedvelt Szent Flórián. A szerbeknek viszont a Szent György-kultusz köszönhető. A zombori görögkeletiek nagyobbik templomának is Szent György vértanú a patrocíniuma. Nem a templom népszerűsítette azonban ezt a védszentet a szerb családoknál. A szlava – tanúsítja regényében Herceg – sokkal régebbi néphagyomány. („Dobro nam došli – állt fel Steva Vojkic a terített asztaltól, ahol egy köcsögben gyertya égett búzába dugva, s egy krajcárt sütöttek bele a mézes lepénybe, engem is biztatva azzal, hogy csak egyik belőle, hátha megtalálom. Jobbról, balról meg is csókolt bennünket a gazda, aki a védszentjét ünnepelte az ugyancsak gyertyafénnyel megvilágított kép alatt, amelyen Szent György döfte lándzsáját diadalmasan fehér lova nyergéből a sárkányba...”)

A városban élő magyarok, pontosabban szólva: római katolikusok Szent István királyt tisztelték, akinek 1904-ben befejezett új templomukat is felajánlották. Egy-egy településen a templomok azok a felszentelt helyek, ahol a népi vallásosság különféle formái elsősorban felfedezhetők, még a városi lakosság által teremtettek is. Ilyenek a különböző misetípusok, miselátogatási alkalmak és kötelezettségek. Ezek egyike a vasárnapi szagos mise. Herceg János regényében azonban melegebben emlékezik az ő korában még igencsak dívó diák-misékre. Velük kapcsolatban szól a ministrálás szokásáról, a ministráns-öltözékről, továbbá annak művészettörténeti vonatkozásairól is ejt néhány szót.

A temető szintén szakrális tér, a szentkultusz terjedésének egyik alkalmas

sínhelye. Nemcsak Zomborban, másutt is gyakori temetői védőszent Szent Rókus, akit a nép körében pestisszentnek ismernek, s aki mint ilyen, a legsúlyosabb ragályos betegségek ellen biztosít védelmet. Herceg János temetőismerete kiváló. Rendkívül expresszív módon mutatja be a temető szakrális építményeit, a kultikus imaalkalmakat, a szentelmények szerepét és a velük kapcsolatos népszokásokat, melyek az urbánus környezetben részleteikben többnyire módosulnak.

Kovács Olga

Nyelv és migráció: Erdélyből Németországba

Karin Gündisch im Gespräch mit Stefan Sienerth.

= *Südostdeutsche Vierteljahrsblätter*, 46. Jg. 1997. 1. H. 9–15. p.

Karin Gündisch 1948-ban egy Nagyszeben melletti faluban született és nőtt fel. Pedagógus és író. Kolozsvárott szerzett némettanári diplomát, majd Bukarestben tanított. 1984-ben kitelepült Németországba. Munkássága 1980-tól Bukarestben megjelent gyermekkötetivel indult, körülbelül egy időben a nemzedéktársak vagy idősebb kollégák (H. Hauser, R. Bossert, R. Wagner és mások) újhullámával, amely a Creangă Kiadó műhelyéhez kapcsolódott. A felnőtteknek írt elbeszélései már Németországban keletkeztek, s gyermekekről szóló írásai (Geschichten über Astrid, 1985 stb.) is egyre inkább függetlenedtek az életkori szemlélettől.

K. Gündischnek volt mit elmondania akár gyermekkori, akár későbbi keletű élményeiből és tapasztalataiból, a kisebbségi léthelyzetről, de egyebekről is. Vegyük például csak az iskolai viszonyokat, ahogy románosított családnévvel először az anyanyelvi tanulóközösségen belül, majd a mögötte elrejtett szász-sággal a román középiskolában szenvedte a másságot. Legfontosabb tematikai jellegzetessége elbeszéléseinek – egyébiránt a legtöbb exromániai pályatársától eltérően – a kitelepült szituáció, az etnikai periféria és az anyaországi befogadtatás sorsváltása. Az ellentétes irányokból építkező életutak megannyi drámai eleme között a háborús és a háborút követő viharos évek senyvedése és üldöztetése is helyet kap. Írásai e vonatkozásban az „orális emlékezet” egész tárházát veszik forrásul a kelet-európai rendszerváltás pillanatában.

A valódi sikert az eddigiekben éppen a gyermektörténetek hozták a szerző számára. *Im Land der Schokolade und Bananen* c. kötete pl. máris megért 9 kiadást; több nyelvre fordították le, így japánra is. A siker egyik titka, mint K. Gündisch interjújában maga elemzi, apró elbeszéléseinek rendkívül egyszerű,

az erdélyi ízekkel mégis érzékletes és teljesen egyéni nyelvezetében rejlik, s ez az erényük jól kamatozik mind a német anyanyelvi, mind pedig az idegen nyelvi oktatás gyakorló olvasmányaként. Migráns–emigráns pályatársai között K. Gündisch egyedül áll azzal, hogy egy-egy prózadarabja bekerült a német alaptantervi olvasókönyvekbe.

Az írások nyelvi egyedisége egyébként egyszerre ösztönös és tudatos, többek között a kisebbségi háttérű mondanivaló sallangtalan megragadását is a kiszámított módon szolgálja. Konkrétan a cím szerint is említett kötet további tematikai érdekessége, amivel minden rendű és rangú keleti migráns rokonszenvét elnyeri, a két világ – a nélkülözés és a bőség („csokoládé és banán”) – társadalmának ellentétként való kiemelése. Az etnikai határhelyzet e pontban szemléletesen találkozik össze az etnikum feletti migráns helyzettel. Az erdélyi szászságból elszármazott író nő egyénileg ezzel a művészi és emberi szolgálattal, mondhatni, „hazaérkezett” Németországban. Elmondása szerint honvágyat az eddigiekben nem érzett, azonban, pihenőszabadságát valamely félmediterrán nyaralókönyvben „letudva”, lelki-szellemi feltöltődését mégis csak újonnan megvásárolt erdélyi kertjében időzve szerzi meg.

Komáromi Sándor

Anyanyelvi nevelés a kisebbségi magyar iskolákban

Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat. Szerk. Csernicskó István, Váradi Tamás. Bp. 1996, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerk. 102 p.

A kötet az 1995. szeptember 28–29-én Ungváron megtartott 8. Élőnyelvi Konferencia előadásainak egy részét tartalmazza. Ezek legfőbb, de nem kizárólagos tárgya a kisebbségi magyar anyanyelvi nevelés nyelvészeti, nyelvtervezési és pedagógiai vonatkozású vizsgálata.

Peter Trudgill tanulmányában szociolingvisztikai nézőpontból vizsgálja Norvégia és Görögország tankönyv-nyelvezetének történetét, és számos olyan párhuzamra mutat rá, amelyek jelentős következményekkel jártak az oktatásban általában használt, illetve a tankönyvekben megjelenő nyelvet illetően. Mindkét ország a 19. sz. elején nyerte el a függetlenségét Dániától, illetve Törökországtól, és mindkettőben gondot jelentett annak eldöntése, hogy az újonnan függetlenedett állam milyen nyelvet használjon. Mindkét országban két egymással rivalizáló megoldás született, amely két egymással versengő sztenderdizált norma kialakulásához, és – persze – számos vitához vezetett.

Norvégiában a kétfajta megközelítésnek nagyon különböző társadalmi bázisa volt. A bokmål a művelt felsőbb osztályok által beszélt nyelvre épült, a nynorsk pedig a tájnyelvi változatokra. A 20. sz. első felében célul tűzték ki a kettő összeolvasztását, hogy egy olyan norvég sztenderd alakuljon ki, amelynek jellegzetességei a nép nyelvére épülnek. Az újításokat mint lehetségesen választható formákat vezették be a bokmål sztenderdbe, azaz a választást az egyénre bízta. A többnyire ideológiai jellegű ellenállások miatt azonban a két sztenderd a mai napig sem egyesült, de mindkettő sok változatot és választható formát tartalmaz. „Ennek következtében a norvég tankönyvek olyan társadalmi és nemzeti ideológiát tükröznek, amely történetesen oktatási szempontból is értelmes.”

Görögországban a katharevusza a 19. sz. második felére stabilizálódott. Nyelvi szempontból kevert archaikus nyelv volt, tele hiperkorrekt alakokkal és hamis archaizmusokkal. Oktatási szempontból mindig is katasztrofális volt, hiszen egyfelől szükségeltetett hozzá az ógörög nyelvtan, de legalábbis alaktan,

másfelől pedig az újonnan bevezetett szavak ismerete. Sikertelenek maradtak azok a kísérletek is, hogy ezen a nyelven irodalmi alkotásokat hozzanak létre. Ennek ellenére intézményesült a kormány, a sajtó és az iskola – vele együtt a tankönyvek – nyelveként.

Ezzel szinte párhuzamosan – az 1820-as évektől kezdve – kialakult egy olyan dialektus-keverék nyelv, amely főképpen a peloponnészoszi nyelvjáráásokra alapult, központja pedig Náfplion, a főváros volt. Ez a dimotikinek nevezett változat igen alkalmas volt a nemzeten belüli közlésfunkciók ellátására, s nagyon gyorsan a szépirodalom nyelvévé is vált.

A 20. sz.-ban a nyelvi csatározások akörül folytak Görögországban, hogy a dimotiki vagy a katharevusza legyen-e az ország hivatalos államnyelve. A pro és kontra megnyilvánulások erősen politikai jellegűek voltak, és jellemzően soha nem szerepelt bennük a legfontosabb tényező, azaz, hogy a gyerekek mennyire nehezen vagy könnyen tudják elsajátítani az írás és olvasás tudományát az iskolában. Hiába tud ugyanis valaki írni, ha sztenderd változatban nem tud írni, akkor írástudása semmit sem ér.

Norvégiában a dialektusok iránt tapasztalható türelem és az ország sajátos története következtében az alsóbb társadalmi osztályokhoz kötődő dialektális formákat tudatosan vezették be a sztenderd mindkét formájába. Ez azt is jelenti, hogy a sztenderd nyelvnek nem kell szükségképpen elitistának lennie. A tankönyvek nyelvhasználatánál pedig teljesen nyilvánvaló, hogy elsődlegesen a pedagógiai tényezőre kell tekintettel lenni. Mint a görög és norvég és egyéb tapasztalatok mutatják, a legjobb az, ami leginkább segíti a gyereket, hogy megtanuljon írni és olvasni. Ez pedig nem más, mint a gyerek saját nyelvhasználatából való kiindulás. „Helyes lehet az anyanyelvi óra keretein belül megismertetni a gyerekeket annak a kultúrának és társadalomnak az értékeivel, amelyben felnőnek, de ha azért nem tudnak könnyedén megtanulni írni és olvasni, mert mindezt egy ideológiailag irányított, szokatlan nyelvváltozaton kell megpróbálniuk, akkor az egész folyamat értelmetlenné válik.”

A Kárpát-medence peremországaiban is az az anyanyelvi nevelés legfőbb problémája Lanstyák István szerint, hogy a nyelvi változatosság kérdését korszerűtlen módon kezelik, valamiféle „tisztá” nyelvváltozatban gondolkodnak.

Lanstyák István előadásában kifejti, hogy „társágunkban a kisebbségi közösségek az anyanyelvű oktatás alapvető célját a funkcionális kétnyelvűség elérésében látják”. Azokban az esetekben, amikor a környezet erősen többségi nyelvű, és a gyerekkori szocializáció is részben ezen a nyelven történik, a hangsúly az anyanyelvi rendszer kiépítésén, az anyanyelvi dominancia elérésén és megtartásán kell legyen. A kisebbségi egynyelvű gyerekek abban külön-

bőznek anyaországi diaktársaiktól, „hogy kétnyelvű beszélőközösségben élnek, ahol anyanyelvként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló, kétnyelvű normák által szabályozott kontaktusváltozatot sajátítanak el, és a közösségen belül a legtöbb beszédhelyzetben is ezt használják”.

A szlovákiai magyar anyanyelvű tankönyvek legfőbb hibája, hogy szerzőik hallgatólagosan azt feltételezik, hogy a szlovákiai magyaroknak ugyanaz a (közelebről sohasem specifikált) magyar nyelv az anyanyelvük, mint a magyarországi egynyelvű magyaroké. A kontaktusváltozatok létét legföljebb elméletileg ismerik el. A magyar sztenderdet a tankönyvek csak a szlovák nyelvvel konfrontálják, sohasem a sokkal inkább ismert és használt magyar kontaktusváltozatokkal. A cél ezáltal a diákok anyanyelvének lerombolása lesz, azaz hogy ezt a nyelvet egy másik változattal, a sztenderddel helyettesítsék, ahelyett, hogy az elsődleges nyelvváltozat megtartásával ráépítve tanítanák a magyar köznyelvet, rámutatva mindkettő sajátos értékeire. A kisebbségi helyzetben folyó anyanyelvi nevelésnek – főként a szórványmagyarság esetében – az ún. nyelvhelyességi hibák üldözése helyett a hiányos nyelvsajátítás következményeinek a felszámolásával kellene foglalkoznia. De nem az anyanyelvként otthon tanult, sokszor tájnyelvi kontaktusváltozatok rovására, hanem azok megtartásával, egy új nyelvváltozatként a gyerek által birtokolt változatkészlet gazdagításával hozzá kellene járulnia az anyanyelv kiteljesedéséhez.

A tankönyvekben is ennek a szemléletnek kellene tükröződnie. Hogy a mai magyar tannyelvű középiskolák számára írt tankönyvekben hogyan viszonyulnak a nyelvváltozatokhoz, azt Simon Szabolcs elemzi az előadásában, nevezetesen azzal a végkövetkeztetéssel, hogy a tankönyvek a legnagyobb súlyt a sztenderdre helyezik, emellett fontos bennük a szépirodalmi, esetleg a szaknyelv gyakorlása, de nem veszik figyelembe a sztenderdnek a Szlovákiában használt kontaktusváltozatát, valamint a nyelvjárásokat. A tankönyvek szemléletmódja tehát elavult.

A kárpátaljai magyar nyelvi tankönyvek – Beregszászi Anikó és Cserniczkó István felmérésében – is elsősorban majdnemhogy kizárólag az elméleti tudnivalókra helyezik a hangsúlyt. Kommunikáció központú, a helyzethez automatikusan igazodó nyelvhasználatra nevelő tankönyvek helyett „nagyrészt körmönfontan grammatizáló”, a nyelvi változatokat csak felületesen vagy elméleti szempontból érintő tankönyvek vannak, amelyek nagy mennyiségű memorizálendő tananyagot halmoznak ugyan fel, de képmutató módon hallgatnak a kétnyelvűségi hatásokról és a nyelvjárási jelenségekről, amelyek a tanulók nyelvhasználatában kétségkívül jelen vannak.

A kárpátaljai magyar közoktatás és tankönyvkiadás 1938 és 1961 közötti

helyzetével Fedinec Csilla előadása foglalkozik; Bagu Balázs pedig az anyanyelvi oktatás vizsgálata során a legfontosabb teendőt a következőkben jelölte meg: „Arra kell törekedni, hogy minden magyar településnek anyanyelvi iskolája legyen, az ungvári egyetemen minden szakon induljon magyar csoport, a kárpátaljai anyanyelvi oktatás mindenekfeletti finanszírozásával talán elejét lehet venni a Magyarországra való vándorlásnak.”

A moldvai csángókkal kapcsolatban sem a magyar nyelvészek, sem a magyar politikusok nem rendelkeznek semmiféle nyelvészeti elképzeléssel. A csángóknak ugyanis nincs gondjuk a tankönyvek és a beszélt nyelvük dialektális különbségei miatt, mert Moldvában nincsenek magyar tankönyvek, nem működnek magyar iskolák. Sándor Klára a csángók „nyelvésztésének” lehetőségeit és esélyeit fejtegeti előadásában.

A Szegeden tanuló klézsei csángó Csicsó Antal a csángó kisdíjakok számára egy ábécéskönyv szerkesztésébe kezdett, amelyet később egy szándékuk szerinti olvasókönyv, majd történelemkönyv követne. A könyvben tanítandó nyelvváltozat kiválasztásának munkálatai során világossá vált, hogy a „csángó falvakban az anyanyelv a falubeli használatra korlátozódik. Ha az iskolában a sztenderd magyart tanítanák, akkor olyan triglosszia helyzet alakulna ki, amivel a csángó gyerekek csak nagyon nehezen tudnának boldogulni: fergusoni értelmű diglosszia lenne a magyar és a csángó között, és fishmani értelmű diglosszia a csángó és a román között... A csángóknak csak akkor van esélyük anyanyelvük megtartására, ha elsősorban ennek, azaz a csángónak a presztízse erősödik meg. Ebből következően az ábécés könyv nyelvezete valamilyen csángó dialektusnak kell lennie. A létrehozott nyelvváltozatnak a csángó falvak mindegyikében érthetőnek kell lennie, de oly módon, hogy ugyanakkor könnyítse meg a székely nyelvváltozatok megtanulását, pillanatnyilag ugyanis egyetlen esélyük van a csángó gyerekeknek arra, hogy tanulmányaikat magyar nyelven folytassák, ha Székelyföldön tanulnak.” (A csángók székelyföldi iskoláztatásának tapasztalatairól Borbáth Erzsébet írt tanulmányt a kötetben.)

Az ábécéskönyv nyelvváltozatának tervezésekor tehát egyértelmű lett, hogy a kétféle, a magyar, illetve a székely–csángó dialektus megegyező elemei a kialakítandó nyelvváltozat részét fogják képezni. Vannak viszont a székely és a csángó nyelvjárásoknak olyan elemei, amelyek eleve közösek, és szemben állnak a magyar sztenderddel. Ilyen például – valószínűleg román hatásra – a „kell legyen” féle szerkezet vagy az „ü” nagyobb megterheltsége. Ezek segítik az átvezetést a székely nyelvjárások felé.

A helyesírás kialakításában egyelőre a mai magyar helyesírási szabályok érvényesültek. Az *Apró Ábécé* próbapéldányainak tesztelése 1995-ben el is kez-

valószínűleg. Ennek a könyvnek – természetesen nem önmagában – nagy szerepe lehet annak elismertetésében, hogy a Magyarországon tanuló csángó diákokat is sikerüljön meggyőzni, hogy nem anyanyelvük elvesztéséhez, hanem megtartásához vezet, ha az otthoni nyelvváltozat megerősödik.

A külföldi és hazai példák egyaránt arra utalnak, hogy a nyelvi türelem és a tolerancia előfeltétele egy olyan nyelvi sztenderd kialakításának, amely a beszélt nyelvi változatokon alapul, továbbá olyan társadalmi és nemzeti ideológiát tükröz, amely történetesen oktatási szempontból is hatékony.

Kovács Olga

Goral nyelvjárások a szlovák és a lengyel nyelv között

Kovalčík, Vlastimil: Ako je to s goralským nárečím? = Slovenské pohľady, V. + 113. roč. 1997. 2. no. 25–28. p.

Észak-Szlovákiában a Pieninek és a Jablonkai-hágó közötti keskeny területi sávban a lakosság ún. goral nyelvjárásokat beszél. Összesen 84 falu jellemezhető velük azon néhány településen kívül, amelyek történetileg Szepes és Árva megyéhez tartoztak, ám 1920-ban Lengyelországhoz kerültek.

A goral nyelvjárások közé négy „alnyelvjárás” tartozik, nevezetesen a szepesi, az árvai, a Kysuca folyó menti és a lipitói-gömöri enklávékban honos. Noha a nyelvtudomány már 1864 óta tud róluk (vö. A. V. Šember, a cseh dialektológia megalapítójának munkásságával), mai elnevezésük csak 1923-tól ismert Václav Vážný cseh nyelvész jóvoltából. A csehen kívül a szlovák nyelvtudomány is hozzájárult leírásukhoz–megismerésükhöz (S. Cambel, 1906: a róluk szóló legújabb mű Júlia Dudášová–Kriššákovának köszönhető: 1993). Lengyel szakemberek (M. Mańcecki és K. Nitsch) készítették el a goral nyelvjárások nyelvatlását (1934). A lengyelek azóta is intenzíven művelik a „goral-izstrikát”.

Senki nem vonja kétségbe, hogy a goral nyelvjárások lengyel eredetűek. Hogy mindmáig megőrizték pozícióikat (bár e régióban a legutóbbi időben már az irodalmi szlovákok is beszélnek), az két körülménynek köszönhető, úm. 1.) a goral nyelvjárás területet 1945-ig egy német nyelvi sáv választotta el a többi szlovák nyelvjárástól, 2.) a modern lengyel nyelv intenzívebb befolyásától a 13. századtól állandó magyar–lengyel határ „védte meg” a goralokat.

E nyelvjárások jellegzetességei (a szlovákhöz képest) a következők: a) nincsenek hosszú magánhangzók; b) a mássalhangzó-rendszeren belül több a

lány hangzó, mint a szlovákban, s így a mássalhangzók száma 29–33 között változik a szlovák nyelv 27 mássalhangzójával szemben; c) számottevő grammatikai és lexikális különbségek is megfigyelhetők az egyes változatokban (ezeket dolgozatunk nem részletezi).

A goral nyelvjárásokat beszélő népesség – a lengyel eredet dacára – a nemzeti ébredési folyamat elindulása óta egyértelműen szlováknak vallja magát. Ez a 17. században kezdődött, majd a 18. században csúcsosodott ki, nem utolsósorban a vörös kolostori kamalduli szerzetesek tevékenységének köszönhetően. 1863-ban öt szepesi goral falu levelet írt Š. Mojzes püspöknek, mintegy a Matica slovenská támogatásaként. A későbbi magyarosítási törekvések legfeljebb némileg fékezték a goralok identitástudatának fejlődését.

A húszas években Naša Magura, majd Národná obroda címen regionális újság jelent meg goral nyelvjárásokban írt versekkel, novellákkal és karcolatokkal. Különösen Ján Kovalčík (1906–1967) szerzett érdemeket a goral nyelvjárási irodalom terén.

Futala Tibor

Kísérlet a magyar nemzeti filozófia megteremtésére a kolozsvári egyetemen

Larry Steindler; Mészáros András; Mester Béla etc. előadásai a kolozsvári Böhm Károly Nemzetközi Konferencián. = *Korunk*, 3. F. 7. évf. 1996. 11. sz. 44–81. p.

Böhm Károlynak, a Ferenc József Tudományegyetem filozófiaprofesszorának állított emléket az a nagyszabású nemzetközi konferencia Kolozsvárt, amelyet a *Diotima Baráti Társaság*, a *Babes-Bolyai Tudományegyetem és az Erdélyi Múzeum Egyesület* közösen szervezett 1996. október 18–19-én. Az alkalom: a neves személyiség 150 éve született, s éppen 100 éve tartotta székfoglaló előadását. Az elhangzott és írásban küldött előadásokból ad válogatást a *Korunk* szerkesztősége; közülük hármat szemlélünk.

A tudományos tanácskozás fő gondolatmenetét talán a pozsonyi Mészáros András jellemzi a leginkább (Böhm Károly axiológiájának előzményei a magyarországi kantianusok műveiben). Úgy látja, hogy Böhm Károlynak sikerült az, amivel a reformkor óta többen kísérleteztek: önálló filozófiai rendszert alakított ki. A kolozsvári filozófus axiológiája ugrásszerű, de mégis szerves folytatása a magyarországi kantianizmus által felvetett eszméknek, mindenekelőtt az ún. iskolai bölcséletnek, amely az itteni evangélikus iskolákban szinte töretlenül hatott–működött a 18. század végétől a múlt század végéig. A magyarországi evangélikus filozófiai iskola súlyát növelte, hogy éppúgy hatott a történelmi Magyarország német és szlovák gondolkodóira, mint a magyar filozófusokra.

Az 1790-től kibontakozó Kant-vita az életmű értelmezésére koncentrált. Jellemző Horváth Keresztély János bírálata, miszerint ha az Isten-eszme szubjektív természetű, úgy léte vagy nemléte önkény kérdésévé válik. (Ez a vulgarizáló felfogás nem magyar sajátosság: Németországban is megvádolták Kantot azzal, hogy megkérdőjelezi Isten létét és a lélek halhatatlanságát. Az erősödő Kant-ellenesség hatására nálunk 1895-ben kitiltották az evangélikus iskolákból a német filozófust.) Felismerve a kanti filozófia metafizika-ellenességét már Márton István (Erköltsi Szótár, 1796.) morálfilozófusként aposztrofálja szerzőjét. Ez az irány az említett tiltás után, száz évvel később újabb lendületet vett.

A később differenciálódó kutatások közös vonása, hogy az érdeklődés homlokerébe a gyakorlati filozófia kérdései kerültek.

A kantiánus hagyományokon nevelkedett Böhm Károly is ezt a fonalat vette fel, és jutott minden elődjénél messzebbre – fejezi be az életmű előzményeit taglaló előadását Mészáros András.

Larry Steindler düsseldorfi filozófus Böhm Károly metafizikáját a kanti fogás folytatásaként mutatja be. Böhmnél az ismeretelmélet módszertanilag a dogmatizmus és a szkepticizmus között helyezkedik el, s így alakulhatott ki az ismeretelméleti realizmus és idealizmus önálló ága. Metafizikai alapelméletként a tudatosság (eszme) és a kép (valóság) viszonyát vizsgálja. A realizmusmal szembeni fenntartásait elsősorban a képmás-elmélet (Abbildungstheorie) táplálja; az idealizmus iránti rokonszenve pedig a megismerésben követendő módszer koherenciájából fakad.

Böhm három ellentmondást jelöl meg a realizmus eszmerendszerében: 1. A realizmus szerint a valóság független tőlünk, mégis képesnek kell lennünk a megismerésére. Van tehát kapcsolat a tudat és a valóság között (megismerés), ez azonban ellentétben áll a „független valóság” dogmájával. 2. Realista felfogásban a megismerés hibátlan, ill. hiánytalan. A valóságot eszerint képesek vagyunk megismerni anélkül, hogy az változást szenvedne. A megismerési folyamat révén tehát nem a valóság tükörképe áll elő, hanem a komplex feltételek függvénye: feltételezi a szellemi tevékenységet. 3. A realizmus előfelvetése: az ismeret és a valóság ekvivalens dolog. Mivel azonban az abszolút valóság nem lehet ismeretünk tárgya, hiszen az csak a tárgyak reprezentációját mutatja fel, nincs alapunk annak bizonyítására, hogy bármilyen kapcsolatunk lenne az abszolút valósággal.

Böhm igazából lebecsülte a realizmus idealizmus elleni kritikájának jelentőségét. Végső soron oda konkludál, hogy a filozófiával való foglalkozás már elengedő alap a világ létezésének feltételezéséhez. Az empiria iránti közönye akadályozta meg abban, hogy képes legyen az idealizmust továbbfejleszteni, viszont „a realizmus ellentmondásait rendkívül tiszta érveléssel vette szemügyre”.

Mester Béla előadása – Böhm munkásságának értékelése örven – egy átfogó problémát feszeget: lehetséges-e magyar filozófia? Egy filozófus számára persze nyomban kívánczik egy megelőző kérdés, hogy ti. van-e létjogosultsága egyáltalán az ilyesfajta felvetéseknek. A filozófiai önreflexióra adott válasz általában attól függ, hogy a kérdező mit akar filozófia címen művelni: olyan magyar nyelvű tanulmányokat írni pl., amelyek a lengyel filozófia feladatairól szólnak, vagy olyanokat-e, amelyek a magyar kultúra természetéről. Ám a konkrét szempont sem jelent mindig partikuláris megközelítést, mert elő

fordulhat, hogy az adott közeg ugyanaz, mint ami az egyetemes elit-filozófia vizsgálódásának a tárgya. A színvonalat tekintve közömbös a kérdés nyelve és kultúrkör mibenléte is.

Téma alapján nem tekinthető sem partikulárisnak, sem egyetemesnek a magyar filozófusok munkássága. Ha körükben egy téma feldolgozása provinciális értékű, abban nem a probléma – pl. a magyar gondolkodás karaktere – a hibás, hanem a válaszadás módja. A feldolgozás akkor válik az egyetemes filozófia részévé, ha speciális magyar problémát vizsgálva újszerű, elfogadható és mindenki más számára érthető és közvetíthető eredményt hoz. A gondolatmenetből következően nem igaz, hogy a magyar filozófia hiányának felvetése maga is gátolja a magyar filozófia kibontakozásának. Tévétra vezetnek a hamis analógiák is. Az irodalomban pl. tényleg éles határvonal húzódik a magyar nyelvű drámairodalom hiányának felpanaszolója és a mű megírása között. (Ez esetben ti. jogos az igény: lamentáció helyett tényleg drámát kell írni.) A filozófia esetén a helyzet nem ilyen egyszerű. Az orosz vallásfilozófia pl. szinte másról sem szól, mint az orosz kultúra önértelmezéséről, mégsem vonják kétségbe filozófiai voltát.

Ami az irodalom és a filozófia viszonyát illeti, le kell számolni egy, a közgondolkodásban mélyen gyökerező nézettel. Eszerint természetes létjogosultsága van az autonóm magyar irodalomtudománynak, irodalom- és művészet-történetnek etc., ezzel szemben kérdéses a magyar filozófia léte. Erdélyi János fejtegetése (Hegel nyomán) világítja meg leginkább az előítélet hátterét: az irodalom érzelmeket fejez ki, s így szükségképpen partikulárisabb a filozófiánál, mert hiszen lelkialkatból nemzetenként legalább egy-egy létezik, igazságból viszont csak egyetlen egy jutott az emberiségnek. Ha a mondat első fele igaz lenne, nem lehetne irodalmat lefordítani az egyik nyelvről a másikra azzal a reménnyel, hogy meg is értik.

A nemzeti irodalom fogalma nem is olyan régi keletű dolog, mint gondolnánk; szinte sehol sem régebbi, mint az anyanyelven való filozofálás gyakorlata. A nemzeti irodalom egyidős a világirodalommal, sőt Közép- és Kelet-Európában valamelyest a világirodalom után alakult ki.

A filozófia a kezdetektől mint kultúrkritika jelentkezett, mégpedig a szépirodalomban megformált kultúra bírálataként. Az ókorban persze még nem műfaji kérdés volt ez a különállás, hanem a szereptípusok váltak szét. A műfaji hasadás nálunk a reformkorban következett be: a költőszerephez olyan asszociáció társult, amely a filozófushoz képest határozta meg magát (ld. pl. Tompa Mihály és Litkei Péter viszonyát).

A nemzeti irodalom és az irodalom alapos feldolgozása hozta magával a világirodalom részéül szánt szépirodalom átlényegülését, s ebbe beleillenek a fi-

lozofia irodalmasított részei. A filozófia viszont, amikor fenntartja magának a jogot, hogy mások is megértsék, ugyanakkor nem tart igényt a nemzeti kultúra állítólagos exkluzivitására. A dolog azért nem ilyen tragikus. Az irodalmi és a filozófiai ténykedés összehasonlítása során megállapítható, hogy a kettő között nincs olyan lényegi különbség, ami a kultúrákban gyökereznék. Az irodalmi stílusokat igazából ugyanúgy értelmezik, mint a filozófiai irányzatokat. *Nem létezik két értékrend a filozófiatörténet és az irodalomtörténet számára:* ha az a vélemény a magyar irodalomtörténetről, hogy az megírható a világirodalom olyan helyi reprezentánsainak bemutatása révén, akik hézagmentesen jellemzik azt, akkor a filozófiáról is ugyanez kell legyen a vélemény. Ha viszont úgy látjuk, hogy az adaptálók történetéből nem áll össze semmiféle értelmes egész, akkor nincs okunk elvitatni az állítás jogosságát az irodalomtörténetre sem. (Tehát ha Bessenyeivel ilyen értelemben foglalkoznunk kell, úgy Szontágh Gusztávval is.)

A helyzet aszimmetrikus megítélése nem magától jött létre: nálunk sokkal több ember szorgoskodik az irodalom művelésével és tanításával, mint ahány ember egyáltalán olvas filozófiát. Mindenképpen *fel kell függeszteni* azt a mélyen gyökerező *sztereotípiát*, amely a *magyar filozófiát a világ filozófiájához való viszonyában egészen másképp* (alacsonyabban) *ítéli meg, mint a magyar kultúra bármely más részének kontextusát az egyetemes kultúrtörténethez.*

Cholnoky Győző

Fazekasság Székelyföldön

Tófalvi Zoltán: *A sóvidéki népi fazekasság. Marosvásárhely, 1996. Mentor Kiadó. 119. p.*

„Amilyen híres a székely kerámia, olyan hiányos az irodalma” – állapítja meg Kresz Mária a Magyar fazekas művészet (Bp. 1991.) c. munkájában. Tófalvi Zoltán monográfiája ezért minden szempontból hézagpótló mű, olyan történeti elemzés, amely egy tájegységet vagy tárgyfeleséget vesz beható elemzés alá. Sikerült megvalósítania azt a történeti-néprajzi követelményt, hogy a muzeális tárgyi anyagot összevesse a levéltári források adataival, és ennek alapján hiteles képet rajzoljon az utókorra maradt tárgyak történeti alakulásáról. Külön is említést érdemel az a nagyméretű tárgyvizsgálat, amit Tófalvi Zoltán a múzeumokban és magángyűjteményekben hosszú éveken át folytatott Fogarastól Münchenig, az erdélyi múzeumokon túl különösen a budapesti Néprajzi Múzeumban.

rong változatait, a máz nélküli edények egyszerű díszítését, majd a mázas kerámia festését. Ebben a fejezetben olvashatunk a festékek előállításáról, felhasználási módjairól. Szerzőnk itt ismerteti a fazekasműhely berendezését, mely nagyon sok helyen egyben lakószoba is volt. Minden munkafázisnál, esz-köznél, fogásnál utalás történik a sóvidéki fazekas központok sajátosságaira, az azonosságokra éppen úgy, mint a különbözőségekre.

A harmadik nagy fejezet a sóvidéki fazekastermékeket mutatja be, a vörös máz nélküli, vörös mázas, csíkozott, zöld mázas és virágos–madas díszítésű edényeket, valamint a másfajta fazekasmunkákat. Önálló alfejezet szól az értékesítés több évszázados történetéről, a közvetlen árucserétől az edénykereskedésig.

A tanulmánykötet célja, hogy a néprajzkutatás módszerességével próbálja meg árnyaltabbá, esetenként hitelesebbé tenni a sóvidéki népi fazekasságról alkotott képet. A köztudatban ugyanis két ellentétes kép él. Az egyik szerint a korondiak ízléstelen termékekkel árasztják el a piacokat, az eredeti népi fazekasság valójában már meg is szűnt. A másik idealizálja a kerámiakészítés mindennapos gyakorlását: eszerint a sajtó által népszerűsített fazekasokat és „virágozó” asszonyokat állandó jelleggel a hagyományos, népi fazekasság továbbéltetésének gondolata foglalkoztatja. Holott a fazekas a megélhetés és a jövedelmezőség érdekében vásárlói igényeket kielégítő mesterember. A korondiak, makfalviak, szolokmaiak nagy érdeme, hogy átvették a megszűnt székelyföldi fazekasközpontok hagyományait, sok esetben mintakincsét, s ugyanakkor alkalmazkodtak a román és szász piacok igényeihez is.

„Az erdélyi fazekasközpontokról eddig megjelent szaktanulmányok, önálló kötetek egyáltalán nem teszik feleslegessé a mostani összegzést, hanem ellenkezőleg: a sóvidéki népi fazekasság ismertetésének hiánypótló jellegét nyomatékosítják.”

Kovács Olga

Etnikai kisebbségek és kis népcsoportok élete és kultúrája. Egy brünni konferenciáról

Hlůšková, Hana: Konferencia „Život a kultura etnických minorít a malých skupin”... Brno, 27–28. 9. 1995. = Slovenský národopis, 44. roč. 1996. 1. no. 122–125. p.

Svájci, magyarországi, cseh- és morvaországi, valamint szlovákiai kutatók részvételével rendezte meg 1995 szeptemberében a Cseh Tudományos Akadémia Néprajzi és Folklorisztikai Intézetének brünni részlege a címben jelzett konferenciát. A résztvevők ezt az alkalmat arra is felhasználták, hogy megemlékez-

zenek néhai O. Sirovátka professzor, a neves kisebbségkutató születésének hetvenedik évfordulójáról. (Életpályáját a konferencián R. Jerábek vázolta fel.)

Az előadások tematikája: csehek és morvák külföldön, kisebbségek Cseh- és Morvaországban, szlovákok külföldön, kisebbségek Szlovákiában, végül elvi és átfogó problémafelvetések.

Az első csoportba sorolható előadások közül kettő is a bécsi csehekkel foglalkozik. M. Toncrová e cseh „zárvány” 1830 és 1848 közötti énekkultúráját veszi szemügyre, és oda konkludál, hogy akkoriban csak az éneklés biztosította számukra identitásuk kinyilvánítását. J. Kosíková és J. Pošpisilová videofelvétellel kombinált szereplése a bécsi csehek mai életét (egyleteit, kulturális rendezvényeit és vallási hovatartozását) mutatja be, miközben nem feledkezik meg a történelmi háttér felvázolásáról sem.

S. Brouček referátuma a franciaországi Pas-de-Calais-ban több hullámban megtelepedett cseh bányászokról (velük együtt kohászokról és üveggyári munkásokról) szolt. Őket lengyel, ruszin és szlovák társaikkal együtt az életkörülmények jellemző módon egyetlen szocioprofesszionális csoporttá gyúrták.

A Szovjetunió utódállamaiban élő csehekről N. Valásková beszélt a konferencián. Ukrán kutatók megállapításai nyomán kijelenti, hogy 1989 után egyre többen kívánunk hazatelepülni, bár egy részük – irányított migráció következtében – már korábban hazatért a második világháborút, illetve a csernobili katasztrófát követően. Ez utóbbi kérdéskörrel Z. Uherek szolt. (Az 1947. évi cseh áttelepültekről részben a *Kisebbségkutatás* 1996. évi 1. számának 108–113. oldalán található referátum tudósít.)

A morvaországi nyelvi szigetek állapotáról D. Müllerová adott áttekintést történelmi nézőpontból. Így foglalkozott az itteni németekkel, franciákkal, horvátokkal és zsidókkal, viszont a görög, roma és szlovák diaszpórák nem keltették fel az érdeklődését.

Jelentős számban E. Večerková a dél-morva falvakban élő horvátok etnikai tudatának komponenseit mutatta be, Z. Jelínková pedig Mikulovská horvát népi táncait. A prágai jugoszláv csoportok és közösségek tagjai között is voltak horvát nemzetiségűek, mint az M. Moravcová kérdőíves vizsgálatának eredményeiből kitűnt.

A cseh országrészből Brünnbe települt csehek asztaltársaságait vizsgálta meg K. Altman a századfordulón kialakult helyzetnek megfelelően. J. Matuszková a tescheni etnocentrizmus mai megnyilvánulásait elemzi.

A csehországi cigányok témakörét – történelmi aspektusból – I. Láznicková és J. Horváthová dolgozta fel, s ugyanakkor sort kerített a jelen helyzet bemutatására is.

A szlovák kisebbségi tematikát magyarországi a populáció képviselte. E a Krekovičová az itteni szlovákok énekkultúrájáról szóló beszámolóját a *Kisebbségkutatás* 1996. évi 3. számának 308–310. oldalán referáltuk.

Gyivicsán Anna Budakeszi és Budaörs német, illetve Csömör szlovák hagyományú úrnapi ünnepeinek multikulturális elemeit sorakoztatta fel vetítéssel kísért előadásában.

A szlovákiai kisebbségekről szóló beszámoló egy része Besztercebányára koncentrálnak. A város zsidóságának jelentős szerepéről A. Bitušíková (ld. e számunkban ugyanebből a folyóiratból vett angol nyelvű közlemény ismertetését), a csehekéről S. Očenášová értekeznek. J. Darulová pedig a városi társadalom szélére sodródottak sorsát ecseteli.

Két délszláv cukrász családi emlékezetét derítette fel H. Hlòšková az oral-historiográfiai módszert alkalmazva. M. Paríková a háború után Dél-Szlovákiában végbement „repatriálás” etnikulturális kontextusait ismertette hallgatóságával. Végül Z. Škovierová az 1989 utáni szomszédosági kapcsolatok alakulását elemzi egy pozsonyi panelház lakói körében.

A konferencia átfogóbb, tágabb összefüggéseket feltáró előadásai a következők voltak:

– Etnicitás kérdései a népviseletek példáján (M. Ludvíková).

– A közép-európai és a balkáni nemzeti kisebbségek és csoportok kultúrája különös tekintettel az etnikai humanizmus és nacionalizmus közötti képlékeny határvonalra (I. Dorovský).

– A mese interpretálásának módszere az európai és az Európán kívüli kultúrákban, amihez a kutatónak, hogy helytálló következtetésekre jusson, ismernie kell a helyi kultúra (írás- és olvasáskultúra, vallás, a hivatalos kultúra befolyása) keretét (M. Stanek).

A konferencia gazdag és sok témájú anyagából a rendezők gyűjteményes kötetet kívánnak közzétenni.

Futala Tibor

Kisebbségi kultúrák múzeumi bemutatása néhány közép- és kelet-európai országban

Sopoliga, M.: *Muzejna prezentaciã kul'tur nacional'nyh menšin.*
= *Duklã, 44. rik vyd. 1996. 5. no. 62–65. p.*

A svídníki (felsővízközi) Állami Ukrán–Orosz Kulturális Múzeum 1996-ban ünnepelte fennállásának negyvenedik évfordulóját. Szeptemberben ebből az

az alkalomból kétnapos szemináriumot tartottak a kisebbségi kultúrák múzeumi bemutatásának témaköréből. Tíz előadás ismertette a szlovákiai helyzetet, kilenc (főként) a környező országok kisebbségi múzeumügyéről számolt be.

A szeminárium mintegy 80 fős szakmai közönségét a szlovák főhivatalok igazgatók megítisztelték képviselőik jelenlétével. Így Ivan Hudec kulturális miniszteren kívül a kormányhivatal és a belügyminisztérium magas rangú tisztviselői is elutaztak ebbe a távoli kisvárosba. Az ukrán nagykövet ugyancsak részt vett a szemináriumon.

A szokatlanul magas szintű kormányzati jelenlétet a beszámoló összegező passzusai teszik érthetővé: „A szeminárium teljesítette a maga feladatait. A különféle múzeum-szakmai kérdések megoldásán kívül nem akármilyen alkalomként szolgált a kisebbségi múzeumok, főként a svídníki múzeum fejlődésének bemutatására, a Szlovák Köztársaság kisebbségi politikájának megismertetésére, a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődési lehetőségeinek, illetve a szlovákság és más etnikai kisebbségek együttélésének felvillantására a közös hazára földjén. Az efféle speciális múzeumok révén lehet teljes képet adni a szlovák kultúráról és e kultúra felettébb sokszínű etnikai, vallási, rokonsági és közösségi mozaikjairól... És a szeminárium hazai és külföldi résztvevői éppen ebből a nézőpontból értékelték pozitívan a Szlovák Köztársaságot.”

A szlovák nemzetiségi politikáról, amely egyfelől a kisebbségek fejlődését, másfelől integrálását célozza, a szemináriumon a kormányhivatal képviselője, Michal Kaliavský tartott előadást, mindenekelőtt a vonatkozó jogszabályokat ismertetve, rájuk hivatkozva.

Szlovákia kisebbségi múzeumainak fejlesztési koncepciójáról a kulturális minisztérium nevében Zlata Turčanová beszélt. „Sajnos – jegyzi meg a referátó beszámoló, némely információja nem felelt meg a valóságnak.”

Az ünnepelt intézmény igazgatója, Miroslav Sopoliga volt a harmadik előadó. Ő – természetesen – a svídníki múzeum 40 éves múltját ismertette, illetve Szlovákia e legrégebbi nemzetiségi-kisebbségi múzeumának kívánatos jövőjét vázolta fel.

Martin Messa (még mindig) bevezető típusú előadásában a kisebbségi múzeumügy általános problematikájával foglalkozott. Szerinte a nem törzsnemzeti kultúrák dokumentálása és bemutatása részint specializált intézmények, részint pedig honismereti múzeumok révén valósulhat meg. Az egész tevékenységnek a kölcsönös toleranciát kell szolgálnia. Ez az utóbbi gondolat azután különböző változatokban a többi előadásban is gyakran felmerült.

A továbbiakban az elhangzási sorrendtől eltekintve, az egyes országok szerint haladunk az előadások ismertetésében.

A szlovákiai magyar kultúra múzeumi bemutatásának helyzetéről Csütörtöki József emlékezett meg. A révkomáromi Dunamenti Múzeumban külön szervezeti egység foglalkozik a magyar kultúrával, s szervezeti egység bázisán a közeljövőben kerül sor a Magyar Kultúra Múzeumának életre hívására. Ez a szlovákiai kisebbségi múzeumügynek igen jelentős ünnepe lesz. Az elképzelések szerint ennek az intézménynek a teljes kiépítése – tetemes költségei miatt – fokozatosan valósul meg: 1996 és 2010 között.

Az ún. kárpáti németység a második világháborút követő etnikai tisztogatás következtében túlnyomórészt kénytelen volt szlovákiai otthonát elhagyni. A maradék, amelynek ma már külön szervezete van (Kárpáti Német Kulturális Egyesület), 1994-ben szerződést kötött a kulturális minisztériummal az itt élt és élő németység tárgyi emlékeinek múzeumi gyűjtésére és bemutatására. Egyelőre a Szlovák Nemzeti Múzeum speciális szervezeti egysége végzi ezt a munkát egy pozsonyi önálló kárpáti német múzeumi gyűjtemény létesítésének kilátásba helyezésével. A szlovákiai németység Pozsonyban, Selmecbányán, Nyitraprónán, Kézsmárkon és Lőcsén máris 7 épületet vásárolt meg múzeumi célra. Így a pozsonyi központon kívül a többi említett városban is lesz kárpáti német kiállítóterem. Erről Ondrej Pess és Margareta Horváthová számolt be a szemináriumon.

A szintén megfogyatkozott zsidóság tárgyi emlékeinek gyűjtésére, feldolgozására, értékelésére és kiállítására (előadó Gabriela Gabanová) 1991-ben ugyancsak a Szlovák Nemzeti Múzeum vállalkozott, ahol is 1994 óta külön szervezeti egység gondozza a gyarapodó „hagyatékot”. A holocaust ártományában erre a tevékenységre is szükségképpen rávetül.

A roma kisebbség kultúrájának múzeumi megjelenítéséről szóló koncepciót Ivan Lukáč ismertette. A kulturális minisztérium 1993. évi döntése szerint a koncepció megvalósítása a homonnai honismereti múzeumra vár, amely már is hozzálátott a hagyományos roma mesterségek emléktárájának és a cigányfolklor termékeinek összegyűjtéséhez. Állandó kiállítást mindebből majd akkor lehet szervezni, ha egy romos kastély rekonstrukciója megvalósul.

Csehország mindenekelőtt egy „csehszlovák történettel” volt érintve a szemináriumon az 1925 és 1948 között létezett prágai Ukrán Múzeum ügyében. Az intézménynek 1944-ben több mint egy millió tárgya volt, amelynek kb. egy negyede bombatámadás során semmisült meg. 1948-ban a múzeumot felszámolták, de csodák csodája: állományának többsége Ukrajnában került elő (előadó: Nikola Mušinka).

A másik csehországi témáról, a brünni roma kulturális múzeumról Ilona Láznicková beszélt. E gyűjtemény érdekessége, hogy polgári kezdeményezés-

nek köszönheti a létét (1994), ám azóta költségvetési dotációban is részesül. Hatékonyságát korlátozza, hogy nincs kiállító tere.

Magyarországot két előadás reprezentálta. Andó György a dél-alföldi szlovákság anyagi és szellemi kultúrájának dokumentálásáról számolt be. Ezt a feladatot a békéscsabai szlovák múzeum a Munkácsy Mihály Múzeummal vállalva látja el. A múzeum egyik céljának a magyarországi szlovákok nemzeti tudatának erősítését tekinti.

Fatuska János (a közleményben: Hans Fatuska) előadásában kiemelte, hogy mind a Magyar Néprajzi Társaság (1880), mind pedig a Néprajzi Múzeum (1882) korántsem csak a magyarsággal foglalkozott, hanem a Kárpát-medence valamennyi etnikumával, s mindvégig az érdekelt etnikumok testvéri egyetértésének és együttélésének kialakításán fáradozott. A második világháborút követő kényszerű népmozgások fő kárvallottai Magyarországon is a németek voltak, s hosszú ideig itt sem vétettek kisebbség számba. Múzeumuk – Tatán – 1972-ben jött létre. Jelenleg több mint 20 ezer gyűjteményi egységgel rendelkezik. Különböző más magyarországi múzeumok is foglalkoznak a német kisebbség kultúrájával.

Ukrajna, pontosabban: Kárpátalja nevében az ungvári Pavol Fedák szerepelt. Mondanivalójának lényege, hogy a kisebbségi kultúrák emlékeit különböző kárpátaljai múzeumok gyűjtik és tárják fel. Az 1989. évi népszámlálás szerint a régió lakosságának (1,3 millió állampolgárnak) 78,4%-a ukrán, 12,5%-a magyar, 2,4%-a román, 0,6%-a szlovák és 0,3%-a német. A kisebbségek anyanemzeteinek intézményei általában intenzíven támogatják a múzeumi tevékenységet is.

A jugoszláviai és horvátországi ukrán (ruszin) kisebbség kulturális törekvéseit Miron Zsíros mutatta be előadásában. Az itteni szórvány a XVIII. század közepe táján költözött jelenlegi lakóhelyére. Kulturális központja Oroszkeresztúr, ahol 1968 óta ruszin múzeum is működik.

Lengyelországban a roma-témát elsőként a tarnovi vajdasági múzeum karolta fel 1979-ben, amikor is kiállításon mutatta be a kultúra emlékeit. Azóta itt külön szervezeti egység foglalkozik a romákkal. Ez 1990-ben állandó kiállítást szervezett róluk. Különböző több területi múzeumban is található roma részgyűjtemények (előadó: Adam Bartosz).

A lengyelországi lemákok kultúrájával több lengyelországi múzeum foglalkozik hivatásszerűen. Leggazdagabb gyűjteményeik Sanokban, Nowy Sączben és Zindranowyban található (Danuta Vlin-Olbert és Fedir Gocz beszámolója).

Ukrán múzeum New Yorkban is létezik 1976 óta. Noha az intézmény magán kezdeményezésre jött létre, de az állami költségvetés is támogatja az előadó, Ljubov Volinec közlése szerint. Különösen kiállítási és publikálási tevékenysége dicsérendő. 1935-től ukrán egyházi múzeum is található a New York melletti Stanfordban.

Futala Tibor

Történelmi kibékülés német–francia mintára? A román–magyar kapcsolatok alakulása

Historische Aussöhnung nach deutsch–französischem Vorbild? Zum Stand der rumänisch–ungarischen Beziehungen. = Osteuropa, 48. vol. 1996. 10. H. 525–532. p.

A korábbi magyarországi sajtóközlemények válogatásának bevezetőjében Hauszmann János Iliescu román elnöknek a második bécsi döntés 1995. évi 55. évfordulójára időzített – a német–francia kibékülés példáját célzó – csomagtervnek előzményeit és körülményeit foglalja össze a trianoni döntéstől kezdődően. (Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés értelmében, mint ismeretes, Románia 43 ezer km² területet adott vissza Magyarországnak mintegy 2,5 millió lakossal.)

A párizsi európai biztonsági konferencián 1995-ben aláírt magyar–szlovák alapszerződés nyomán a román külpolitika lépéskényszerbe került, amelyet az elnök az említett csomagtervvel kívánt abszolválni. A magyar fél egyébként azért nem írt alá a keleti szomszédal a szlovákhhoz hasonló alapszerződést, mivel a román fél nem járult hozzá a kisebbségek kollektív jogainak elismeréséhez. Ennek folyományaként a román fél a NATO-ba és az Európai Unióba való bekerülés esélyét veszítette volna el valamilyen pozitív kezdeményezés nélkül.

A válogatás törzsét a román elnök kezdeményezése nyomán íródott budapesti sajtóközleményekből (Magyar Nemzet IX. 28., Esti Hírlap IX. 28., Új Magyarország IX. 14., Magyar Hírlap VIII. 31., Heti Világgazdaság IX. 30.) készített kivonatok teszik ki. A Magyar Nemzet és az Új Magyarország szerkesztőségi cikket szentelt az ügynek, s hasonlóan fajsúlyosnak minősíthető a HVG cikke Tamás Gáspár Miklós tollából.

Érdemes a címeket is felsorolni: Megbékélés vagy alapszerződés. Bukarest lépéskényszerben (MN), A Balkánon minden másképp van (EH), Őszintén Európáért (ÚM), Alapszerződés helyett? (MH), Ajánlat Havasalföldről (HVG).

A Magyar Nemzet cikke arra emlékeztet, hogy Iliescu évfordulóhoz kötött javaslata erősen belpolitikai színezetű is: washingtoni útja előtt, erősen romló

hazai megítélés szorításában és a remélt NATO-belépési folyamathoz hozzásegítő akcióként született.

A megelőző félévben a román külpolitika erős defenzívába szorult, hisz sem a magyarokat nem sikerült elszigetelnie – sőt ők kerültek előnyösebb megítélés alá a szlovákokkal kötött alapszerződés folytán –, sem az ukránokkal vagy oroszokkal nem sikerült megállapodásra jutnia. Ráadásul Romániában – mondja a MN 1995 szeptemberében íródott cikke – önkormányzati, s 1996-ban parlamenti és elnökválasztások vannak napirenden, s Iliescu korántsem tapasztalhat előnyös hozzáállást választópolgárai részéről. Kérdés, hogy az új kezdeményezés mit ér, hiszen számos kérdésben nem megy tovább a már elért kompromisszumoknál, a nemzetiségekkel való bánásmód tekintetében javasolt „viselkedési kódex” pedig a szakértők megítélése szerint könnyebb fajsúlyú lenne a nemzetközi jog mérlegén, mint egy alapszerződés. A legvitatottabb kérdés a kisebbségeknek adandó kollektív jogok megítélése, hiszen Iliescuék politikája ezt olyan érveléssel utasítja el, hogy a kollektív jogok vezettek a csehszlovákiai szudétánémet mozgalommal való hitlerista visszaéléshez. A magyar fél részéről most valószínűleg nem elégséges azt hangsúlyozni, hogy még nem érkezett válasz az alapszerződéssel kapcsolatos budapesti javaslatokra. A magyar politika akkor jár el helyesen, ha Iliescu javaslataira pozitív választ ad, ugyanakkor a jó alapszerződés elérését tekinti elsődendő feladatának.

Az Új Magyarország cikke a marosvásárhelyi S. Enache nyilatkozatát ismerteti a román elnök beszédére reagálva. Enache szerint Iliescu helytelenül sugallja a magyarok kollektív bűnösségét a bécsi döntőbíráskodás évfordulóján. Emiatt az elnöki nyilatkozat kiindulópontja gyökeresen hamis. Történelmi féligazságokra seholy sem épülhet valós kibékülés, ellenkezőleg: egy ilyenre való törekvés óhatatlanul az egyik fél frusztrálódásához vezethet. Az elnöki nyilatkozat s bármiféle közös nyilatkozat mindenképp kevesebb, mint egy szerződés. Ha tehát a román elnök igazi megbékélést szándékozik elérni, akkor legfontosabb feladata az legyen, hogy minden erejével egy mindenki számára elfogadható tartalmú alapszerződés létrejöttét segítse elő – hangsúlyozta a Pro Európa Liga elnöknője.

A Magyar Hírlapban Scipiades Iván rámutat, hogy Iliescu nyilatkozata olyan tárgyalásokra vonatkozó javaslatokat tartalmaz, amelyek az alapszerződést célokkal párhuzamosan vagy épp azok helyett folyhatnának. Ugyanakkor a három kidolgozni javasolt dokumentum tekintetében nem világos, milyen súlyúak lehetnek azok a nemzetközi jog szintjén. Az alapszerződés jelentőségét az adja meg, hogy parlamenti ratifikálással válik hivatalossá és hatályossá. Iliescu ismét a határkérdésekkel operál, jóllehet Budapest már 1995 elején világos-

sá tette, hogy az alapszerződésben is vállalja bármiféle jövőbeni határkérdés felvetésének elutasítását. Ha tehát Iliescu beszédében ismét e kérdéssel küszködik – mondván, Magyarország valójában határmódosításokról álmodik –, akkor meg lehet őt magát kérdezni, hogyan van az, hogy Románia az egyetlen európai ország, mely hivatalosan változtatni kíván saját határain (területeket követelve Ukrajnától, egyesülést előirányozva Moldovával). 1995 márciusában Románia nem fogadta el az Európa Tanács 1201-es határozatának beépítését az alapszerződésbe, s ezzel a megállapodás kútba esett, miközben Pozsony és Budapest alapszerződése ennek köszönhetően megszületett. Magyar oldatról a román elnök nyilatkozatát megelőzően újabb javaslatokkal éltek az alapszerződés létrejötte érdekében – erre nem született román válasz, s Iliescu nyilatkozata semmiképp nem tekinthető annak. A legnagyobb kérdés a kisebbségek kollektív jogainak elismerése és a nemzetiségek számára biztosítandó autonómia lehetősége. Iliescu javaslatát arra a megfontolásra építi, hogy Magyarország és Románia csak együttesen léphet be a NATO-ba és az EU-ba. Ez azonban erősen kérdéses. Ha egyáltalán ilyen kibővítés megvalósul, akkor bizonyára Lengyelország, Csehország, Magyarország és Szlovákia jöhetnek számításba.

Tamás Gáspár Miklós cikke bevezetésében jól elveri a port a korábbi Antall–Boros-kormány konfrontációs politikáján, majd leszögezi, hogy a középbal kormány külpolitikája közös kormányprogram megvalósításán fáradozik Göncz Árpád támogatása mellett. E kormány külpolitikája máris eredményes a határon túli magyar kisebbség helyzetének javításában. Végső soron e helyzeten érdemben a román, szlovák és szerb demokraták fognak igazán javítani. A magyar külpolitika egyetlen esélye abból következhet, ha a szomszéd országokban minden olyan politikai erővel dialógust képes folytatni, amely a megértést és kibékülést komolyan gondolja. Más erők csak nemzetközi vagy belső érdekeik szem előtt tartásával képesek belátni, hogy az országaikban élő magyar kisebbség politikai tényezővé vált. Ezt mind Mečiarnak, mind Iliescunak vagy Miloševićnek meg kell értenie. A Horn-kormány külpolitikai sikerei és parlamenti stabilitása el kellett, hogy gondolkottassa a szlovák és román politikusokat. Iliescu mostani nyilatkozatával mintegy kiszabadította magát „politikai háziőrizetéből”. Igen megfontolt választ igényelnek javaslatai. Nem túl szerencsés e javaslatokat Iliescu múltjára történő hivatkozásokkal megtorpedőzni. A lényeg ugyanis – meglehet – abban rejlik, hogy a román nyilvánosság hisz az elnöknek, s maga is szükségesnek tartja a történelmi kibékülést. Akárhogy is van, biztos, hogy Iliescu javaslata a román politika radikális fordulatról tanúskodik. A javaslatokat mind a budapesti, mind az erdélyi magyar

politikusoknak üdvözölniük kell. Iliescu nem a magyarok barátja – nem is lenne nagy művészet egy barátal megállapodást kötni. A bizalmatlanság lelki falait nagy nagyvonalú hozzáállással lehetséges lebontani. Akik válaszatlanul hagyják Iliescu javaslatát, azokról olyan gyanú ébredhet, hogy felelőtlen ultranacionalisták határozzák meg politizálásukat. A mostani havasalföldi ajánlat kihívást tartalmaz: képesek-e a címzettek leküzdeni előítéleteiket, továbbá saját lelkiismeretükkel is szembesülni, hisz a magyarországi kisebbségi helyzet is lehetne jobb.

Sonnevend Péter

A kisebbségi „híd” és törései lengyel–német és cseh–német viszonylatban

Witkiewicz, Zbigniew: *Nationale Minderheiten als Brücke zu einem besseren Verständnis zwischen Deutschen und Polen sowie zwischen Deutschen und Tschechen? = Deutsche Studien*, 1996. 130. H. 164–188. p.

„Kisebbség”-ügyben világunk helyzete, de még szűkebb kontinensünké is egyre áttekinthetlenebb. A néhány meggyökeresedett alapdefiníció is üres fogalomná válik az elemeikben és körülményeikben új meg új módon érzékelt, egyben folyamatos mozgásban lévő etnikai viszonyok tükrében. Már a „kisebbség” fogalma sem egyértelmű: kollektív települtségű, „őshonos”, integrálatlan migrációs csoport; történeti környezetbe integrált, politikai átrendezéssel kreált kisebbség stb. A tanulmányíró egyéni kísérletet tesz a *kisebbségi lét* paramétereinek átgondolására, mindenekelőtt hangsúlyozva azt, hogy a gyakorlati létezőmódot a *paraméterek összessége* együttesen és *eseti konkrétuság*gal határozza meg:

- környezeti –szociológiai, politikai–körülmények;
- a hagyomány és a hagyománytudat minősége;
- a csoportszervezettség erőssége;
- az identitáskép mértéktartása (az asszimiláns-szeparatista, illetve az oppor-tunus–egoisztikus szélsőségei között);
- nemzetközi, államközi politikai erőter mlyensége (különös tekintettel a befogadó állam és az „anyaország” közötti kapcsolatokra).

A szerző mindezt az igen bonyolult lengyel-, illetve cseh–német többségi–kisebbségviszonyok áttekintéséhez bocsátja előre.

A több rétegű lengyel–német együttélés, a közösen lakott területek, a területnyerések és -vesztések sok évszázados történetében csak a *kései XIX. századig* visszamenve, Németország mint hódító ott szerepel a háromfelé osztott Lengyelország térképén Sziléziától Kelet-Poroszorszáig. Az 1871–1918 közötti császári német korszak együtt járt a német és lengyel lakosságú lengyel területek nagy léptékű *németesítésével*. Mindeközben a félproletár német és lengyel tömegek köréből sokan Amerika felé vették útjukat, és lengyel munkások érkeztek a Ruhr-vidékre is. („*Ruhr-lengyelek*”, „*westfalczyzy*”).

Az 1918-as újraegyesítés nyomán lengyel részről a volt „felosztási” területen található német etnikumot diszkriminálták. Joghátrányai és kisebbségi sérelmei később a megelégedő német revansizmus és irredentizmus számára szolgáltattak érveket. 1941-ben a lengyelországi német kisebbség elérte az 1 millió főt; a fehéroroszok, az ukránok, illetve a zsidók után a negyedik legnagyobb kisebbség volt. S bár erőteljes kivándorlása következtében létszáma 1939-ig a harmadára apadt, a maradék sem vált lojálissá a lengyel állam iránt.

De a német revans sem váratott magára túl sokáig: 1939-ben Németország agresszorként tért vissza lengyel földre, ezúttal az ország egészére jogot formálva. (Kivéve a Molotov–Ribbentrop-paktummal szovjet kézre játszott, legkevertebb lakosságú keleti sávot, ahonnan a Birodalom a németeken önkéntes alapon kivonta. –K. S.) A náci Németország akciója a lengyelség teljes alávetésére irányult. E korszak rabszolgamunkára hurcolt lengyel tömegei és leszámazottaik végül a legyőzött s még eredeti határaiban is megnyirbált Németország *lengyel* „migrációs” kisebbségét gyarapították tovább.

A szabad Lengyelországnak sajátos jóvátételben volt része: miközben a szovjet aspiráció tárgyát képező keleti sáv tényleg elveszett, cserébe 6-7 évszázada német fennhatóság alatt álló területeket kapott több millió némettel egyetemben. A német lakosság „hazaszármaztatása”, miközben a háborúban győztes Szövetségesek szemében mindössze járulékos körülménynek tűnt (addigra *ú.* milliók menekültek el már keletebből), valójában egyet jelentett e lakosság teljes jogfosztásával, ami –az ún. verifikálás nyomán –az új állampolgárság megtagadásában, majd kitoloncolásában öltött formát (1945-1947). A kitelepítésből ugyanakkor kimaradtak (akár akaratok ellenére is) azok a kevert etnikumú (főként felső-sziléziai) csoportok, amelyek esetében az új lengyel demokrácia hazafias leleménye feltételezte a szláv autochton eredetet („*autochtonok*”), és meg volt győződve „visszalengyelesítésük” helyességéről és jogosságáról. Számukra az állampolgárság megadását ugyan egészen 1953-

ig késleltette, de mint „lengyeleket” megtartotta őket. Ők azok, akiknek létszáma a makacs kivándorlással ugyan nagyjából megfeleződött, de maradékuk 1989-90 körül, még mindig közel milliós lélekszámban, német kisebbségként támadt fel (vö. *Kisebbségkutatás*, 1996. 2. sz. 154–155. p.)

A kiritkított terület természetesen feltöltődött az elcsatolt keletről „repariált” és máshonnan telepített lengyelekkel, de így sem sikerült rajta tiszta etnikai viszonyokat teremteni. Ráadásul időközben a nemzeti etnikumnak is létszámvesztéseket kellett elviselnie: az 1945-ös és az 1981-es emigrációs hullámot és a folyamatos disszidálást, nem utolsósorban egyre növelve a németországi lengyel kisebbséget, melyet jelenleg az új gazdasági migráció bővít még tovább.

A sok irányú igénybevételnek kitett Németország a rendszerváltás után a lengyelországi németek iránt is hangsúlyosan elkötelezte magát, számukra politikai, humanitárius és anyagi természetű segítséget ígérve. Ezekből sok mindent valóra is váltott, illetve vált. A fő probléma az, hogy Lengyelország egészét kell gazdaságilag hathatósan segítenie ahhoz, hogy a németek ne váljanak kiváltságossá.

A lengyel politikai rendszer, a Németországgal kötött egyezményekhez is kapcsolódva, pillanatnyilag szintén megteszi a tőle telhetőt. A kisebbségi paraméterek dolgában mégis nagyon sok a hiányosság. Különösen a németek fiatalabb generációiban vannak alig szocializált csoportok, amelyek identitása kialakulatlan, elvont, miközben gyakorlati igazodásukban alapvető a gazdasági elem. Ezért is inkább elköltöznének, vagy a határrevíziót fogadnák szívesen.

A helyzet fonákságát egyébként mutatja, hogy a lengyelországi németek lehetőséget kaptak a kettős állampolgárságra, ami természetesen szemet szúr a lengyelek körében, különösen amikor a határon túli támogatások megszerzése vagy a katonai szolgálat megtagadása formájában manifesztálódik. A szilésiai különleges gazdasági övezet elképzelése pedig a még kezdetleges lengyel gazdasági szabályozási rendszer buktatóin akadtt fenn. A legutóbbi időben elérkezni látszik a nagy etnikai felbuzdulás apálya: a közéleti, politikai aktivitás csökken, a képviselői lehetőségek kimerítetlenek maradnak, a végképp kiöregedő idős vezetők helyét a fiatalabbak kevésbé igyekeznek átvenni. De azért lehet még valódi etnikai jövője is ennek a lengyelországi kisebbségnek.

Csehok és németek

A csehországi németek, főképp a *szudétanémetek* előtörténetét és 1945 utáni elűzését a *Kisebbségkutatás* már többször érintette, ezért az ismertetés ide

vonatkozó részét lerövidíthetjük. Egyidejűleg azonban ki is kell azt egészítenünk a máig eleven cseh-német vitában új fejezetet nyitó aktuális –megbékélési –fordulat hírével.

A két világháború között mintegy 3 milliónyi szudétánémetség a cseh–morva belső tájak különböző német csoportjaival együtt a Habsburg-világ örökségként szállt a Csehszlovák Köztársaságra, és vált a német birodalmi aspirációk célpontjává. Az ipari centrumjellegével is csábító Szudéta-vidék 1938-as német bekebelezése a kompakt etnikai övezet lakosságának széles körű igénylésével ment végbe, ami a csehszlovák szuverenitás helyreállítását követően kollektív megbélyegzést, üldöztetést, vagyoni kisajátítást, illetve lengyelországihoz hasonló tömeges kitoloncolást vont maga után. (Mint ismeretes, a szlovákiai németeket és magyarokat szintén érintették ezek az átfogó intézkedések.

A kitelepített németek később a hidegháborús időszak „nyugat-német revansista uszító” kórusába voltak kénytelenek betagozódni, ha hallatni akartak magukról, a rendszerváltás nyomán pedig őszintén reménykedtek a rehabilitáció és a kárpótlás valamilyen formájában. Érdekképviselőik, olykor türelmetlenül, hangot is adott ennek, és a német kormány is igyekezett a kérdést napirenden tartani. A cseh fél, a balos revansizmusba bújtatott nacionalizmus más, új pártszíneiben sem volt hajlandó többet feljárnani, mint a kölcsönös „megbékélést”, noha az 1968-as emigráció egyszer már vette a fáradságot a történetek maradéktalan elítélésére.

Az 1996 decemberében végre elfogadott, bár hivatalosan még ki nem hirdett cseh–német *megbékélési nyilatkozat* (a „kölcsönösen”, de meghatározott „időbeli sorrendben” elkövetett vétségekre vonatkozóan) aligha tehet pontot a vitára. Azonnal hangot is kapott a radikális csoportok csalódottsága és elégedetlensége. Az ismertetett tanulmány, még a nyilatkozat elfogadását megelőző helyzetről szólva, az egykori kitelepítésből valamilyen formában kimaradt töredék formálódó szerepére irányítja a figyelmet, e maroknyi kisebbség etnikai feltámadásától várja a jövő gyakorlati lehetőségeit.

Kisebbségi „híd” vagy labirintus?

A mai Lengyelország, illetve Cseh Köztársaság német kisebbsége felettébb sajátos képződmény. Az első esetben „jaltai úton-módon” kéretlenül keletkezett, a másodikban pedig láthatatlanná tett etnikum, melynek kontinuitása helyrehozhatatlanul sérült. Esetében a többségi környezet toleranciája is kérdéses. Jellemző epizód a *Schindler listája* c. film cseh fogadtatásának zavarodottsága a „jó” szudétánémet figurájával kapcsolatban.

Mindkét –eredetileg egybefüggő– régióban ott sötétlik a háborús kataklizma és a kegyetlen utójáték traumája, a kitaszítottak árnyéka. A kitelepítettek és a később távozók a háború utáni két Németország gyökértelen etnoszociális csoportjaiként keresték helyüket, ex negativo őrizve a származási csoportidentitást.

A németországi –migrációs jellegű– *cseh*, illetve *lengyel kisebbség* csoportértéke kezdetleges és túlságosan mozgó jellegű ahhoz, hogy „hídállást” képezzen a származási és a befogadó ország közötti érintkezéshez. A „kötődés” ez esetben is elsősorban negatív karakterű. De velük kapcsolatban azért számolhatunk még pozitív elmozdulással: pl. kiépülőben van a lengyelek országos szintű önszerveződése.

A létező, a töredékes és a rontott identitások itt áttekintett heterogenizált-ságukban és szórtságukban messze nem felelnek meg annak a sajtóbeli és diplomáciai szóhasználatban emlegetett „híd”-modellnek, amelyen át az államok és nációk közötti közlekedés útjai vezetnének. Önerőből sem a kisebbségek, sem a többségek nem képesek arra, hogy újraformálják a történelmileg – s nem is pusztán csak önhibájukból – elrontott viszonyt. Ha várhatunk valamit e tekintetben a jövőtől, úgy az a konkrét kötődésektől független *európai konvergáció*, az egyszerre regionális és globális – gyakorlati síkon mozgó és ideológiamentes – együttműködés merőben új típusú mikroklímája, melyben valamennyi kisebb és nagyobb csoport a maga igénye és érdeke szerint találhatja meg helyét és önazonosságát.

Komáromi Sándor

Nemzeti mítoszok és nemzetközi kapcsolatok. A lengyel-litván viszony 1989 és 1994 között

Snyder, Tim: National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989–1994. = East European Politics and Societies, 9. vol. 1995. 2. no. 317–343. p.

A Varsói Szerződés országai közül Lengyelország alakított először, 1989 augusztusában olyan kormányt, amelynek vezetője nem kommunista politikus volt, a szovjet köztársaságok közül pedig elsőként Litvánia nyilvánította ki függetlenségét 1990 márciusában. E két, még továbbra is a szovjet hatalom árnyékában élő országnak létérdeke lett volna mielőbbi egyezményt kötni. erre azonban csak 1994 áprilisában került sor. A késlekedés oka az a szerepkör, amit a történelmi mitológia játszott a litván–lengyel viszony problémáinak meghatározásában.

Amikor 1990. március 11-én Litvánia kinyilvánította függetlenségét, Izland volt az egyetlen ország, amely diplomáciailag azonnal elismerte. A még szovjet katonákkal megrakott Lengyelországnak több veszténivalója volt, de ha nyíltan nem is merte még elismerni Litvániát, Krzysztof Skubiszewski külügyminiszter kinyilatkoztatta, hogy Vilnius (a két világháború között ez a város Lengyelországhoz tartozott) „többé nem lengyel, hanem immár litván város”. A lengyel Sejm határozatba foglalta, hogy függetlenséget remél Litvánia számára, és meghívták Varsóba Kazimiera Prunskiene litván miniszterelnököt is. A megkötött gazdasági egyezmény aláírta azt a szovjet szándékot, hogy Litvániát gazdaságilag elszigetelje.

Amikor 1991. január 13-án a szovjet hadsereg lerohanta a vilniusi televíziót, a lengyel támogatás megduplázódott: Varsóban litvánbarát tüntetés kezdődött a szovjet követség előtt, a lengyel kormány pedig az EBEÈ összehívását kérte, és a litvánokat bevette saját delegációjába.

Lengyelország az 1991. augusztusi moszkvai puccs után az elsők közt vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Litvániával. Ekkor azonban, 1991. szeptember 5-én –ugyanazon a napon, amikor Lengyelország elismerte Litvániát –a litván kormány föloszlatta a vilniusi és a Šalčininkai önkormányzatokat, éppen azon régiók önkormányzatait, ahol a litvániai lengyel kisebbség fele él. A litván kormány ezt a lépését, amely a tárgyalások kezdete előtt nem harmonizált azzal a lengyel kijelentéssel, hogy „tartózkodni fognak olyan akcióktól, melyek a nemzetiségi szerkezet megváltoztatását céloznák”, azzal magyarázta, hogy e két regionális önkormányzat lengyel vezetői a moszkvai puccskísérletet támogatták. A helyi újságok valóban szovjetbarát propagandát fejtettek ki, s némely Šalčininkai körzetbeli lengyel vezető nyilvánosan fegyveres harcra szólított fel Litvánia ellen. A litván parlament tíz lengyel képviselőjéből hatan tartózkodtak a litván függetlenségi nyilatkozat 1990. márciusi megszavazásakor. Moszkva sem volt tétlen: a litván szállítások leállításakor Vilnius és Šalčininka tovább kapta az ellátást, igaz: a két régióban a sorozásokat is folytatták a szovjet hadseregbe. A különállást mutatta, hogy a két régió lakosainak még egyharmada sem vett részt a litván függetlenségi népszavazáson, viszont a Szovjetunió jövőjét illető 1991. márciusi népszavazáson, amit Litvánia többsége bojkottált, a vilniusi és Šalčininkai lengyelek aktívak voltak.

Miközben Litvánia függetlenségéért harcolt, a litvániai lengyelek egy Litvánián belüli autonómia megalakítását kezdték szorgalmazni. Ezt Gorbacsov, a szovjet sajtó és titokban a KGB is támogatta, azzal a litvánok számára célzott fenyegetéssel, hogy ha Litvánia önállósul, Vilniust és környékét Oroszország vagy Belorusszia kapja meg. Ezek ugyanazok a területek, amelyeket Litvánia

a Molotov–Ribbentrop-paktum után kapott a Szovjetuniótól, s amelyek a két háború között Lengyelországhoz tartoztak.

A litván–lengyel megállapodás fő akadályja azonban nem ez a nagyhatalmi adok-veszek volt, hanem az 1920-as Żeligowski-agresszió megítélése maradt. 1920 októberében ugyanis, egyetlen nappal azután, hogy Lengyelország és Litvánia egyezményt kötött az ellenségeskedések beszüntetéséről, Lucjan Żeligowski tábornok vezetésével lengyel csapatok támadták meg és foglalták el Vilniust, és ennek folyományaként a várost később Lengyelországhoz csatolták. 1992 januárjában hiába történt litván–lengyel megegyezés arra vonatkozóan, hogy egyik fél sem támaszt területi követeléseket egymással szemben. A litván parlament 11 tagja Saudargast arra szólította fel, ne írja alá a megállapodást, mert az „legalizálja az agressziót”. A követelmény az volt, hogy Lengyelország ítélje el Żeligowski tábornok 1920-as erőszakos beavatkozását. Ennél is tovább ment a másik oldalon a Sejm néhány képviselője, aki azzal érvelt, hogy mivel Lengyelország és Litvánia megegyezett abban, hogy a Molotov–Ribbentrop-paktum törvénytelen volt, Lengyelországnak valamilyen árat kellene követelnie Vilniusért. Litvániában a Sajudis és néhány nacionalista csoport aktivistái viszont kijelentették, hogy mivel Lengyelország nem ítéli el Żeligowskit, Lengyelország és Litvánia közt továbbra is fennáll a hadiállapot.

A központi Żeligowski-elítélésen kívül a litván–lengyel szerződés elhúzódsának másik tényezője a litvániai lengyel kisebbség autonómiájának mértéke körüli vita volt. Az említett politikai autonómiakövetelések helyett a lengyel kormány a kulturális autonómia helyi kisebbség által képviselt követeléseit támogatta (nyelvhasználat, saját egyetem), különösen mivel a lengyel kisebbség nagyon tartott attól, hogy még a szovjet fennhatóság alatt a nyolcvanas években megindult erős litvánosodás egészen ellitvánosítja őket. Persze: némely litván nacionalista szerint ez nem litvánosítás, hanem visszalitvánosítás, hiszen még a nyugati közönség számára készült komoly litván tanulmányokban is olvasható volt az a nézet, hogy a litvániai lengyelek „ellengyelesített litvánok”. Valójában, legalábbis ami az értelmiségieket illeti, inkább eloroszosított lengyelek voltak, mivel a szovjet időszak alatt bármi előrehaladáshoz párttagságra és orosz nyelvhasználatra volt szükség. A litvániai lengyel kisebbség nem tanult litvánul, s most, hogy az önállóság elnyerése után litván hivatalnokok intézik a privatizációs ügyeket, a nagyjából gazdálkodó, mezőgazdaságból élő lengyel kisebbség félti az érdekeit.

A lengyel–litván egyezmény megkötésének ügyét a Vilnius-környéki területi választások elhúzódsága tovább hátráltatta. Amikor 1992 márciusában a len-

gyel külügyminisztérium konzuli osztályának vezetője tiltakozott a varsói litván ügyvivőnél a választások időbeli eltolódása miatt, ezt a litvánok belügyeibe történő beavatkozásként sérelmezték. Landsbergis 1992 májusában külföldi közönség előtt kijelentette, hogy „a főként falusi lengyel népesség elégedett a helyzetével”. Ugyanakkor a Rzeczpospolita azt írta Varsóban, hogy a litvániai lengyel képviselők nem ismerik az Emberi Jogok Helsinki Bizottságának (1991-es) jelentését, amelyben az áll, hogy a helyi önkormányzatok felosztása arra példa, hogy egyes litvániai lengyel aktivisták miatt a lengyel kisebbséget kollektíve vonják felelősségre. Erre Ozolas, a litván parlament regionális ügyekkel foglalkozó bizottságának elnöke úgy nyilatkozott az újságíróknak, hogy Oroszország és Lengyelország a kisebbségi ügyeket felhasználva beavatkozik a litván belügyekbe. 1992 júliusában végre megszavazta a litván parlament a választások megtartását, s azokra november 22-én sor is került Vilnius és Šalčininkai körzetében a szükséges 50%-os részvétellel. Az új regionális önkormányzatok 1993 februárjában megkezdték működésüket, s így ez többé nem képezett akadályt az egyezmény megkötése előtt.

Ismét a Želigowski-ügy képezte az egyezmény megkötésének fő akadályát. Amikor 1992 őszén a Želigowski-agressziót igazoló röplapok jelentek meg Vilniusban, a litván képviselőházban elhangzott, hogy „a Želigowski-invázió olyan állami banditizmus volt, amely cinizmusában csak a Molotov–Ribbentrop-paktumhoz mérhető”.

1992 novemberében az Algirdas Brazauskas-vezette párt (az egykori Litván Kommunisták Párt utódja) szerzett parlamenti többséget. Kijelentette, hogy új kurzus kezdődik a Lengyelországgal való kapcsolatokban: a történelmet a történészekre kell hagyni, és gyorsan meg kell kötni az egyezményt.

A tárgyalások ennek ellenére továbbra sem vezettek sikerre. A lengyel fél engedett ugyan a lengyel egyetem és a területi autonómia ügyében, de kétoldalú egyezményben semmiképp sem tudott elképzelni olyasmit, hogy egy történelmi eseményt (a Želigowski-agressziót) egyoldalúan ítéljenek el. Áthidaló megoldásként a litvánok azt javasolták, hogy a történelmi kérdéseket nem érintő egyezmény mellett külön nyilatkozatban ítéljék el az 1920-as agressziót. Az álláspontok négy újabb tárgyalási forduló után sem változtak.

Elmozdulást az 1994-es év elején az hozott, hogy Zsirinovszkij orosz parlamenti előretörése után kijelentette, hogy a balti köztársaságok függetlensége ellen fog harcolni, miközben Litvánia elsőként kérte a volt szovjet köztársaságok közül a NATO-ba való felvételét. A litvánok azt is megértették, hogy ha Lengyelországot felveszik a NATO-ba és Litvániát nem, ők könnyen visszamaradnak az orosz érdekszférában. Azt szintén érzékelték, hogy a barátsági

egyezmény hiánya hátráltathatja az európaiakhoz, vagy akár csak a visegrádi hármakhoz való kapcsolódásukat. Részben Wałęsa nyugtató üzenetének hatására is („Nem szabad, hogy a múlt elnyomja a jövőt”) 1993 végére körvonalazódott egy történelmi deklarációk nélküli együttműködési egyezmény szövege. Igaz, a litvániai lengyel kisebbség úgy érezte, hogy a leendő egyezmény kiszolgáltatja őket a litván kormány kénye-kedvének, a litván nacionalisták pedig még mindig a lengyel bocsánatkérést követelték. A közvélemény nagyobb része azonban 1994 elején Litvániában már pártolta a történelmi előzmények felháyntorgatása nélküli megállapodás megkötését Lengyelországgal. Hathatós érvnek bizonyult Brazauskas és Gylys magyarázata arról, hogy a nyugat-európai integráció éppen azáltal vált lehetségessé, hogy a régi ellenségek kiengesztelődtek és megtanulták az együttműködést.

1994 áprilisában így végre megszületett a lengyel–litván megállapodás. A vilnusi aláírás alkalmával Wałęsa lengyel elnök nem beszélt a történelemről, hanem hallgatói meglepetésére arra biztatta a helyi lengyeleket, hogy legyenek lojális állampolgárai Litvániának. További jelképes jó szándékú gesztusként a lengyel és a litván parlament ugyanazon a napon: 1994. október 14-én ratifikálta a szerződést. A történelmi mítoszt legyőzte a nemzetközi kapcsolatok szükségességének józansága.

Tokai András

Európai védelmi és biztonságpolitika: a NATO, a Nyugat-Európai Unió és az Európai Unió szerepe

Bailes, Alyson J. K.: *European Defense and Security. The role of NATO, WEU and EU.* = *Security Dialogue*, 27. vol. 1996. I. no. 55–64. p.

Szerzőnk a brit Külügyminisztérium biztonságpolitikai osztályvezetője, ugyanakkor e tanulmánya – mint azt rangjából kifolyólag illik is hangsúlyoznia – kizárólag az ő személyes véleményét foglalja össze 1995 végén. Az időpont szerinte egyszerre túl korai, másrészt túl késői ahhoz, hogy világos képet lehessen adni az európai védelmi és biztonságpolitika jövőjéről. A szerzői vélemény ugyanakkor – önmaga által is kifejezve – jellegzetes brit állásponton nyugszik, s mint ilyen, Nagy-Britannia egész Európa-politikájának egyik összetevője.

Ez a brit Európa-politika mind földrajzi, mind pedig funkcionális értelemben széles körű látásmódot igényel, nem érthet tehát egyet olyan leszűkített megközelítéssel, hogy Európa például valahol Közép-Európa határainál véget érne, vagy az egyedüli meghatározó ismérv a kereszténység lehetne (s teljesen kizárt az is, hogy annak esetleg csak valamely válfaja). Másrészt szigorúan a realitásokra kíván építeni, ideértve főként a hatalmi viszonyokat. E nézet szükséges esetben elfogadja a fegyveres erő felhasználását is, mindazonáltal nemzeti érdekeit főként a konfliktusok változatos eszközökkel, ezen belül is kellő időben történő kezelésével kívánja elérni és biztosítani. E tekintetben a klasszikus örökség továbbvivője, a *varietas delectat* – a változatosság gyönyörködtet – elvét követve. Az európai szövetségesek közös politikáját vallja, tehát minden új feladat megoldásában is ezen egység további erősítése az elsődleges, ami azt is feltételezi, hogy a szövetség tagállamai nem fognak olyan módszerekhez nyúlni, amelyek – esetleg kölcsönösen – keresztezik a másik párhuzamos akcióit. Így az európai biztonsági kapcsolatok kiszélesítése és új államoknak a szövetségbe történő bevonása akkor kívánatos, ha ilyen célra való érettségük mellett a kiszélesítés nem fogja hátrányos helyzetbe hozni azon hatalmakat, amelyek e kiszélesítésből valamely okból kimaradnak. Eme európai biztonsági kötelékeknek egyben az is feladatuk, hogy „exportálják” a biz-

tonságot a világ más részeibe, más szóval: elősegítsék a béke megerősítését vagy helyreállítását a konfliktusoktól szenvedő egyéb régiókban is.

A NATO érte el a legmélyebb integrációs szintet katonai-politikai téren, s egyben a NATO képes valódi erőket bevetni akár önvédelmi, akár békefenntartó – külső – feladatról van szó. A NATO természetesen nem maradhat immun az új helyzetben. Egyik folyamatban lévő tennivalója az irányítási és finanszírozási rend megújítása. Várható, hogy e folyamat eredményeként az USA és Európa közt új egyensúly, új egyenleg alakul ki. A délszláv válság egyben arra is ráirányította a figyelmet, hogy a NATO-nak saját megújítása mellett arra is megoldást kell találnia, hogyan vehetnek részt a NATO-erők irányításában szélesebb nemzetközi szervezetek, főként az ENSZ, de az EBESZ is. Nem kétséges, hogy az európai államok a megváltozott nemzetközi körülmények közt gyökeresen újra kell, hogy gondolják biztonságpolitikájukat, egész ilyen irányú együttműködésüket. Valószínűleg nem is egyszerűen katonapolitikai előrelépésre kell gondolni, sokkal inkább a „puhább” tennivalókra való felkészülésre, mint például a humanitárius segélyek célba juttatása, bizonyos nemkívánatos fejlemények megelőzése és számos más agenda.

A Nyugat-Európai Unió (Western European Union – WEU) tíz teljes jogú tagja egyben tagja a NATO-nak és az EU-nak is. Dánia és az EU négy semleges tagállama megfigyelőként vesz részt a WEU munkájában. A WEU fontos sajátossága, hogy ez tisztán kormányközi szervezet, tehát nem kötődik az EU bizottságaihoz, sőt: parlamentjéhez sem. Több tagállam, így Nagy-Britannia is ezt előnynek tartja, ugyanakkor mások egyfajta tisztán intézményi logikát követve felvetik, hogy a WEU legyen az EU-hoz szervezetileg is hozzákötve. A brit álláspont annak vizsgálatából indul ki, hogy egy ilyen szervezeti változás az eredményességet vajon fokozná-e, s a válasza nemleges. A szervezeti összevonás helyett a britek inkább arra helyezik a hangsúlyt, hogy van mit javítani a mostani irányítási szintek együttműködésén.

A jelenlegi nemzetközi viták előterében van a NATO bővítése elvben kilenc közép-európai és balti állammal, s talán még tizedikként Szlovéniával. A NATO békepartnerség intézményének köszönhetően ezen országok máris közelebb kerültek a NATO-hoz, miközben a WEU a társult partnerség lehetőségeit kínálja fel számukra. 1995 novemberében a WEU miniszteri tanácsa közös biztonságpolitikai dokumentumot fogadott el madridi értekezletén mind a 27 nyugat- és közép-európai állam képviselőinek egyetértésével, ráadásul minimális orosz- illetve az együttműködésből kimaradó más országok részéről megnyilvánult fenntartások mellett. Ez annak köszönhető, hogy sem a WEU, sem az EU nem táplál ellenségképet a hidegháború korszakából kifolyólag.

A NATO vagy az EU eddigi bővítésének története nem uniformizálható, s ebből következően a jövőbeni bővítés sem lenne szerencsés, ha az csupán egyetlen változatot, egyetlen megoldást látna követendőnek. Az EU három legújabb tagja sem kíván egyben a NATO-ba is bekerülni. Elképzelhető tehát, hogy a mostani jelentkezők egy része úgy kerülhet be a NATO-ba, hogy nem lesz egyidejűleg tagja az EU-nak, s megfordítva: lesznek olyan államok, amelyek hosszabb ideig EU- (és WEU)-tagként fognak együttműködni anélkül, hogy a NATO-ba is bekerülnének.

Az európai biztonság további fokozásának különben sem egyedüli útja az, hogy a mostani nyugati szervezetek újabb tagokkal bővülnek. Meg kell keresni a kooperatív kapcsolatok olyan új válfajait, amelyek az e szervezetbe be nem kerülők biztonsági érdekeit is egyértelműen szolgálják. Az európai biztonság egésze szempontjából mindenekelőtt Ukrajna és Oroszország érdemel különös figyelmet. Mind a három nyugati szervezet e fontosság felismerésével építi sok tekintetben privilegizált szálait e két országgal. Az EU eszköztára a gazdaságiaktól a funkcionálisakon keresztül a politikai eszközökig terjed. Az EU különösen erőteljesen támogatja a regionális együttműködés olyan formáit, mint amilyen a Közép-Európai Kezdeményezés, mely iránt újabban Belarusz és Ukrajna is érdeklődik.

A kelet–nyugati együttműködésnek – s ezen belül a biztonságpolitikai kooperációnak – kiváló eszköze az EBESZ, melynek a konfliktuskezeléstől az összeurópai biztonságpolitikai elvek kidolgozásáig igen változatos tennivalói és lehetőségei vannak. A nyugati országok természetesen soha nem egyeznének bele, hogy az EU vagy a NATO vesztisen jelentőségéből, netán az EBESZ-hez viszonyítva alárendelt szerepbe kerüljön, ugyanakkor az EBESZ valóban több hasznos és fontos feladatot vállalt magára (békítés Csecsenföldön és másutt stb.). Az EBESZ a jövőben fontos szerepet vállalhat a nemzetközi terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem vagy a környezeti katasztrófák megelőzése terén.

Az európai biztonságpolitikai együttműködés egyik érdekes formájaként érdemel említést a bécsi konferencia keretében kidolgozott huszonegyedik századi biztonsági modell (Security Modell for Europe in the Twenty-first Century).

Sonnevend Péter

A református egyházak hozzájárulása a kommunizmus bukásához Magyarországon és Romániában

Pungur, Joseph: Contribution of the Reformed Churches to the Fall of Communism in Hungary and Romania. = Research on Democracy and Society, 1. vol. 1993. 111–129. p.

A referált dolgozat a Luisiana State University Szociológia tanszékének gondozásában kiadott gyűjtemény, a Democratization in Eastern and Western Europe (Demokratizálódás Kelet- és Nyugat-Európában) részeként jelenik meg 1993-ban. A magyarországi és a romániai református egyház utóbbi néhány évtizedes történetének ezt az amerikai, illetve nemzetközi olvasóközönség számára készült áttekintését akkor is érdemes szemlélnünk, ha információi számunkra nagyjából jól ismertek, és az immár öt évvel ezelőtti megírás idejének lelkesedése el is múlt, vagy azt az események újabb fordulatai be is árnyékolják. Bár igaz maradt volna a cikk bevezetőjének például ez a lelkes mondata: „A demokrácia eleven szelleme tovább vonult a balti államokba, mára elérte és átalakította az egész Szovjetuniót.”

A bevezetőben a szerző hangsúlyozza, hogy a demokratikus átalakulásnak a politikai, szociális és gazdasági motívumok mellett döntő kulturális, pszichológiai és vallási tényezői is voltak. Bemutatja, hogy a két, keletkezésében azonos gyökerű református egyház milyen szerepet játszott a kommunista elnyomás éve alatt, majd a rendszerváltás idején. A magyarországi egyházzal kapcsolatban részletesen taglalja a kommunista rendszerrel együttműködő egyházi hierarchia elleni belső harc fázisait, a romániai reformátusság bemutatásakor pedig Tőkés László személyes kiállításának az egész Ceausescu-rendszer összeomlásához vezető központi szerepét domborítja ki.

I. Magyarország

A református egyház Magyarországon 1567-ben keletkezett, és a XVI. sz. végére majdnem az egész lakosság csatlakozott hozzá. A XVIII. század végére, a Habsburg-dinasztia által vezetett erős ellenreformáció miatt elvesztette vezető szerepét, s ma, mintegy 2,5 millió nominális taggal, a tízmilliós ország második legnagyobb egyháza a katolikus egyházat követően. A református egyházat mindig is igazi „magyar” egyháznak tekintették, hiszen folyamatosan küzdött a nemzeti függetlenségért, a demokratikus és humánus rendért. Lelkészei közel éltek a néphez, iskolái sok művészt, tudóst és politikust neveltek.

A dolgozatban ezután következik Trianon kártételeinek, az önálló romániai magyar református egyház megalakulásának, második világháborús részvételünknek, majd a „felszabadító” szovjet hadsereg kegyetlenkedéseinek „in nuce” bemutatása. Szerzőnk – a továbbiakban – röviden ismerteti a II. világháború után 1948-ig tartó többpártrendszert, amikor is a „szabad” választásokat már beárnyékolta a hatalmas megszálló sereg jelenléte.

A Rákosi-rendszer keretében az államosítás, az egyházi javak és iskolák elvétele csak kezdete volt a rendszer szempontjából három okból is szükséges egyházkorlátozásnak:

1. A kommunista rendszer ateista.
2. Szociálisan az egyházakban látja fő akadályát a szabadon manipulálható „szocialista embertípus” kialakításának.
3. Politikailag az egyházat a régi rend utolsó bástyájának tekintik.

A szocializmus „átmeneti időszakában” azonban még el lehet tűrni az egyházak jelenlétét, de csakis a pártállam éber felügyelete alatt. Az államosítások után a rendszer azonnal megpróbált az egyházakkal egyezményeket kötni. A sorban az első a református egyház volt, mert Ravasz László püspököt, az Általános Zsinat elnökét, az évszázadok óta egyik legkitűnőbb prédikátort nyugdíjba kényszerítették. Utóda Bereczky Albert püspök, a korábbi kulturális miniszterhelyettes lett, aki hajlandónak mutatkozott az egyezmény aláírására 1948. október 7-én. Az egyezmény tényleges szövege a körülményekhez képest nem is volt nagyon rossz, a baj csak az volt, hogy az államnak sosem állt szándékában betartani. Gyakorlatilag hivatkozási alappá vált ahhoz, hogy folyamatosan zaklassák az egyházat, beleavatkozzanak ügyeibe, s egész tevékenységét és személyzetét folyamatosan az állam és a párt ellenőrzése alatt tartásák.

A kommunista rendszer háromszoros kordont vont az egyházak köré. Az első mindjárt az új egyházi vezetés volt. Az új vezetőket gondosan válogatták ki. Köztük voltak azok, akik ezáltal előmenetelt reméltek, illetve akiket a rendőrség tartott a zsebében, s így készek voltak a kommunistákkal való kollaborációra. A második védvonal a Budapest központú Állami Hivatal felállítására volt, amelynek tisztviselői azonban beszivárogtak minden megyei, városi és falusi közigazgatásba. Titkos informátor-hálózatot tartottak fenn, amely a lelképásztorok, a gyülekezetek és az egyes hívek életéről gyűjtött adatokat. A Hivatalnak jogában állt behívatni, beszámoltatni, s így mindenféle nyomást gyakorolni a lelkészekre. A harmadik védvonal a titkosrendőrség volt. A különleges, III/III-as ügyosztály modern technikai eszközökkel és független besúgóhálózattal figyelte az egyházak működését.

Magukat az egyházak vezetőit is igénybe vették az egyházak elnyomására. A kommunista vezetők számára egy püspök volt a legmegfelelőbb ügynök. A református egyházban pl. Bereczky püspök segített a megújódási mozgalom megállításában. 1951-es újévi üzenetében, mely a Testvéri üzenet címet viselte, megtiltotta a szétoszlatott egyházi testületek működését, s minden gyülekezést a felügyelet alatt álló kongregációs tevékenység keretei közé rendelt. E tevékenység igazolására Bereczky és köre kidolgozta a keskeny út teológiáját. Ennek értelmében a szocialista rendszerben korlátozott formában kell az egyháznak működnie. Kollaborációs színezete ellenére e teológiával a püspök óvni is kívánta egyházát a kommunista vezetők keményebb támadásaitól. Hogy a református egyház általában a magyar demokrácia mennyire egyedül maradt ebben az időben, szerzőnk Éliás J. 1988-ban, Nyugat-Németországban megjelent *Lehulló álarcok* c. könyvéből idéz egy jelenetet: Bereczky és Tildy Zoltán államelnök, maga is református lelkész és Bereczky rokona, titokban felkeresi a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai tagját, Arthur Schoenefeldet, és megkérdezi tőle, segítene-e az USA, „ha valami esetleg váratlanul bekövetkezne”? A Magyarországon tartózkodó legmagasabb rangú amerikai tisztviselő azonnali negatív válaszából kiténik számukra, hogy Amerika nem fogja Magyarországot megvédeni az erőszakos szovjetizálástól.

Az egyházi vezetőknek a rendszerhez való alkalmazkodása ellenére előfordult az egyház tagjainak – és különösen lelkészeinek – üldöztetése. Pap Béla és Pógyor István lelkészeket meggyilkolták: Pap nyomtalanul eltűnt, Pógyor pedig letartóztatás közben halt meg gyanús körülmények között. Másokat lemondásra vagy hitközségük elhagyására kényszerítettek. Szabó Imre és Dobos Károly tekintélyes budapesti lelkészeket távoli falvakba száműzték, pedig egyetlen bűnük az volt, hogy segítették a fővárosból erőszakkal kitelepítetteket. A kommunista rezsim 45 éve alatt a református egyház 1200 lelkésze közül 133-at, valamint számtalan hívőt deportáltak, börtönöztek be, vagy mozdítottak el hivatalából. Az üldöztetés ellenére a rendszer elvárta az egyháztól a támogatást mind bel-, mind külügyekben. Segítséget vártak tőle a szövetkezetesítéshez és támogató nyilatkozatokat az egyházak világforumain. Bereczky püspök, majd a későbbi külügyminiszter, Péter János püspök e kötelezettséget készséggel teljesítette.

Miközben a vezetők intenzíven kollaboráltak, csendes ellenállás kezdett kialakulni az egyházon belül politikájuk ellen. Az 1956-os galyatetői nemzetközi egyházi fórumon az Egyházak Világtanácsának végrehajtóbizottsági ülésén az elégedetlenek *Hitvallás, 1956* címen nyilatkozatot adtak át a

résztevőknek, melyben az 1934-es Barmeni Nyilatkozat szellemében elítélték a marxista-leninista ideológiát, annak az egyházon belüli támogatóit, az egyházi vezetők klikkjének diktatórikus viselkedését, és sürgették a visszatérést a református presbiteriánus elvekhez. A nyilatkozat bombaként robbant, és Péter János püspök azonnal nyilatkozott, hogy az az engedetlenség szülötte, és a református egyházon belül nem fog követőkre találni. Manapság általános vélemény, hogy a galyatetői nyilatkozat elősegítette az 1956-os októberi forradalom kitörését.

A forradalom bekövetkeztekor a református egyháznak nem volt megfelelő vezetője. Bereczky püspök, az Általános Zsinat elnöke beteg volt, a két másik püspök egyéb okokból volt passzív: Győri Elemér idős volt már, és természeténél fogva óvatos, Péter János pedig államügyekkel volt elfoglalva. Egyetlen tekintélyes egyházi vezető állhatott a kormányrúdhhoz: Pap László segédpüspök és teológus professzor, aki nem volt a vezető klikk tagja, és mind a papság, mind a hívek bizalmát élvezte. Ő és a nyugállományból visszahívott Ravasz László püspök állt az egyház élére az 1956. november 1-jén megalakult Akcióbizottság javaslatával összhangban, amely új általános választást is javasolt az egyházon belül, megindítva egyszersmind a megújhódási mozgalmat. Az Akcióbizottság által kiküldött körlevélre a reformátusok kétharmada biztosította támogatásáról a mozgalmat, és általános volt a vélemény, hogy az egyház és az állam között kötött 1948-as egyezményt tiszteletben kell tartani.

A forradalom leverése után a Kádár János vezette diktatúra megbüntette a résztvevőket. Letartóztatási hullám következett, Gulyás Lajos leveli lelkészt felakasztották. A lelkészeknek legalább tizede szenvedett valamilyen büntetést. Pap Lászlót nyugdíjazták, és egy távoli gyülekezetbe helyezték. A forradalom előtti kommunistabarát vezetés visszatért, és semmit sem tett a megtorlások enyhítésére.

A kádári konszolidáció az egyházak számára további megszorításokat jelentett, a református egyház számára új vezetőt is, az ezután majdnem harminc évig, 1958-tól 1986-ig a zsinatban elnöklő és uralkodó Bartha Tibort. Ő és köre dolgozta ki a *Szolgalat teológiája* elnevezésű programot, Bereczky *Keskeny útjának* kései változatát. Ennek értelmében, ahogyan Krisztus szolgált, úgy kell egyháznak is szolgálnia a társadalomban. E teológia társadalometikai következménye a kommunista politika jóváhagyása volt, s ezáltal az egyház vezetése egy olyan rezsimet támogatót, amely mindent megtett az egyházi élet gyengítése érdekében. A hittanoktatás gyakorlatilag megszűnt az iskolákban, számon tartották a templomba járókat, nem csoda, hogy a hívek száma is igen jelentősen csökkent.

Az egyházon belül néhányan, így a 60-as években Hajdú Péter vezető budapesti lelkész, bírálni kezdték a vezetést, de elhallgattatták őket. Ilyen sorsra jutott Éliás József, a korábbi debreceni egyetemi templom lelkésze is, aki nyugdíjba kényszerítése után még három évtizedig az egyházi vezetés legbátrabb kritikusa maradt. A 70-es évek elején Németh Géza érdi lelkész keveredett nyilvános konfliktusba mind az egyházi, mind az állami vezetéssel egy Martin Luther Kingről elnevezendő új templom építése kapcsán. Némethet a püspökök elleni éles kritikáján kívül azért sem nézte jó szemmel a vezetést, mert a fiatalok körében végzett misszionárius munkát, és túl élénk kapcsolatot tartott fenn a szomszédos országok elnyomott magyar kisebbségével.

A külföldön élő magyar református lelkészek, köztük a referált cikk szerzője, felemelték hangjukat a magyarországi református egyház aláztos magatartása ellen, amellyel megalkudott a kádári rendszerrel. Az 1986-ban magyarul írott, a jegyzetekben azonban csak angol címén szereplő írás többek közt azt kérdőjelezte meg, hogy a szolgálat-koncepció valóban Isten ígéjéből eredeztethető-e.

A gorbacsovi glasznosztj beköszöntével Magyarországon is nőtt a szólás-szabadság. Ez a kormány bíralatához, az egyházon belül pedig egy új megújodási mozgalom kialakulásához vezetett, ami az 1956-os hasonló mozgalom újjáélesztése volt. Már 1978-ban megjelent a kritika első dokumentuma az amerikai Hungarian Reformed News-ban, *Confession and Opinion* címmel, amely azért bírálja a kommunista rendszert, amiért a lelkészekből politikai beszédeket tartó államhivatalnokokat akar csinálni. Bírálja továbbá az egyházi vezetést, az egyházi választások egy-jelöltes rendszerét. Az először föld alatt működő megújodási mozgalom egyre nyíltabban szervezte a lelkészek és a hívek ellenállását mind a kollaboráló püspökök, mind a kommunista rendszer ellen. A mozgalom vezetői más egyházak hasonló aktivistáival, így a római katolikus egyház Bulányi György által vezetett Bokor mozgalmával, a lutheránus egyház megújulási mozgalmával és a világi politikai aktivistákkal is elkezdtek együttműködni.

A Kádár-rendszertől a hatalmat átvevő reformkommunista mozgalom utolsó, hatalomátmentő kísérletével új vallási törvényt is hozott a parlamenttel, amely az államot és az egyházakat teljesen szétválasztotta, és teljes vallási és lelkiismereti szabadságot garantált. Ám a reformkommunisták is meg akarták tartani az egyházak korábbi kommunistabarát vezetőit. E változások közben, 1989 nyarán nyíltan is megjelent a színen a református Reform-mozgalom. A budapesti Ráday Kollégiumban tartott első nyilvános gyűlésükön mintegy 600-an vettek részt. A vezetők között ott találjuk Török István professzort, az

azóta püspökké választott Hegedűs Lóránt, továbbá Németh Géza, Pánczél Tivadar és Czövek Olivér lelkészeket. Az immár bejegyzett egyesület az egyház megújulását sürgette „in capite et in membris”. A református egyház tagjai szemében ez a harc a régóta diszkreditálódott régi egyházi hierarchia ellen az egyház kulcsfontosságú hozzájárulása volt az ország demokratizálódásához.

Az egyházi vezetés, a továbbra is szervilis egyházi sajtó támogatásával még a következő év végéig kitartott. 1990 végére azonban új püspököket választottak, és az új Általános Zsinatban a régi tagokból mindössze egy személy marad hivatalban. Az evangélikus és a baptista egyházzal egyetértésben proponálták a Prágában székelő kommunista propagandagépezet, a Keresztény Békekonferencia felosztatását is, melynek utolsó elnöke éppen magyar református püspök, Tóth Károly volt.

A református megújódási mozgalom a rendszerváltás kaotikus választási kampányának során különleges szellemi vezérfonalként hozta nyilvánosságra tíz tézisét, melynek vezérgondolatai a következők voltak:

1. Az erkölcs előbbre való az ideológiáknál.
2. A politikának igazat kell mondania.
3. A szegények támogatása evangéliumi alapelv.
4. El kell kerülni az anarchiát.
5. Meg kell valósítani a politikusok beszámoltathatóságát.
6. A menekültekkel, köztük a szomszéd országai elnyomott magyar kisebbségekkel szolidárisnak kell lenni.
7. Be kell tartani: a békesség,
8. az erőszakmentesség,
9. az élet tisztelete,
10. az egység elveit.

Az ezekért az alapelvekért folytatott következetes harcával a magyarországi református egyház a rendszerváltás évében beírta nevét a történelem aranykönyvébe, hozzájárult a demokrácia és a humanitás győzelméhez a totalitárius kommunizmus és az ateizmus fölött.

II. Románia

A romániai református egyház, ahogy a szerző a bevezetőben megmagyarázta, az egységes magyar református egyházból szakadt ki, amikor a trianoni döntés Erdélyt és vele az ottani reformátusokat Romániához csatolta. Ekkor mintegy 2,5 millió magyar, köztük kb. 1 millió magyar református került román uralom alá. 1940-ben Észak-Erdélyt a tengelyhatalmak visszaadták

Magyarországnak, de a párizsi békeszerződés 1947-ben ismét visszaszolgáltatta Romániának. A magyar nemzetiségűek a németekkel, a zsidó és bolgár kisebbséggel együtt rengeteget szenvedtek a nemzeti kisebbségeket megsemmisíteni vagy asszimilálni törekvő román uralom alatt, melynek végső megpróbáltatását a Ceaușescu-rezsim időszaka jelentette.

Magyarországon addigra már – ha titokban is – működhetett a református megújodási mozgalom, Romániában viszont a Securitate minden szervezkedést megakadályozott. Egyének próbálkozhattak külön-külön, de minden rendszerellenes egyéni fellépés börtönhöz, rejtélyes balesetekhez vagy „öngyilkosságokhoz” vezetett. A magyarság üldöztetése odáig fajult, hogy a magyar neveket még a temetői sírköveken is román nevekre cserélték.

A „Kárpátok Génusza” utolsó éveiben, mire országa a teljes gazdasági csődbe jutott, és már jegyrendszerrel és villanytakarékossgal küzdött, végső grandiózus terveként 8 ezer falu „szisztematizálását”, teljes megsemmisítését tűzte ki célul.

A még etnikailag többé-kevésbé érintetlen falvak voltak a magyarság utolsó mentsvárai. A falurombolás terve adta az utolsó lökést a már évek óta ellenzéki pozícióban, saját egyházi vezetői által is fenyegetve küzdő Tőkés László temesvári lelkésznek az elkeseredett egyéni tiltakozó akcióra. 1989. október 6-án megírja *Temesvár ostroma* c. nyílt levelét, melyben a temesvári református templom önvédelmét Dávid harcához hasonlítja. Már folyik ellene az eljárás a polgári bíróság előtt, melyre saját egyházi feljebbvalója, Papp László nagyváradai püspök feljelentése alapján került sor. Tőkés már áprilistól önkéntes elzárkózottságban élt, de egy kanadai televíziós forgatócsoportnak interjút ad a falurombolásokkal kapcsolatos véleményéről. Ebben többek közt elmondja, hogy Papp püspök a szisztematizálási terv védelmében megróttá őt. Mondván: „Nem szükséges szomorkodni a templomok lebontásán. Nem a kövek a fontosak, hanem az, hogy mi történik az egyházban.”

A kanadai tévétársaságok nem érdeklődtek az interjú iránt, de a Magyar Televízió a kópiát megkapta ajándékba, és 1989. július 20-án be is mutatta. Milliók láthatták az adást nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. Ceaușescu és a Securitate őrjögött, és elhatározták, hogy Tőkést mindenáron elhallgattatják. Püspöke együttműködésével hivatalosan kitiltották egyházközségéből, de ő megtagadta a távozást. Ekkor személyesen kezdték zaklatni, telefonfenyegetésekkel, majd késsel támadtak rá. Megfélemlítették az ő támogató híveket. Mikor október 20-án a városi bíróság kitiltotta Temesvárról, Tőkés elbarikádozta magát a lelkészlakban, miközben gyülekezetének tagjai önkéntes testőrként mellette maradtak. Magyar és nemzetközi akciók indultak

Tőkés védelmében. Tőkés ügye nemzetközi felháborodást keltett, és a tiltakozás, melyben részt vállalt a Református Egyházak Világszövetsége is, valamelyest csökkentette az egyházak üldözését Romániában, de Tőkés továbbra is veszélyben volt.

Tőkés hároméves kisfiát vidéki rokonokhoz küldte, de viselős felesége továbbra is vele maradt. December 15-én, talán a karácsony közeledte miatt is, amikor előreláthatóan sok ember indult a templomba, a rendőrség elszánta magát a végső leszámolásra. Rendőri különítmény indult a templomhoz, hogy letartóztassa a lelkészt. Mintegy két-háromszáz hívő volt a templomban, Tőkés az Úr asztala mögött állt, amikor lökdösődés közben feleségével együttletartóztatták, és elhurcolták egy rendőrautóval a távoli Menyő faluba.

Talán éppen így menekült meg az élete, hisz letartóztatása után a tömeg tüntetésbe kezdett a temesvári utcákon. A tüntetéshez románok és németek is csatlakoztak. A Securitate helikopterről válogatás nélkül géppuskázott a tömegbe, amelyben nők és kisgyermek is voltak. A tömeg akkor a kommunista párt-székház ellen vonult. A Securitate házról házra járva gyűjtötte be, majd végezte ki a magyar és német résztvevőket.

Addigra azonban a temesvári események hírére országos felkelés tört ki, Ceaușescut és feleségét a katonaság elfogta, és karácsony napjára „meghalt a Sátán”. Tőkést a kis faluban keményen összeverve, de élve megtalálták.

Szerzőnk az immár hét és fél éves események felidézésével Románia címszó alatt valójában egyetlen embernek, Tőkés Lászlónak állít emléket, akiről cikke végén e szavakat írja: „Luther Márton óta egyetlen egyházi férfiú sem tűnt fel, aki erős vallásos meggyőződéséből fakadó kemény ellenállással és forradalmi lelkesedéssel egyes-egyedül képes lett volna egy egész nemzet történelmét megváltoztatni. Tőkés László, a romániai Magyar Református Egyház lelkésze egymaga éppen ezt vitte végbe. Ő most püspöke ennek az egyháznak.”

Tokai András

Az 1994-es ukrán választások és az 1995-ös ukrán értelmiségi kiáltvány

Bilinsky, Yaroslav: Primary Language of Communication as a Secondary Indicator of National Identity: The Ukrainian Parliamentary and Presidential Elections of 1994 and the „Manifesto of the Ukrainian Intelligentsia” of 1995. = Nationalities Papers, 24. vol. 1996. 4. no. 661–678. p.

„Ukrajna a miénk” – halljuk mostanában lépten-nyomon Ukrajnában, de oroszul. A kijevi rádió oroszul mondja be a pontos időt is, amihez minden ukrán állampolgárnak igazítania kellene az óráját. Lehet-e, vetődik fel, egyáltalán független Ukrajna az ukrán nyelv intenzívebb használata nélkül? A cikk szerzője maga is arról van meggyőződve, amit bevezetőjében Walker Connor egy 1972-es cikkéből idéz, hogy ti. „Ukrajnában a nyelv jelképpé vált az életképesség bizonyításáért folytatott harcban”.

Az országban több mint 11 millió orosz anyanyelvű ember él, a népesség egynegyede. Az elmúlt három évszázadban Ukrajna és Oroszország sorsa jóban-rosszban olyannyira összekapcsolódott, hogy igen nagyarányúvá nőtt a nyelvi asszimiláció. Ahogyan az 1994-ben megválasztott Kucsma elnök mondta beiktatásakor: „Ezekkel az országokkal – az Unió korábbi köztársaságaival – hagyományos tudományos, kulturális, információs, sőt családi kötelekekkel kapcsolódunk.” Kucsma, aki észak-ukrán származású ugyan, de korábban nem használta az ukrán nyelvet, elég óvatos ahhoz, hogy a parlamentben, s különösen a külföldön élő ukránok képviselői előtt ukránul beszéljen, tulajdonképpen az eurázsiai országokkal, azaz a volt Szovjetunió utódaival való kapcsolatokat tartja Ukrajnára nézve meghatározónak. Ennek ellenére utasította el a kettős állampolgárságra vonatkozó provokatív orosz javaslatot, mikor ez az új orosz–ukrán barátsági szerződés megkötésekor fölmerült. Az ellentmondásos helyzetet jellemzi, hogy ugyanakkor Kucsma száll síkra továbbra is amellett, hogy az orosz legyen az ország hivatalos nyelve.

Ukrajna függetlenné válása után, az 1989-es népszámlálás egymásnak különösen ellentmondó adatai szerint kezdődött meg az iskolákban az ukrán nyelven folyó oktatás. Ám az elsődleges nyelv, amelyre a cikk címében is utal a szerző, Ukrajna egyes területein jelentős mértékben az orosz, a Donyecki medencében 40% fölött, de még Harkovban, sőt magában Kijevben is 20% fölött van. Az ukrán nyelven folyó oktatás ezeken a területeken nem lehet olyan általános, mint Nyugat-Ukrajnában, ahol ez – tegyük hozzá – éppen-séggel a magyar kisebbség körében okoz riadalmat.

A cikk hosszan elemzi a '94-es választások szinte áttekinthetetlen politikai csoportosulásait, köztük azt a tényt, hogy a megválasztott 338 képviselőnek

több mint a fele névleg független, párthoz nem kötődő politikus. Az elemzők körükben a ténylegesen baloldaliak arányát egyharmadra, a liberális reformerekét, akik Oroszországgal szorosabb gazdasági és politikai kapcsolatokat szeretnének, kb. egyhetedre teszik. A képviselőknek csak mintegy negyede igazán oroszellenes (köztük a Ruh 86 tagja és vagy egy tucat szélsőséges ukrán nacionalista).

Két közölt táblázatával a szerző igyekszik bizonyítani, hogy a ténylegesen ukránul beszélők a választások során általában a nacionalistábbnak ígérkező jelöltnek szavaztak bizalmat. Az elemi és középiskolákban bevezetett ukrán nyelvű oktatás – mutatja a második táblázat – még nem ösztönözte a választásilag is megnyilvánuló „ukránosodást”.

Egyébként valószínűleg a városokban élő „született oroszok” aránya lesz igazán döntő a nyelvi kérdés alakulásában. A Krím-félsziget egésze is orosz marad: itt az iskolás korú gyerekek nem számottevő töredéke részesül csak ukrán oktatásban.

Az ukrán értelmiség, ahogy erről 1995. évi november 11-i egynapos kongresszusuk, ezt megelőzően pedig az október folyamán megjelentetett „Az ukrán értelmiség kiáltványa” c. dokumentum tanúskodik, elsősorban nem is a nyelvet, hanem Ukrajna függetlenségét félti. A kongresszus már külsőségeiben is jelképekkel hívta fel a figyelmet a vészhelyzetekre. Ukrajna hagyományos háromágú szigonya fölött három gyertyát helyeztek el, rajtuk egy-egy évszámmal: 1654, Bohdan Hmelnyicki ukrán hetman és I. Sándor orosz cár ellentmondásos szerződése; 1917, az ukrán függetlenség kísérlete; 1991, a függetlenség kimondása. A két első gyertyát egy-egy puszkagolyó már kioltotta, a harmadik egy puska célkeresztjén volt látható: íme, ez a függetlenség is veszélyben van! Az értelmiségi kongresszuson a legmagasabb vezetés nem vett részt. A parlament elnökét, a szocialista Olekszandr Morozt gúnyosan kitapsolták. Ivan Kurasz kulturális ügyekért felelős miniszterelnök-helyettes – nem sok sikerrel – Kravcsuk oktatási politikáját igyekezett védelmezni. Jurij Musketik, az Ukrán Írószövetség elnöke azt a paradoxont bírálta, hogy a Nemzetiségi Minisztérium tervet dolgoz ki az orosz nyelv és kultúra védelmére Ukrajnában, de az ukrán nyelv védelmére nincs hasonló állami stratégia.

A kongresszus határozatai közül a legfontosabbak a következők voltak: ukrán nyelvű iskolákat a lakosság ukrán etnikumú (nem feltétlenül ukrán anyanyelvű) létszámának arányában kell indítani. Ugyanakkor meg kell állítani a kormányzat „nyelvi körzetesítési” politikáját, ami de facto Ukrajna megosztottságához vezet. Abba kell hagyni az ukrán rádió- és tévé-adók

külföldieknek történő kiárusítását. Meg kell szüntetni a külföldi állampolgárok szabad és ellenőrizetlen bevándorlását Ukrajnába, fel kell függeszteni azoknak a belső ukrán útleveleknek a használatát, amelyek az adatok orosz nyelvű megismétlésével „sok állampolgár nemzeti méltóságát sértik”. Új népszámlálást kell mielőbb tartani. Fel kell hagyni a hazafias szervezetek korlátozásával. Mielőbb véget kell vetni idegen – azaz nyilvánvalóan orosz – csapatok állomásozásának ukrán földön, hisz ez ellentmond Ukrajna parlamentileg kimondott semlegességének.

A kiáltványt, ami mindenképpen több az elégedetlenkedők érzelmi-ki-törésénél, olyan tekintélyes személyiségek írták alá, mint az értelmiségi kongresszus fő szervezője, Ivan Drah, az eredeti Ruh-mozgalom első elnöke és a már említett írószövetségi elnök, Jurij Musketik.

Mi valósul meg a követelésekből, és Kucsma elnök „eurázsiai” vonalával szemben mennyire lesz Ukrajna ukránabb, még nem látható világosan. Ha az ukránosítás nagyon agresszív lesz, Nyugat-Ukrajna ukránul inkább beszélő lakossága könnyebben jut majd munkához az iparilag elmaradottabb oroszul beszélő donyeckiekhez képest. És hogyan hálálják meg az ukránok az ugyan nem ukrán anyanyelvű, de politikailag lojális oroszoknak, zsidóknak és krími tatároknak a támogatását? Vagy a lengyel nemzetiségűeket, akik – az oroszokkal szemben – igen erősen támogatták az ukrán függetlenséget, még a lengyelek kárára bekövetkezett 1939-es, illetve 1945-ös területvesztések ellenére is. Sok ukrán hazafi számára evidens, hogy Ukrajna nem lehet se hazafiatlan, se ukránellenes, de a történelmi végkifejlet bizonytalan. A cikk egy helyén még olyan CIA-elemzést is megemlít a szerző, amely szerint Ukrajna hamarosan kettészakad.

Tokai András

Az önrendelkezési jog elismerésével az ENSZ bátorítja az agressziót

Sproat, Peter Alan: The United Nation's encouragement of aggression and ethnic cleansing: time to abandon the right to self-determination? = Terrorism and Political Violence, 8. vol. Spring 1996. 1. no. 93–113. p.

Alighogy véget értek az ENSZ megalapításának és az azok feletti győzelem 50. évfordulójának ünnepei, akik a II. világháború agresszióit és etnikai tisztogatásait elkövezték, terjedni kezd az a nézet, hogy manapság maga az ENSZ bátorítja az efféle tettek elkövetőit. A cikk szerzője szerint az a mód, ahogyan az ENSZ fenntartja, sőt szinte legalizálja a népek „önrendelkezési jogát”, bátorítja az „agressziót”, továbbá kisebb mértékben lehetőséget teremt az „etnikai tisztogatásokra” is, ahogy mindezt az egykori Jugoszláviában és máshol is láthatjuk.

Hacsak az ENSZ nem hagyja el az „önrendelkezési jogot”, illetve „elvet” vagy legalábbis nem definiálja újra pontosan, felelős marad a Jugoszláviában és másutt elkövetett erőszakos cselekedetekért.

Szerzőnk már cikke mottójának megválasztásával felhívja a figyelmet arra, hogy az etnikai konfliktusok – és azok fegyveres megoldásai – az önrendelkezési elv érvényesítésének legkényesebb terrénumai: „Az etnikai konfliktusok véresebb robbanásokkal fenyegetnek, mint az osztályellentétek. Vallási vagy nyelvi kérdésekben nehezebb a tárgyalás és a kompromisszum, mint anyagi ügyekben, mert itt a tét a minden vagy semmi” (J. F. McCamant, 1984.).

Az „önrendelkezés” Woodrow Wilson amerikai elnök vezérszava volt az I. világháború utáni új világrend kialakításához, de csak napjainkban vált igazán politikai jelszóvá. A Balkántól Burmáig, a Kaukázustól a Horn-fokig több mint 60 országban folyik a lakosság egyes csoportjainak (a szerző terminusa az eredetiben: „communal groups”) erőszakos harca az önrendelkezési jog megszerzéséért. De mennyire törvényes az a jog, amelynek zászlaja alatt fegyveres csatába kezdhet egy közösség? Az ENSZ alapokmányában lefektetett alapelvben rejülő anarchikus lehetőségre maga Butrosz-Gháli főtitkár figyelmeztetett: „Ha minden etnikai, vallási vagy nyelvi csoport államiságot követelne, nem lenne

határa a szétdarabolódásnak, a béke, a biztonság és mindannyiunk gazdasági jóléte nehezebben válna elérhetővé.” Ehhez az 1993-as nyilatkozatához fűzött lábjegyzetben a szerző Warren Christopher amerikai külügyminiszter szavait is idézi: „Ha nem találjuk meg a módját annak, hogy különböző etnikai csoportok egy országban éljenek, hány ország lesz végül? Ötezer ország a mostani százvalahány helyett?”

Az önrendelkezési jog törvényességével kapcsolatos első fontos megfigyelése szerzőnknek az, hogy valójában az önrendelkezés mint jog nem is kerül említésre az ENSZ alapokmányában. Az „egyenlő jogok” és az „önrendelkezés” fogalma az alapokmány első fejezetében, amely a „Szándékok és alapelvek” címet viseli, egymás mellett szerepel, mégpedig a következő környezetben: [„Az ENSZ célja, hogy”]... „baráti kapcsolatokat fejlesszen ki a nemzetek között a népek egyenlő jogai és önrendelkezése alapelvének tiszteletben tartásával, és hogy egyéb megfelelő intézkedéseket tegyen a világméretű béke erősítésére.”

Az alapokmány 73. és 76. cikkelyében az „önkormányzat” és a „függetlenség” olyan „népekkel” kapcsolatban kerül említésre, amelyek önkormányzattal nem rendelkező, vagy ENSZ-megbízás alapján gyámsági (trusteeship) területeken élnek. A 73. cikkely kimondja: „Az ENSZ azon tagjai, amelyek olyan területek igazgatásáért felelősek, amelyek népei még nem szereztek meg az önrendelkezés teljes mértékét, elfogadják azt az alapelvet, hogy e területek lakosainak érdekei a legelsőrendűek (paramount)... és e célból ... önkormányzatot fejlesztenek ki...” A 76. cikkely hasonló szellemben definiál: „A gyámsági rendszer alapvető célja az, hogy a gyámsági területek lakosainak politikai, gazdasági, társadalmi és oktatási előrehaladását támogassa, és fokozatos fejlődésüket segítse a számukra megfelelő önkormányzás vagy függetlenség irányába.”

Valójában tehát nem az alapokmány, hanem a későbbi évek ENSZ-közgyűlései és a Nemzetközi Bíróság állásfoglalásai legalizálják az önrendelkezési jogot. Így például az 1960-as közgyűlés 1514/XV/-ös, a gyarmati népek függetlenségével kapcsolatos nyilatkozata, amelynek 2. cikkelye kinyilatkoztatta: „Minden népnek joga van az önrendelkezésre; e jogból eredően szabadon határozzák meg politikai státusukat, és szabadon folytatják gazdasági, szociális és kulturális fejlődésüket.” Tíz évvel később, az 1970-es 2625/XXV/. sz. határozat „A nemzetközi jog alapelveiről...” pedig a következőképpen szól: „Mindenn államnak kötelessége, együttesen és külön-külön elősegíteni a népek egyenlő jogai és önrendelkezése alapelvének megvalósítását, az ENSZ alapokmányának előírásaival összhangban...”

A Nemzetközi Bíróság 1971-ben Namíbia, 1975-ben pedig Nyugat-Szahara esetében a nemzetközi jog „vonalán” erősítette meg az önrendelkezési jog érvényességét.

Ugyancsak fontos, hogy nem elsőrendű emberi jognak ismerte el az önrendelkezési jogot az utóbbi évtizedek két talán legfontosabb nemzetközi konvenciója sem, nevezetesen a Polgári és politikai jogok, valamint a Gazdasági, társadalmi és kulturális jogok nemzetközi szerződése. Ezt a jogot immár nemcsak a „harmadik világ” képviselői, hanem prominens nyugati nemzetközi jogászok is jus cogensként kezelik. Eltekintve attól, hogy homályban marad, kinek is a joga az önrendelkezés, hisz a „népet” az ENSZ nem definiálja, szerzőnk szerint az ENSZ nem gondolhatta, hogy a különböző „népek” elfogadják egy jog létezését anélkül, hogy nincs erő, amivel a jogot érvényesíteni lehetne.

Így hát az ENSZ az önrendelkezési jog érvényesítésének erőszakos módját fokozatosan törvényesítette-törvényesíti. 1970-ben a nemzetközi joggal kapcsolatos, konszenzussal hozott nyilatkozat elfogadja a népek jogát az ellenállásra, ha önrendelkezési joguk megvalósítását erőszakosan akarnák megakadályozni, az agresszió definíciójáról elfogadott 1974-es határozat pedig a gyarmati vagy a fajüldöző rezsimék és más idegen uralmak alatt élő népek számára már a harcot is jogosnak tartja. A különböző szerzők megoszlanak a szóban forgó jog „komolyságát” illetően. H. A. Wilson 1988-ban, Oxfordban megjelent műve, az *International law and the use of force by national liberation movements* (Nemzetközi jog és az erő alkalmazása a nemzeti felszabadítási mozgalmak által), melyre szerzőnk többször is hivatkozik, úgy érvel, hogy az ENSZ-nek azért nem kell pontosabb definíciókat használnia meghatározásaiban, mert a nyilatkozat úgysem kötelező érvényű, a részletek pedig a nemzetközi szokásjogban megtalálhatók. Viszont M. Akehurst *A modern introduction to international law* (Korszerű bevezető a nemzetközi jogba) c. 1991-es londoni kiadású művében azt szögezi le: „Általános a megegyezés a tekintetben, hogy a népek, melyeknek joguk van az önrendelkezésre, egyben fel vannak hatalmazva nemzeti felszabadító háború folytatására.” „Mind elvben, mind gyakorlatban az ENSZ tagállamainak többsége olyan legfelsőbb normaként fogadja el a kollektív önrendelkezési jogot, amely a politikán és erkölcsön fölülemelkedve, a jogi szabályok csúcsán helyezkedik el” – írja Pomerance az *Israeli Law Review* egyik 1984-es számában a *Self determination today: the metamorphosis of an ideal* (Mai önrendelkezés: egy eszme metamorfózisa) c. cikkben.

Az önrendelkezési jog ilyen olvasata mindenestre aláássa az ENSZ-nek a békés világrend fenntartására irányuló alapszándékát. Az alapokmány 2/4/ cik-

kelye ugyanis eleve tiltja az erő alkalmazását vagy a vele való fenyegetést a nemzetközi kapcsolatokban. Nem csoda hát, ha az ENSZ-határozatok kétértelműsége az erőszak engedélyezésében az önrendelkezési jog elérése céljából olyan – ahogyan szerzőnk nevezi őket – önjelölt népeket (self-styled peoples) az erő alkalmazására hatalmaz fel, mint amilyenek a boszniai és horvátországi krajainai szerbek is. Ha pedig az ENSZ „minden szükséges eszköz” igénybevételére bátorít, ez akár a terrorizmust is megengedi és a „más népek idegen értékei”-től történő megszabadulás érdekében az etnikai tisztogatást is.

Szerzőnk értelmezése és érvelése szerint az ENSZ akkor követte el a hibát, amikor, bár kifejezetten a gyarmati sorban vagy fajüldöző rezsimek elnyomása alatt élő népekre gondolt, az 1960-as gyarmatosításról szóló nyilatkozatban, pontosabban: ennek 2. cikkelyében mégis azt mondja ki általánosítva: „Mind den népnek joga van az önrendelkezésre”. Ezt legvilágosabban a szerzőnk által többször idézett Ofuately-Kodjoe egy 1995-ös, Cambridge-ben kiadott tanulmánygyűjteményben (UN legal order, „Self determination”) opponálja, mondván: az ENSZ-deklarációk igazi értelmében az önrendelkezési jog érvényesítése céljából nem szabadna erőt használni, ha a szecesszióhoz, azaz a nemzeti egység részleges vagy teljes megbontásához vezetne.

Ugyancsak Ofuately-Kodjoe említett dolgozatára hivatkozva emeli ki szerzőnk, hogy az ENSZ-nek nem sikerült a „nép” (people) fogalom meghatározása. F. L. Kirgis Jr. az American Journal of International Law 1994. évi 88/2. számában, az 1993-as bécsi emberi jogi konferenciáról írva a következőket szögezi le: „1970 óta az ENSZ-közgyűlések megfogalmazásai azt sugallják, hogy a – még mindig nem pontosan meghatározott – „népeknek” joga kellene, hogy legyen elszakadni az olyan kialakult (established) államoktól, amelyeknek nincs teljes képviselőt biztosító kormánya, vagy legalábbis elszakadni az olyan államtól, amelynek a kormánya bármely fajú, hitű vagy bőrszínű népet kizár a politikai képviseletből, amennyiben ezek a népek jogos igényt formálnak egy meghatározott területre.”

Szerzőnk az orwelli „double speak” klasszikus példájának tartja, hogy az ENSZ miközben elfogadta Horvátország, Bosznia és Szlovénia „népeinek” elszakadását a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságtól, addig a szerbek elszakadását Boszniától vagy Horvátországtól megtagadta. És: miközben az ENSZ elítéli az „agressziót” és az „etnikai tisztogatást” Boszniában, a létező ENSZ-határozatok és nyilatkozatok bátorítják az ilyen akciókat.

Az ENSZ ebben az ellentmondásos helyzetben a következő alternatíva előtt áll: vagy megpróbálja csökkenteni ezt a bomlasztó folyamatot, vagy egészen véget kíván vetni neki. Az első esetben limitálni kell az erő alkalmazásának

mértékét az önrendelkezés elérésére. Ehhez precíz terminológiát kell alkotni, és meghatározni, mely „népek” és milyen körülmények közt jogosultak az önrendelkezési jogra.

Ha véget akar vetni a folyamatnak, akkor ki kell, hogy mondja: időközben megszűntek azok a jól azonosítható esetek, amelyekre az önrendelkezési jog kivívása eredetileg vonatkozott: a 11 védnökségi terület függetlenné vált az egyetlen Palau kivételével, amely az USA-hoz csatlakozott; vége szakadt a legelnyomóbb apartheid rezsimeknek; a gyarmatok eltűntek a változások viharában, s az a néhány, amelyik megmaradt (Gibraltár, Falkland-szigetek, Puerto Rico és Cook-szigetek) groteszk módon a „birodalom” része kíván maradni. Ebben az esetben azonban az ENSZ-nek új határozatot kell hoznia, s hogy ne maradhasson olyan, aki a „jogos ügy” nevében nacionalista agresszióra érez jogosultságot, felül kell vizsgálni az összes nemzetközi szerződésben is az önrendelkezési jogra vonatkozó klauzulákat.

Tokai András

Az ENSZ és az új nemzetközi konfliktusok

Boutros-Gali, Boutros: L'ONU et les nouveaux conflits internationaux. = Relations Internationales et Stratégiques, 1995. 20. no. 15–22. p.

Az ötven éves ENSZ alaptörekvései közé tartozik, hogy az alapokmányában foglaltakat változó világunkban mindenkor adekvát módon érvényesítse. Most szembe kell néznie azzal a ténnyel, hogy nemzetközi téren a konfliktusok nem állam és állam között keletkeznek, hanem egy-egy nemzet keretein belül. S bár a hidegháború Nyugat és Kelet között nagy nemzetközi konferenciák, szerződéskötések nélkül ért véget, az ENSZ-nek egy sor, a klasszikus háborús konfliktusoktól eltérő jellegű, újfajta problémára kell megoldást találnia.

Az ENSZ akkori főtitkára három kérdés köré csoportosította a világszervezet jelenlegi béketeremtő, békefenntartó tevékenységét.

1. Miként lehetséges a háborús károkat elszenvedett országok terhein könnyíteni?

A kérdés megválaszolása első helyre kívánkozik, hiszen az ENSZ az elmúlt négy év során több békefenntartó műveletbe bocsátkozott, mint ahány alkalommal a korábbi negyven év során együttvéve. A nyolcvanas évektől kezdődően, az egyes országok keretein belül maradó konfliktusok szaporodásának arányában a világszervezet békefenntartó tevékenysége többrétű lett. Beletartozik az államigazgatás, az infrastruktúra helyreállítása, az aknamentesítés, az

Etnikai tisztogatás mint a 20. századi politika szégyenletes eszköze

Történeti áttekintés

Grulich, Rudolf: *Ethnische Säuberung und Vertreibung als Mittel der Politik im 20. Jahrhundert.* = *Kaundl-Archiv*, 1996. 25. II. 5–22. p.

Az etnikai tisztogatás szóval kifejezett erőszakos cselekmény messze nem annyira újszerű dolog, mint a délszláv háború során ismertté vált fogalom maga. Egyes elemeit, aspektusait jelölő fogalmak, mint népirtás, kiűzés, exodus stb. már valamivel előbb használatba kerültek, de még ezek sem vertek gyökeret a szakszótárakban. A múlt századig visszanyúló előzmények (hogy a régebbi korok nagy hódítási katasztrófáit most ne is hozzuk közvetlen etnikai megközelítésben elő) egyébiránt erősen kötődnek ugyanahhoz a térséghez. A gyökerek persze még keletebbre esnek: az egykorú orosz terjeszkedés kaukázusi övezetébe. Az itt lezajlott események azóta újra és újra megismétlődnek.

Az orosz–török küzdelmek etnikai áldozatai

Ki ne hallott volna, akár a klasszikus orosz irodalomból is, a cserkeszekről! Sorsuk annak idején ugyanolyan napi téma és jelkép volt, mint ma a bosnyákoké (ld. pl. a Koldusdiák c. operettet). A krími háborút követő újabb orosz előrenyomulás elsőül morzsolta fel Fekete-tenger melléki térségüket. Az orosz alávetetés elől – több kisebb nációval: az oszétokkal, csecsenekkel, ubikkokkal, adigokkal együtt – menekülve, már amennyire átjutottak a tenger túlsópartjára, az oszmán birodalom egész területére jutott belőlük, Dél-Arábiától a Balkánig. A menekültek létszámát az egykorú becslések jó 1 millióra tették. A második hullám az 1877/78-as orosz–török háború nyomán követte ezt a milliót. Bár egyéneik külsőleg hamar beleolvadtak a török környezetbe, a politikai elitbe felemelkedett csoportjaik (pasák, nagyvezírek is kikerültek közülük) megkülönböztetett öntudattal ténykedtek környezetükben. Számos cserkesz származású író fémjelzi a modern török irodalom élvonalát: Tefvik Fikret, Ahmet Mithat, Ömer Seifuddin vagy az egykor igen neves író–diplomata: Y. K. Karaosmanoglu. Az oszmán-cserkeszek utódai az oszmán birodalom utóállamaiban is jelen vannak, így komoly súllyal a mai szír hadseregben és államparátusban. Napjainkig két mandátum felett rendelkeznek a jordán parlamentben stb. A török-európai részeken a cserkeszek Dobrudzsáig is eljutottak, itt a század eleji német telepésekkel kerültek érintkezésbe és konfliktusba, majd

mint már anatóliai migránsok a török vendégmunkások soraiban jelentek meg a háború utáni Németországban, ahol napjainkban kezdtek meg éppen cserkesz-török önszerveződésüket is.

Földönfutó etnikumok az oszmán birodalom utolsó éveiben

Az oszmán birodalom sok menekült nép befogadóhelyét jelentette, egészen a modern kis-török ideológia és politika megszűnéséig, ami nem utolsósorban a balkáni török jelenlét felszámolódásának (első és második balkáni háború) folyománya volt. Macedónia felosztása és a többi területátrendezés a Balkánt nagyrészt „megtisztította” a törököktől. Az ebben együttesen érdekelt helyi nációk, a bolgárok, a görögök stb. eközben azonban egymást is irtották. Így vezetett el pl. az unitus macedón-katolikus központ: Kilkisz. Az események során végül majd nem fél-félmillió görög és török, kb. százezer bolgár, ill. szláv-macedón vált hontalanná. S ez csak a kezdet volt: az első világháború következményeként – önkényes vagy egyezményes formában – további százazrek tűntek el szülőföldjükről minden nemzeti, etnikai oldalon (olyan keverékidentitásokkal egyetemben, mint a török-ortodox keresztények, albán és krétai görög-mozlimok stb.). De ezúttal a törökök is „kitettek magukért”: ekkor haltak el a bibliai-hellenisztikus tájak ókeresztény eredetű régiói (örmények, görögök, a szír-jakobeus, nesztoriánus, káldeusi és arámi keresztények), de el kellett tűnniük még a mozlim-görögöknek is. A Kis-Ázsiában a görögség rovására történekről N. Kazantszakisz több regénye emlékezik meg.

Első világháborús és további revíziók etnikai tisztogatásai

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai nemzetállami erőfeszítéseik során egymás ellen törve, majd hitleri zsoldba szegődve, végül a szovjet felszabadítás „kedvezményezettjeiként” új terepül szolgáltak az etnikai tisztogatás számára. Mindezt abszurd példával vezette be a Német Birodalom a Ribbentrop–Molotov-paktum és a vele rokon más egyezmények mérhetetlen politikai cinizmusának talaján, amikor önnön felajánlásból evakuálta Galícia, Volhínia, Észak-Bukovina és Besszarábia történelmi német telepes-övezeteit (1939–41). Erre rímelve kezdte mozgatni a Szovjet is a „maga” népeit: a volgái németeket (1 millió), a csecseneket (400 ezer), a krími tatárokat (150 ezer), a kalmüköket és ingusokat (100–100 ezer), a karacsájokat és balkárokat (80, ill. 40 ezer), nem kímélve később a visszafoglalt Baltikumot, Galiciát, Bukovinát sem. A Németországot és kollaboránsait, szövetségeseit etnikai szórvá-

nyaiban is büntető Potsdam-i egyezmény utáni „rend” át- és kitelepítő intézkedései a jugoszláviai, magyarországi, lengyelországi németeket, a szudétanémeteket (utóbbiak majd 3 milliós tömegét), emellett többek között a szlovákiai magyar lakosságot érintették, s legtöbb helyen a körzetek szinte teljes „megtisztításával” jártak. Az iméntiek mérhetetlen kártételeit megtapasztalva azt lehetett volna gondolni, hogy többé már nem ismétlődnek meg a hasonló cselekmények. De nem, a szövetségi délszláv állam szétesése során főképp a jugoszláv-szerb nacionalizmus lépett a tisztogató elődök örökébe, hogy e ténykedés kiforrott fogalmát örökül hagyja ránk. Mindennek folytatását igazán nem kívánjuk.

Komáromi Sándor

Egy megghiúsult lakosságcsere

Föglein Gizella: Magyar–jugoszláv népcseré egyezmény tervezet (1946). Századok, 130. évf. 1996. 6. sz. 1553–1571. p.

Az első világháború után kötött békeszerződésekben és kiegészítő megállapodásokban a nagyhatalmak kisebbségvédelmi előírásokkal kívánták megvalósítani az önrendelkezés és az igazságosság parancsát a Monarchia – etnikailag továbbra is kevert – utódállamaiban. A második világháborút követően a szövetséges hatalmak – vélt érdekeiket követve – feladták a negyedszázaddal korábbi gyakorlatot, s helyette kitelepítésekkel, lakosságcserekkel, deportálásokkal kívánták feloldani a nemzeti és az állami (területi) status quo ellentmondásait. A kollektív bűnösség elve jó hivatkozási alapot kínált a németek elűzésére Csehszlovákiából, Lengyelországból és részben Magyarországról, magyarok kényszerkitelepítésére pedig a Felvidékről Magyarországra és Csehországba stb. A nemzetközi tiltakozás hatására az akció szlovák–magyar viszonylatban az enyhébb lakosságcsere formáját öltötte magára. Föglein Gizella ebből a sorból egy kevésbé ismert elképzelésről, a magyar–jugoszláv lakosságcsere egyezményről számol be.

Vladimir Velebit tábornok, jugoszláv külügyminiszter-helyettes 1946 márciusában tesz említést először a tervről magyar kollégájának a békekonferencián, amelynek keretében 300 ezer jugoszláviai magyart kívántak kicserélni feleannyi magyarországi délszlávval, ám hozzát teszi: „...erről még nem döntötünk, mert bevárjuk a csehszlovák–magyar lakosságcsere eredményét”. A magyar békedelegáció vezetője, Gyöngyösi János külügyminiszter (hivatkozva többek között a magyar lakosság drasztikus mértékű fogyására 1910 és 1941

között) egy 40 ezer fős önkéntes lakosságcserére terjeszt elő elképzelést Nagy Ferenc miniszterelnöknél. E javaslatot követő napon, augusztus 17-én a jugoszláv delegáció már azonnali megállapodást követelt a magyar küldöttségtől, mert ellenkező esetben – úgymond – „kénytelenek lesznek a magyar békeszerződéssel kapcsolatos indítványait a konferencia elé vinni”. A magyar béke-delegáció viszont gondolkodási időt kért, hiszen éppen a békekonferencia előtt volt a 200 ezer felvidéki magyar kényszerkitelepítésére vonatkozó csehszlovák módosító indítvány.

Így azután a vízügyi egyezményvel kiegészített tervezet azonnali végrehajtása ellen a magyar küldöttség az ország gazdasági és politikai nehézségeit hozta fel indokként, s mindenképpen ragaszkodott az önkéntességhez, a kölcsönösséghez, a 40 ezres maximális létszámhoz, valamint ahhoz, hogy a végrehajtás csak egy év múlva kezdődjék meg, a csehszlovák–magyar lakosságcsere akkori befejezésére számítva.

A Gerő Ernő és Edvard Kardelj közötti augusztus 24-i megbeszélés nyomán a jugoszláv delegáció visszavonta a békekonferenciához benyújtott indítványát. A lakosságcsere tervezetét a magyar minisztertanács elvben jóváhagyta azzal a fenntartással, hogy az egyezménybe bele kell foglalni a helyben maradó kisebbségek kölcsönös védelmét.

A tervezet magyar szempontból kedvezőbb feltételeket tartalmazott, mint a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény. Mindenekelőtt azért, mert kiérleltebb formájában az önkéntesség elvén alapult. Ám még ez a dokumentum is egyoldalú előnyöket biztosított a jugoszlávok számára: ők ui. javaslatot tehettek kényszerkitelepítésre, és magyar területen propagandát fejthettek ki a délszlávok áttelepülése érdekében.

A gyorsított ütemű előkészítés dacára „a párizsi békekonferencia zűrzavaros légkörében született” csereegyezmény (idézet Kertész Istvántól, a magyar delegáció főtitkárától) sohasem valósult meg, s törvényerőre sem emelkedett Magyarországon. A kodifikáció és a végrehajtás elmaradásának oka nem ismert, ám a szerző helyett éljünk egy feltételezéssel: talán a csehszlovák–magyar csereegyezmény tanulságai miatt sugallták a nagyhatalmak az ügy elaltatását.

Mindenesetre, ha létre is jött volna az egyezmény, végrehajtását a Tájékoztatási Iroda 1948. és 1949. évi állásfoglalásai bizonyosan meghiúsították volna: hatásukra Magyarország és Jugoszlávia között mindennemű kétoldalú kapcsolat – a formális diplomáciai kapcsolat kivételével – felbomlott.

Cholnoky Győző

Ukrán–orosz konfliktus 1917–1918-ban: a Krím-félsziget és a fekete-tengeri flotta hovatartozása

Torbakov, Igor B.: Russian–Ukrainian Relations, 1971–1918: A Conflict over Crimea and the Black Sea Fleet. = Nationalities Papers, 24. vol. 1996. 4. no. 679–690. p.

Volodimir Vinnicsenko, nevezetes ukrán író, az 1917-es ukrán Rada főtitkára „az orosz burzsoázia sértett és bosszúálló lelkuete termékének” nevezte a kijevi ideiglenes kormánynak azt az 1917 augusztusában született időszakos határozatát, amely az ukrán központi Rada fennhatóságát csak öt központi fekvésű kormányzóságra engedélyezte, míg Herszon, Tauria, Harkiv és az egész Krím orosz fennhatóság alatt maradt.

Amikor Péterváron a bolsevikok jutottak hatalomra, az orosz–ukrán konfliktus új fázisba jutott: a két köztársaság elsősorban a katonai mozgásokon és a korábbi közös államkincstár megosztásán vitatkozott. Az első össz-ukrán szovjetkongresszust, amely elítélte az Oroszországból érkezett „komisszárok” beavatkozását az ukrán ügyekbe, egy második követte, amely a kijevi és harkivi bolsevikokból alakított kormányt. A Rada nem adta meg magát, és 1918 januárjában már meg is kezdődött az első orosz–ukrán háború.

Sztálin a Szovjetek III. Össz-Oroszországi Kongresszusán a „Nemzetiségekről” szóló jelentésben ezt írja az ukrán helyzetről: „Korlátozni kell az önrendelkezést, hogy az önrendelkezés ne a burzsoázia, hanem a dolgozó tömegek joga legyen. Az önrendelkezés elvének a szocializmusért folyó harc fegyverévé kell válnia, és alá kell hogy rendelődjen a szocializmus elveinek.”

Ebben a hangulatban, illetve a Petrográd és Kijev közt egyre romló kapcsolatok közepette élesedik ki a konfliktus a Krím és a fekete-tengeri flotta hovatartozásáról. 1917 végére a flottában éppúgy, mint a szárazföldi seregeknél, az egységek nemzetiségek szerint kezdenek különválni. Egy szemtanú szerint a flotta hajóin teljes volt a káosz. Ukrán kék–sárga, cári kék–fehér, bolsevik vörös, sőt még anarchista fekete lobogókat is vegyesen lehetett rajtuk látni, az egyes hajók legénységének kénye-kedve szerint.

A Krím-félszigeten a bolsevikok 1918 elején vetették meg a lábukat, mégpedig a Szovnarkom – a népbiztosok tanácsa – már bevált taktikájával úgy, hogy március 21-én Taurida Központi Végrehajtó Bizottsága, melyet a szovjetek kormányzósági kongresszusa választott meg, a Krímet Taurida néven önálló köztársaságnak kiáltotta ki.

A Krímnek azonban a nagyhatalmak másféle sorsot szántak. Az Ukrán Népköztársaság különmegállapodást köt Breszt–Litovszkban a központi hatalmak-

kal, és áprilisban a német és ukrán csapatok már közösen kezdik meg a Krím-félsziget elfoglalását. Az Ukrán Népköztársaság az egész (az egykori orosz cári) fekete-tengeri flottát és az egész kereskedelmi flottát ukrán tulajdonúnak deklarálja, azzal a feladattal, hogy védje meg a tengerpartot és folytasson kereskedelmi tevékenységet a Fekete- és Azovi-tengeren.

Ukrán történészek a tizenkettedik századig nyomozzák vissza az ukrán igényt a Ruthéniai, azaz – mai szóhasználattal élve – a Fekete-tengerre. A szövetséges németek bizonytalanok. Először nem engedik, hogy az ukrán csapatok Tauridánál délebbre, tehát a tényleges félszigetre bevonuljanak, majd ahhoz is hozzájárulnak, hogy a Krímen a volt orosz birodalmi hadsereg vezérőrnagya, Szulejman Szulkevicz alakítson helyi kormányt. (Különös, hogy e tatár név említésén kívül a cikkben orosz és ukrán érdekek ütközéséről igen, ukrán etnikai többségről ugyancsak, a krími tatárokról azonban egyáltalán nem történelmi említés. – T. A.)

1918 májusának végén Kijevben orosz–ukrán béketárgyalások kezdődnek – ahogy ezt Breszt-Litovszkban a központi hatalmak előírták. Ukrajna azonban a Krímről nem akar tárgyalni, ám közben ukrán nacionalista szervezetek és ukrán nyelven kiadott újságok propagandájával, majd gazdasági blokád bevetésével mindenképpen erősíti pozícióit a félszigeten.

1918 októberében ukrán–krími tárgyalások kezdődnek. A németek lassacskán elfogadják, hogy a Krím-félsziget autonóm területként, saját regionális parlamentjével és hadseregével mégiscsak Ukrajna része lesz. Ugyancsak Ukrajna kapja meg a fekete-tengeri flottát, már ami megmaradt belőle, ugyanis a flotta nagyobb részét az orosz Novorosszijszkba menekítették, majd elsüllyesztették.

A maradék flotta megszerzése nemcsak Ukrajna számára jelent nemzeti büszkeséget, de még a németek is fel akarják használni arra, hogy ukrán zászlók alatt a központi hatalmak szövetségeseiként demonstratív módon vonuljon föl a Földközi-tengeren. Az ukránok e feltételt nem fogadják el, sőt az egyelőre még német kézen lévő volt cári hajókat is visszakövetelik. E hajók visszaadására azonban már csak akkor, 1918. november 11-én kerül sor, amikor mind a német Reich, mind az ukrán hetmanátus sorsa megpecsételődött.

A hetmanátus összeomlása, az újabb ukrán polgárháború, majd a bolsevikok győzelme ebben a háborúban, illetve a Szovjetunió ezt követő megalakulása – úgy tűnt – végleg lezárja a Krím és a fekete-tengeri flotta hovatartozásának ügyét. A történelem azonban, Hegel szavai szerint, egy esélyt se hagy ki, hogy megtréfáljon bennünket.

Tokai András

Nemzeti kisebbségek a két világháború közötti lengyel jogalkotásban és gyakorlatban

Tomaszewski, Jerzy: Mniejszości narodowe w prawie polskim 1918–1939. = Więź, 40. rok. 1997. 2. no. 123–140. p.

A békeszerződések első világháborút követő sorozata nyomán nem jöttek létre egynemzetű államok. Lengyelországban a lakosság 36,0, Romániában 28,1, Csehszlovákiában (eltekintve a szlovákok „majdnem kisebbségi” helyzetétől) 24,5, Lettorszában 26,5, Litvániában 15,0, Észtországban 12,3, Magyarországon 10,4, Bulgáriában 18,7, Jugoszláviában (függően a becslési módszertől) 17,2 – 25,0%-a tartozott valamilyen kisebbséghez.

Az 1918 őszén keletkezett lengyel államnak – tekintettel kisebbségei legmagasabb arányára, illetve német javaslatra és az USA-beli zsidó szervezetek nyomására – 1919. június 28-án elsőként kellett aláírnia az ún. kisebbségi szerződések rá vonatkozó változatát, amely leszögezi, hogy „fajtól, nyelvtől vagy vallástól függetlenül valamennyi lengyel lakos egyenlőséget élvez a törvény előtt, és azonos társadalmi és politikai jogokkal rendelkezik... A lengyel állampolgár bármiféle szabad nyelvhasználata nem korlátozható sem a magán vagy üzleti kapcsolatokban, sem vallási és sajtóügyekben, illetve a legkülönbözőbb publikációkat és a nyilvános rendezvényeket illetően sem.” A lengyel kormány kötelezettséget vállalt kisebbségi nyelvű állami elemi iskolák létesítésére és fenntartására is. Külön szabályok tartalmazzák a zsidó kisebbség jogosítványait, ezen belül főként a szabad vallásgyakorlást és a zsidó vallási közösségek felügyelete alatt működő iskolák finanszírozását.

Az 1921. évi, ún. márciusi alkotmány a fenti szerződéssel összhangban szögezi le, hogy „minden állampolgárnak joga van saját nemzetiségének megőrzésére és saját nyelvének, illetve nemzeti sajátosságainak ápolására. A lengyel államban külön törvények biztosítják, hogy a nemzetiségi sajátosságok az általános önkormányzati szerveknek nem alávetetten működő nyilvános-jogi státusú szervezetek segítségével teljes mértékben és szabadon érvényesüljenek”.

Ezeknek a békeszerződési és alkotmányi követelményeknek, akárcsak a kisebbségi kérdésben érintett többi államban Lengyelországban sem volt könnyű megfelelni. Elsősorban is a több állam meghatározott területeiből kialakult országban az állampolgárság elismerése lett problematikus a kisebbségekhez tartozók esetében. Nekik ehhez állandó lakhelyet kellett igazolniuk az új állam valamelyik településén, ami azért volt nehéz, mivel (főként orosz relációban)

a települések nyilvántartásai nem voltak megbízhatóak, sok helyütt el is veszték a háborús események következtében. A kisebbségek közül számosan személyazonosságukat sem tudták igazolni. A helyi hivatalok ráadásul packáztak is az igazolást keresőkkel. Így csak – ún. egyszerűsített eljárással – 1924 és 1928 között rendeződött egy sor kisebbségi állampolgársága. (Ennek a késleltetésnek politikai okai voltak, mert akinek nem volt meg az állampolgársága, nem választhatott, viszont katonáskodnia ennek ellenére kellett.)

A márciusi alkotmány ezen felül nem helyezte hatályon kívül az érintett országrészek vonatkozásában a korábbi idegen hatalmak törvényeit sem, aminek következtében pl. érvényben maradt a volt oroszországi zsidók diszkriminatív kezelése, de kisebb-nagyobb mértékben a többi nemzetiséget is sújtották a korábbi törvényi megszorítások. Az e törvények ellen vétő zsidókat és más kisebbségeket a lengyel bíróságok nem egy alkalommal súlyos büntetésekben részesítették. Ez a gyakorlat 1931 márciusáig tartott, amikor is a Sejm hatályon kívül helyezett minden alkotmánnyal ellentétes törvényt.

A kisebbségi önkormányzatok létrehozásának ígérvénye is nehezen és alig teljesült. Mindössze a zsidóság kapott korlátozott önkormányzati jogosítványokat vallási, karitatív és oktatási ügyekben. Más kisebbségek vonatkozásában a jogalkotás azért nem cselekedett, mert attól tartott, hogy a németek, fehéroroszok, ukránok és litvánok ilyen jogokban való részesítése felerősíti az országtól való elszakadási aspirációkat. Különösen a németeket tartották e tekintetben veszélyeseknek, akiknek elitje ráadásul gazdaságilag (elsősorban a földbirtokok révén) is ütőképes volt.

A kisebbségi oktatásügy sem konszolidálódott hosszú ideig. Ennek részint objektív okai voltak, mivel más és más fejlettségű iskolákat örökölt a lengyel állam a különböző elődhatalmaktól, és sürgető feladatot jelentett a szóban forgó területeken a lengyel nyelvű oktatás megszervezése is. A zsidó káderek (elemi iskolák) mindenesetre tovább működtek, de számuk nem volt elégséges. Emiatt a zsidó gyerekek többsége lengyel állami iskolákba járt.

Az ún. nyelvi törvény 1924-ben született meg. Ez részben a litván, fehérorosz és ukrán nyelv hivatali-közéleti használatának lehetőségeit írta körül, részben pedig a kisebbségi oktatásügyet szabályozta. Eszerint a legalább 25%-ban kisebbségi lakosságú településeken, amennyiben legalább 40 tanuló szülei kívánták, kisebbségi nyelvű osztályokat kellett működtetni. Ha csak 20 kisebbségi tanuló akadt, akkor kétnyelvű lett az oktatás. Az ezzel kapcsolatos népszavazást évente meg kellett ismételni, ami sok helyütt feszültségeket gerjesztett a többségi és a kisebbségi lakosság között. A miniszterelnök megígérte, hogy közelesem a német és a jiddis használatát is szabályozni fogják, ám erre Len-

gyelország megszállásáig nem került sor. Ettől függetlenül azért német és zsidó (főként magán) iskolák is működtek az országban.

(A szerző a kisebbségi önkormányzatok, a nyelvhasználat és az oktatásügy vonatkozásában rövid áttekintést ad a csehszlovákiai, romániai, magyarországi és jugoszláviai helyzetről, valamint bemutatja a balti államok különösen liberális megoldásait.)

Formálisan Lengyelországban egyetlen kisebbséget sem diszkriminált a törvényhozás. A földreform is diszkrimináció nélkül zajlott le, amit nem minden állam vonatkozásában lehet elmondani. Az más kérdés, hogy a földreformból sarjadt telepítési politika Lengyelországban ugyancsak előnyben részesítette a többségi nemzet tagjait a volt német és orosz régiókban.

Zsidó relációban sem következett be – ellentétben az 1920. évi magyarországi „*numerus clausus*”-szal – diszkriminációs intézkedés, bár 1923-ban kísérlet történt rá. Azért maradt csak kísérlet, mivel időközben a Glabinski-kormány megbukott, s így az általa beterjesztett törvényjavaslat lekerült a Sejm napirendjéről. Ez azonban nem tántorított el több felsőoktatási intézményt a zsidók gyakorlati diszkriminálásától.

Némely jogszabály – be kell vallani – következményei viszont hátrányos helyzetbe hozták a zsidóságot. Így pl. a heti pihenőnap vasárnapra rendelése a vallásos zsidókat arra készítette, hogy szombati távolmaradásuk miatt lemondjanak keresetük-bérük egy részéről. Az 1927. évi ipari törvény megkövetelte az iparosok és kézművesek lengyel nyelvtudását. Bár e követelmény alól a korábbi engedélyekkel rendelkezők felmentést kaptak, a kisebbségi fiatalság érvényesülésének perspektívái kedvezőtlenebbé váltak. Ez ismét csak a nagy tömegű zsidóságot érintette a legérzékenyebben. Az a jogszabály is zsidóellenesnek bizonyult gyakorlatilag, amely kimondta, hogy a kegytárgyak és más vállalással kapcsolatos termékek előállítását és forgalmazását csak olyan személyek végezhetik, akik a szóban forgó tárgyakat és termékeket felhasználó egyházhoz tartoznak.

1935 után – Hitler hatalomra jutásának és Pilsudski halálának következtében beállt jobbrafordulás miatt – a lengyel törvényhozásban is növekedett a türelmetlenség a kisebbségekkel szemben. Lengyel sajtóság volt, hogy esetenként a fasisztoid elképzelések keresztény köntösben jelentek meg. Így pl. a túlnyomórészt zsidó kézben található ipart és kereskedelmet igen magas adókkal sújtották a mezőgazdaság megadóztatásához képest. (Tették ezt azzal a felkiáltással, hogy a gazdasági válságban a falu felettébb sokat szenvedett, s a falu – mint ismeretes – keresztény volt.) Az nem zavart senkit, hogy a zsidó iparúzóknak tekintélyes része szinte nyomorgott, s így az egyébként időszerű higiéniai elő-

írásoknak megfelelő beruházásokat számos zsidó hentes és mészáros anyagi eszközök hiányában nem tudta teljesíteni. Az adópolitika végrehajtásának keretében a helyi hivatalok nemegyszer megvesztegetési követelményekkel pénzt követeltek lojalitásuk fejében.

1936-ban került a törvényhozás napirendjére a rituális vágások tilalma, amit azonban elviselhető kompromisszumra sikerült kifuttatni. 1938-ban és 1939-ben további diszkriminatív javaslatok kerültek a parlament elé. nevezetesen a zsidók kivándorlásra késztetésével és ismét a numerus currens bevezetésével kapcsolatban. A háború kitörése és az ország megszállása miatt azonban ezek a javaslatok nem jutottak el a jogi végkifejletig, azaz törvénné emelkedésig. Így hát – újólaj érdemes leszögezni – a két világháború közötti lengyel törvényhozás, bár korántsem volt kuláns az ország kisebbségei iránt, a zsidóság vonatkozásában sem követte el a nyílt diszkrimináció vétségét. (A szerző itt ismét kitekintéssel szolgál a szlovákiai, magyarországi, romániai és jugoszláviai zsidóellenes törvényekre és jogszabályokra.)

Futala Tibor

Lengyelországi litván katolikusok küzdelme az anyanyelvű szertartásokért 1945 és 1993 között

*Tarka, Krzysztof: W obronie przed polonizacją, w walce z litwinizacją.
= Więć. 40. rok. 1997. 1. no. 153–168. p.*

A lengyelországi litvánok latin szertartású katolikusok. Nagyobb számban az ország északkeleti csücskében élnek. Ott a punski egyházközség híveinek 70, a smolanyi hívek 50, a sejnyieknek pedig több mint 30%-át teszik ki. Rajtuk kívül Suwalkiban, Warsóban, Wrocławban, Gdańskban, Szczecinben és Slupskban is található kisebb létszámú litván katolikus közösség.

Az északkeleti litván többség az ełki püspökség alá tartozik, s összességében 5,5–6 ezer hívőből áll. Számukra felettébb fontos, hogy anyanyelvű szertartásaik legyenek, és lelki gondozásuk ugyancsak anyanyelven történjék. Közvetlenül a második világháború befejezése után Punszkban és Sejnyben minden héten, Smolanyban pedig kéthetenként volt litván nyelvű mise. Ám csakhamar, 1945 szeptemberében az illetékes közbiztonsági hivatal azt hozta az egyházi személyek tudomására, hogy a litván nyelvű szertartások nincsenek összhangban az állami érdekekkel. Ez a felhívás, amelynek teljesítésétől az egyház még eltekintett, a nyitánya lett annak a küzdelemnek, amelyet a kis számú litván közösség majdnem 50 éven keresztül folytatott az anyanyelvű hitgya-

korlás jogáért. E joggyakorlás feltételeit az egyházi hierarchia hol biztosította, hol pedig nem. Az utóbbi esetekben rendszerint arra hivatkozott, hogy a litván nemzetiségű hívek kiválóan értik-beszélik a lengyelt. Állásfoglalásait esetenként színezte az állami szervek mentalitásának változása: pl. 1956 táján liberálisabb volt az állami egyházpolitika. Általában elmondható: az egyházi hierarchia magasabb szintjein (pl. prímási, sőt: 1976-ban és 1977-ben vatikáni szinten) határozottabban álltak ki a litvánok mellett, mint az alsóbbakon, azaz püspökségi és lelkészi szinten, ahol gyakorta túlságosan „jó lengyelként” viselkedtek.

A „sine fine” tartó csatározások leghevesebben Sejnyben zajlottak le. Itt a litvánok nem elégedtek meg az időnként felkínált kompromisszumokkal (pl. nem lehetett „szemüket kiszűrni” egy kápolna „litvánosításával”, hanem erőnek erejével ragaszkodtak a helybeli főtemplomban való jelenléthez). Mindkét fél állásfoglalásai olyannyira makacsok voltak, és olyannyira személyekhez kötöttek, hogy új püspöknek és új plébánosnak kellett hivatalba lépnie ahhoz, hogy mind a lengyel, mind pedig a litván kedélyek megnyugodjanak. Ez a folyamat is tíz évet vett igénybe egy szerencsétlen egyházközségi átszervezési terv miatt, amelyet a megbékélés előfeltételeként végül vissza kellett vonni.

A litván szertartások kérdésében a remélhetőleg végleges egyházi álláspont a következő: „Minden nép és minden néptöredék, amely más nép között, más néppel együtt él, még az a legkisebb is, elidegeníthetetlen joggal rendelkezik a tekintetben, hogy saját atyái és ősei nyelvén gyakorolja a hitét, és imádja az Istent. Ez a jog akkor is megilleti, ha tökéletesen ismeri annak a népnek a nyelvét, amellyel együtt él, és osztozik vele minden örömben, gondban, remény-ségben.”

Futala Tibor

Nacionalizmus és faji hellenizmus a XIX. századi Angliában és Franciaországban

Leoussi, Athena S.: Nationalism and racial Hellenism in nineteenth century England and France. = Ethnic and Racial Studies, 20. vol. 1997. 1. no. 42–68. p.

A modern biológiai és humán tudományok, az összehasonlító anatómia, állattan, paleontológia, geológia és fizikai antropológia XIX. századi létrejötte alapozta meg az ember tudományos tanulmányozását. Ezek együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy az emberiség fizikai tulajdonságok szerinti „fajokra” való fölosztása megszülessen. A francia természettudós, Cuvier meggyőződés-

se, hogy csak meghatározott számú állandó forma létezik, majd Darwinnak a természetes kiválasztódásról szóló tana együtt vezetett el a faji determinizmus-hoz, majd a kultúrák különbözőségének elvéhez. A fizikai különbségek korábbi leírásából lassan kialakult a hierarchia magyarázata is: az emberi fajok fizikailag, azaz szépség és erő tekintetében, illetve kulturálisan, azaz a civilizációs eredményeket illetően és az iménti „paraméterek” rangsorában az európaiak, azaz a fehér faj egyedei az elsők, s köztük is a görögök állnak a legelső helyen.

Az „első könyv terjedelmű fajelméleti álláspontot” – ahogy Banton és Harwood a *The race concept* (1975) c. műben mondja – Robert Knox tette közzé *The races of man* (Emberi fajok) címmel 1850-ben. Ebben a szerző londoni előadásait összefoglaló kötetben találjuk a híres megállapítást: „Minden a faj: az irodalom, a tudomány, a művészet – egyszóval a civilizáció azon alapul.” A faji meghatározottság – ahogyan Donald McRae megfogalmazta – a XIX. századi európai tudósoknak azt a vágyát fejezte ki, hogy „egyetlen szimpla magyarázatot találjanak, egyetlen egységes törvényt mutathassanak fel a számtalan különféle viszony leírására.”

A XIX. századi tudomány azonban nem volt egészen meggyőződve arról, hogy a fennmaradt görög szobrok mennyire tükrözik valóságosan a görög testfelépítést. A kor abszolút tekintélyként fogadta el a XVIII. századi Winckelmann nézetét, amely szerint a görög szobrászat eszményített: isteneik olimposzi testét formálták meg a platoni ideáknak megfelelően. Ehhez az egyik példa a Belvederi Apolló hosszított lábszára és combjai. Ám Winckelmann szép következtetései kétségbevonhatóak. Egyebek mellett azért is, mert másodrendű római másolatok és festett vázák alapján próbált következtetni.

A görög realista szobrászat mesterművei, így a Parthenon frízei (az ún. Elgin-márványok) és maga a milói Vénusz is, csak a XIX. század elején kerültek Európába (az utóbbit 1821-ben állították ki a Louvre-ban). Ezek az i. e. 5. század, a pheidiaszi kor készítette mesterművek váltak az európai csodálat tárgyává és a görögség igazi példaképeivé. Az eszményi görög alkatot a XIX. századi szerzők a következőképpen írták le: fehér bőr, ovális és derékszőgű profilú koponya, aminek alapján élesen megkülönböztethető a sárga vagy fekete bőrű fajok alkatától.

Szerzőnk érdekesen mutatja be, hogy miután a görögöket minden szerző kömegegyezéssel az első helyre teszi, az egyes egymástól egészen különböző indíttatású elméletek miképpen sorolják be őket saját rendszerük első helyére, hogyan alakul ki a „kaukázusi görög”, a „szász vagy skandináv görög”, az „árja görög” képe.

A „kaukázusi” faj eredetileg Blumenbach terminusa, ezt Prichard nevű követője, a XIX. század első felének prominens angol antropológusa is alkalmazza, mégpedig egyenértékű fogalomként az „európaival”, illetve az „indóatlantival”. Komoly viták folytak arról, hogy mennyire bizonyítható a görögség derékszögű profilja. A viták csírája még a holland anatómus, Pieter Camper (1722–1789) megfigyeléséig nyúlik vissza, aki szerint a görög istenszobrok ún. arcszöge 100 fokos, a görög férfiaké 90, a többi európaié 80, a négereké 70, a majmoké pedig 30 fokos. Szerzőnk megemlíti, hogy a Prichard által legszebbnek talált görög koponya le is van rajzolva, sőt eredetijét a bristoli kórházban őrzik. Igaz, a tulajdonos nem ókori, hanem egy korabeli görög, aki az Oxfordi Egyetemen tanított.

A már említett Knox volt a „szász vagy skandináv görögség” feltalálója. Korábban idézett művében, Az emberi fajokban a klasszikus görögség őseit vizsgálva, észak-Európaig, ahonnan szerinte mintegy 3500 évvel ezelőtt vonultak volna Görögországba. Ő a skandináv örökségnek tulajdonítja arcuk (világos) színét, magas termetüket, energiájukat, harciasságukat. A filozófiát, a tudományt és a művészeteket egy görögökkel keveredő keleti faj befolyásának tulajdonítja. Ezt a szerencsés keveredésnek köszönhető „transzcendentális” embertípust ábrázolja realista módon a görög szobrászat. Knoxnak egy másik műve, A művészeti anatómia kézikönyve, sok eredeti illusztrációval ezt az eszményt népszerűsíti Angliában.

Az „árja görögség” meghatározása a „rasszista fajelmélet atyjának” tartott Arthur de Gobineau-tól származik. Miután a XIX. század elején felfedezték az európai és az indiai nyelvek hasonlóságát, általánosan polgárjogot nyert az árja-semita, illetve, mivel az árjáknak a görögök, a semitáknak a zsidók lennének a legkiemelkedőbb képviselői, a hellén-zsidó szembeállítás, háttérben a bibliai Jáfet és Sém történettel. Érdekes megemlíteni, hogy a XIX. századi francia Nagyszótárban, amiből szerzőnk idézi „Az árja faj” szócikket, az árják, más néven indoeurópai népek között a kelták, németek, pelazgoszok között a szlávok is szerepelnek.

Az isteni avagy a természetes görög szépség angliai propagátora William Wetmore Story volt, aki 1866-ban adta ki *Az emberi test arányai új szabályok szerint, gyakorlati célokra c. anatómiáját*. Story mintája Polikleitosz Diaduménosza, az önmagát koszorúzó ifjú szobra volt, melyben az abszolút mértani testeket, a kört, négyzetet és háromszöget igyekezett hangsúlyozni.

Franciaországban kissé később, 1877-ben majd 1886-ban jelent meg Charles Rochet antropológus, festő és szobrász műve. A szépművészetekre alkalmazott anatómia, antropológia és etnográfia traktátusa. Rochet különös mó-

don, az árjaelmélet híveivel ellentétben „barnáknak”, azaz fekete hajúaknak tartja a görögöket.

Arra, hogy öröklött tulajdonságok mellett a görögség testi szépsége az állandó testgyakorlásnak is köszönhető volt, a francia Hippolyte Taine hívta fel a figyelmet, arra pedig, hogy a fajok fokozatosan degenerálódnak, Benedict Augustin Morel (1809–1873) francia orvos. A brit orvosi folyóiratban, a *The Lancet*-ben 1850-ben cikk jelent meg arról, hogy az új ipari fejlődés, amely ülőmunkára és pusztá agytevékenységre szorítkozik, sorvasztja a testet. Thomas Arnold már az 1840-es évektől szorgalmazta, hogy vezessék be a testnevelést az iskolákba. Egyébként ő volt Rugby városának iskolaigazgatója.

Darwin elmélete ugyancsak követelte a testnevelést. Herbert Spencer – abban a szellemben, hogy az ember a legtökéletesebb állat – a következőket írta: „A nemzeti előrehaladás első feltétele az, hogy tökéletes állatok nemzete legyenünk.” A jobb angol iskolákban – ahogy Taine is megfigyelte – görög atlétákat képeztek. 1880-ra már az angol leányiskolák némelyikében is megjelennek a Nauszikák, azaz elkezdődik a rendszeres női testnevelés is.

A franciák a porosz háború elvesztése után jönnek rá, mennyire elsilányultak. Igaz, a poroszoktól is eltagadják azt, hogy németek, így árják volnának, s ahogy a *Revue des Deux Mondes* 1871. évi február 15. számában megjelent: „A poroszok valószínűleg vagy a finn fajhoz tartoznak, amely félbarbár volt, mielőtt az árja népek megérkeztek Európába, vagy pedig finn–szláv keverékek, azaz alsóbbrendű árják keveredései nem–árjakkal.”

A franciák, akik magukat ugyan görögöknek tartják, rájönnek, hogy a németektől és az angoloktól van mit tanulniuk, s így 1880-tól általánossá válik a francia iskolákban a testnevelés, és az angoloktól átveszik azt a görög eredetű felfogást is, hogy előtérbe helyezik a labdajátékokat. A múlt század végi francia atlétikai klubok neveiből következtethetünk arra, hogy mi célt szolgált a testkultúra: „Újjáéledés”, „ElzászLotharingia”, „Elégétel” stb.

Franciaországban sem lelkesedett mindenki ezért az újsütetű, görögös fizikai kultúráért. Egyrészt az elegáns szalonkultúra megvetette a testi erő kifejtését, másrészt a keresztényi szenvedés-mítosszal nem „rímelt” a test túlságos tökéletesítése, egyáltalán a testiség kultusza. Renan egy megjegyzése szerint „a francia szellem nemigen törődik az etnográfiai megfontolásokkal; Franciaország kevésbé hisz a fajban”.

Tokai András

Az idegengyűlölet és a fajelmélet fogalmának megközelítései a mai kutatási irányzatokban

Wimmer, Andreas: *Explaining xenophobia and racism: a critical review of current research approaches.* = *Ethnic and Racial Studies*, 20. vol. 1997. 1. no. 17–41. p.

Szerzőnk, a Neuchâtel-i Egyetemen működő intézet, a Svájci Migrációs Tanulmányok Fórumának igazgatója és a Zürichi Egyetem etnológiai szemnariumának előadója igazi osztályozó lendülettel próbál rendet teremteni a címben említett fogalmak elméleti megközelítéseinek sokféleségében. Mielőtt azonban saját csoportosítását bemutatná, P. A. Taguieff (*La force de préjugé – Az előítélet ereje*, 1988) és Miles (*Rassismus*, 1991; *Racism after „Race Relations”* – Rasszizmus a „Faji viszonyok” megjelenése után, 1993) művei alapján igyekszik összefoglalni, hogy mi az az öt alapkonstrukció, amelynek jegyében a „mi” és az „ők” között általában különbséget teszünk. Íme:

1. Félelem attól, hogy az idegenek „előzönlének” bennünket, s emiatt elidegenedünk saját kultúránktól.
2. A kreolosodástól, keveredéstől való rettegés, az az érzés, hogy „veszélyes kereszteződni” más kultúrájú vagy biológiai elemekkel.
3. Szorongás az átítatódástól, impregnálódástól azon az alapon, hogy az ember biológiai vagy kulturális bélyegei annyira alapvetőek, hogy egy emberöltő alatt nem változtathatók meg.
4. Az értékelvű hierarchizálás, amely szerint van egy „legjobb” embercsoport, melynek jogában áll a többi marginalizálni.
5. Annak feltételezése, hogy az idegenek és „mi” egy nulla végösszegű játékot („zerosum game”-et) játszunk.

Az elmúlt években intenzív, de konfúzus vita folyik arról, hogy vajon az európai társadalmak máris „multikulturálissá” váltak-e az „új” migrációk következtében, és arról, hogy ez a kulturális keveredés folytatódjék-e, vagy más utat kell-e választani. Mennyire engedhetők be a politikai vitákba a rasszizmus vagy az idegengyűlölet elemei, hisz látszik egyrészt, hogy a jobboldali populisták helyenként mennyire sikeresek, másrészt az is világos, hogy az az elméleti ember, aki nem akar a rasszizmus kérdéseivel foglalkozni, nehogy eleve az ideológiai elkötelezettség gyanújába essék, egyszerűen becsukja a szemét a realitásokra. Floya Anthias és Nira Yuval-Davis 1992-es londoni kiadású *Racialised boundaries* (Fajositott határvonalak) című, Faj, nemzet, nem, szín és osztály az antirasszista harcban alcímű mű lapjain azt fejti ki, hogy azok, akik az emancipáció érdekében szólva a faj antirasszista kon-

cepcióját használják, éppen azokat a társadalmi kategóriákat emlegetik, amelyekkel a rasszizmus is operál. „Kulturális rasszizmus” bűnébe esnek azok, akik a multikulturális társadalomban egyenlő jogokért szállnak síkra. Ezzel találják magukat szembe a multikulturális területen dolgozó szociális munkások is.

E kényes területen munkálkodva, még az alapvető tudományos terminológia megválasztásának is lehetnek bizonyos politikai felhangjai. ahogyan M. Oppitz írta a *Notwendige Beziehungen: Abriss der strukturalen Anthropologie* (1975) c. műve 307. oldalán: „Az ideológia baktériumai épp a legkisebb részletek repedéseibe fészkelik be magukat”. Ezekre a veszélyekre is figyelmeztetve, a svájci kutató az idegengyűlölettel és rasszizmussal kapcsolatban négy alapvető elméleti megközelítést igyekszik körvonalazni, s eközben tekintettel van az empirikus kutatások eredményeire is.

1. A „racionális választás” elmélete

Banton *Racial and ethnic competition* (1983) és Hetcher *Rational choice theory and the study of race and ethnic relations* (1986) c. dolgozatából kiindulva bizonyítja, hogy a kutatók egy része máig azon az állásponton van, hogy a fajgyűlölet elsősorban a bevándorló és az őslakos csoportok közti, a munkahelyekért és az olcsó lakásokért folyó harc következménye, s mint ilyen, különösen a gazdasági válságok és a nagyobb arányú munkanélküliségek idején élesedik ki. A 70-es évek közepén számos nyugat-európai kormány emiatt hozott a bevándorlás korlátozásával kapcsolatos intézkedéseket. Ennek ellentmond azonban a múlt század végének svájci helyzete, amikor kifejezett gazdasági fellendülés idején felkelések, sőt szinte pogromszerű események zajlottak a német és az olasz bevándorlók ellen. Itt 1917-ben is olyan körülmények között került előtérbe az „Überfremdung” (túlkülföldiesedés) a politikai életben, amikor több munkalehetőség kínálkozott, és emelkedtek a bérek is.

Az amerikai kutatónő, Susan Olzak *The dynamics of ethnic competition and conflict* (1993, Stanford) c. munkájából szerzőnk ugyancsak azt látja bizonyítottának, hogy a századvég Amerikájában a nagyarányú bevándorlás korántsem mélyítette el, legfeljebb csak árnyalta a faji ellentéteket. Érdekes módon csökkent az addigi éles verseny az őslakosok és a feketék közt. Mintha valójában nem a munkaerőpiacon folyó versenytől, hanem az egyenlőség és a különbségek, a jogos és a jogtalan esélyek meglétének észlelésétől, tehát nem annyira a magánjavarok tényleges féltésétől, mint inkább a közös javak veszélyeztetettségétől függene jobban az idegengyűlölet.

Az idegengyűlöletnek a munkahelyféltes kizárólagosságát hirdetve nincs megalapozott magyarázata.

2. Funkcionalizmus, kulturális másság

Egy manapság ugyancsak széles körben elterjedt elmélet szerint, melynek különböző változatait Wimmer funkcionalizmus gyűjtőnéven foglalja össze, az idegengyűlölet és rasszizmus magyarázata a bevándorlók kulturális mássága, sőt képtelensége a kulturális beilleszkedésre. Ahogy ezt pl. Hofmann–Nowotny *Chancen und Risiken multikultureller Einwanderungsgesellschaften* (1992) c. művében kifejti, „az új bevándorlók alacsony iskolázottságuk és szak-képzettségük miatt képtelenek beilleszkedni a fogadó társadalomba, s így gettókba és a társadalom peremére szorult szub-proletariátussá válnak”. E nézet hasonlít ahhoz, amely a külföldiek „idegenségét” okolja az idegengyűlölet keletkezése miatt. Bizonyos baloldali zöld utópiákban szerepel ez a kulturálisan homogén társadalomról szóló elképzelés, amely a külföldieket éppúgy kizárja, mint ahogy azt a nemzeti kulturális érdekeket védő egyes újkonzervatív ideológiák teszik. Mindenesetre Svájc nemrégiben az iméntiek politikai és adminisztratív következményeként jelentette ki, hogy nem fogad bevándorlókat a nem-EU országokból, így például a volt Jugoszláviából sem.

A beilleszkedés lehetetlenségéről szóló szövegeket sok bevándorló hallotta. Többek közt olyan tekintélyes ember is tévedett e nézetet hirdetve, mint Thomas Jefferson, akit érdemes hosszabban idézni: „Semmi nem lehet olyan távol értékeinktől, mint az abszolút monarchiák értékrendje. Mégis ezekből az országokból várjuk a bevándorlók legnagyobb részét. Magukkal fogják hozni az általuk odahagyott kormányok elveit, melyeket kora ifjúkorukban magukba szívtak, vagy ha képesek lesznek tőlük megszabadulni, akkor a korlátlan szabadság vesz rajtuk erőt, s egyik végtelből a másikba esnek. Kész csoda lenne, ha éppen a mérsékelt szabadság elvénél tudnának lehorgonyozni.”

A brit kormány a XIX. században a lengyel és az ír bevándorlók beilleszkedésének képtelenségét hangoztatta, 1960 körül pedig Svájcban érezték úgy a hivatalnokok, hogy az olaszok „hagyományaik alapján” többé-kevésbé ellenséges érzülettel viseltetnek mindenféle hatósággal szemben, s így képtelenek lesznek a szabályozott svájci társadalomba integrálódni.

Hogy az elképzelt rendkívüli nehézségek ellenére ez mégis lehetséges, azt a holland példa mutatja, amikor Indonézia függetlenné válása után, mivel holland állampolgárok voltak, nem lehetett megakadályozni több százezer „vegyes származású” bevándorló érkezését. Tőlük azért félték, mert teljesen híján

voltak az úgynevezett „protestáns munkaerőcsnek”, ám egy-két évtized elmúltával nem kellett többé külön kisebbségi csoportként kezelni őket. Az azonban nyitott kérdés, hogy mennyire lehet ilyen esetekben szorgalmazni hivatalosan az asszimilációt, s honnan teremthetők elő a beilleszkedés pénzügyi forrásai. A megoldás módja és gyorsasága valószínűleg attól függ, hogy az ilyen bevándorlókat mennyire tekintik „mieinknek” a befogadó országban.

A brazil példa az eredményes keveredésre talán azt mutatja, hogy akkor könnyű a faji békesség, ha mindenki „más”. Igaz, a brazil csodát újabban megkérdőjelezzük, de kétségtelen, hogy amíg az USA alapvetően két fajú, Brazíliában több faj honosul és keveredik (vö. Thomas E. Skidmore: *Bi-racial USA vs. multi-racial Brazil: is the contrast still valid?* 1993.)

Szerzőnk szerint idejétmúlta a szociálintropológiában néhány éve még közkeletű felfogás, hogy a kultúra statikus és lényegében változtathatatlan lenne. Újabban, mint azt maga a szerző egy másik cikkében, illetve Hans Rudolf Wicker Von der komplexen Kultur zur kulturellen Komplexität (1996) című dolgozatában fejtegeti, a szubkulturális és individuális változatosság, a kulturális gyakorlat folyamatszerű jellege és stratégiai alkalmazkodóképessége került a vizsgálatok középpontjába. Ha ez utóbbi feltételezések igazak, kevésbé kell félni a funkcionalizmus feltételezésétől, hogy a távolról vagy más kultúrából jövő nem képes beilleszkedni, tehát tartani kell tőle, vagy gyűlölni kell, mint örök idegent.

3. A koncepciók hatalmának elmélete

Az idegengyűlölettel és rasszizmussal foglalkozó társadalomtudósok jelenleg meghatározó csoportja azt a nézetet vallja, hogy az áthidalhatatlan kulturális különbségekről, az asszimilációra való képtelenségről kidolgozott koncepciók, illetve a róluk folytatott társadalmi viták, melyeket a vezető társadalmi csoportok politikai határozatokká és adminisztratív intézkedésekké alakítanak, okozzák a jórészt médiák által „szétkürtölt” idegengyűlöletet. De enyhébb esetben is ők a felelősek a „nemzetiségek” külön kategóriaként történő kezeléséért és adminisztratív megkülönböztetéséért.

A kulturalitás elve, amely szerint minden kultúra megőrzésre érdemes, és helyet kell, hogy kapjon a kibontakozáshoz, azonban úgy is értelmezhető, hogy az őslakosságnak pedig joga van – saját kultúráját és hazáját védendő – fellépnie a kulturális keveredés és „kreolosodás” ellen. Ez pedig egyaránt táptalaja lehet a mindennapos idegengyűlöletnek és a politikailag szervezett szélsőséges jobboldali ideológiáknak. E fejlemények brit változatáról Solomos ír a *Black*

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

KÓDEX

KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5 (Báthori u. sarok)
Telefon/Fax 332-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvartási idő

<i>Hétfőtől szerdáig</i>	<i>9–17 óráig</i>
<i>Csütörtökön</i>	<i>9–18 óráig</i>
<i>Pénteken</i>	<i>9–16 óráig</i>

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

„A hontalanság évei”. Tudományos konferencia a kitelepítések és deportálások 50. évfordulója alkalmából a szlovákiai Udvardon

*

Jakabffy–napok Szatmárnémetiben

*

Románia: lezárult egy korszak, új kezdődik
(La Nouvelle Alternative)

*

Szlovénia azonosságadata: államalkotás a Balkán szélén
(Hausen, L.)

*

A bolgár nemzetállam koncepciója a múltban és a jelenben
(Riedel, S.)

*

A magyar nyelv státusza a kolozsvári egyetemen (Péntek János)